

บทที่ 4

ผลการศึกษา

การศึกษานี้มีคำถามการวิจัยเพื่อมุ่งหาคำตอบคือ กระบวนการเรียนรู้ของบุคคลในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนเป็นอย่างไร

จากการศึกษาด้วยการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการต่างๆ ที่กล่าวไว้ในบทที่ 3 โดยเฉพาะการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ผู้ศึกษาได้เก็บรวบรวมข้อมูลที่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเครือข่ายป่าตะวันออก (วนเกษตร) ชุมชนบ้านนาอีสาน และชุมชนบ้านหลุมมะขาม เพื่อมุ่งหาคำตอบของคำถามการวิจัย เป็นระยะเวลาทั้งสิ้น 5 เดือน คือตั้งแต่เดือนพฤษภาคม-กันยายน 2549 แม้ว่าหน่วยการวิเคราะห์ (Unit of Analysis) คือ ตัวบุคคล แต่ในความเป็นจริงผู้ศึกษาได้ทำความเข้าใจบริบทของชุมชนและกลุ่มเครือข่ายที่กรณีศึกษาอาศัยและมีการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน เพื่อให้สามารถวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างถูกต้องกับบริบทของเรื่องที่ศึกษา การดำเนินการเก็บข้อมูลชุมชนและกลุ่ม ด้วยการสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์บุคคล-กลุ่มบุคคล ข้อมูลจากเอกสารต่างๆ ทำให้ได้ข้อค้นพบที่สำคัญ ซึ่งแบ่งการรายงานออกเป็นดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้ของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเครือข่ายป่าตะวันออก (วนเกษตร) ในฐานะเป็นกลไกที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในเบื้องต้นแก่บุคคลหรือกรณีศึกษา
2. กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มวนเกษตรในบ้านนาอีสาน และกลุ่มวนเกษตรในบ้านหลุมมะขาม ในฐานะที่เป็นบริบทและกลไกที่ใกล้ชิดของกระบวนการเรียนรู้ของบุคคลหรือกรณีศึกษา
3. กระบวนการเรียนรู้ของกรณีศึกษารายบุคคลจำนวน 6 คน ซึ่งเป็นสมาชิกศูนย์การเรียนรู้ และสมาชิกกลุ่มวนเกษตรจากทั้ง 2 ชุมชน
4. ปัจจัยสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของบุคคล
5. ข้อสังเกตทางทฤษฎี

กระบวนการเรียนรู้ของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเครือข่ายป่าตะวันออก (วนเกษตร)

ความเป็นมา

จังหวัดฉะเชิงเทรา ประกอบด้วยพื้นที่ 10 อำเภอ และ 1 กิ่งอำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอบ้านโพธิ์ อำเภอบางคล้า อำเภอบางน้ำเปรี้ยว อำเภอแปลงยาว อำเภอพนมสารคาม อำเภอรสาธน์ อำเภอสนาชยเขต อำเภอท่าตะเกียบ และกิ่งอำเภอคลองเขื่อน ฉะเชิงเทราเป็นจังหวัดเชื่อมต่อระหว่างภาคกลางและภาคตะวันออก มีแม่น้ำบางปะกงเป็นแม่น้ำสายหลักเหมาะแก่การเพาะปลูก ทำประมงน้ำจืดและน้ำกร่อย ลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบลุ่มและพื้นที่ราบสูงทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือทิศใต้ ซึ่งเป็นที่ตั้งของอำเภอพนมสารคาม อำเภอสนาชยเขต และอำเภอท่าตะเกียบ พื้นที่ดังกล่าวยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ คือ มีป่าสงวนแห่งชาติแควระบบสียัดที่มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ป่าในจังหวัดปราจีนบุรี สระแก้ว ระยองและจันทบุรี เรียกว่า “ป่ารอยต่อ 5 จังหวัด” และถือว่าเป็นป่าผืนสุดท้ายของภาคตะวันออก

ในอดีตจังหวัดฉะเชิงเทราเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง แต่หลังจากที่ประเทศไทยใช้กลยุทธ์การพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมและบริการเป็นหลัก ได้ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติตลอดจนวิถีชีวิตของคนท้องถิ่นและบริเวณใกล้เคียงอย่างหลีกเลี่ยงมิได้กล่าวคือ ระบบอุตสาหกรรมมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของเกษตรกร เกษตรกรต้องปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตจากการผลิตเพื่อบริโภคมาผลิตเพื่อขายหรือป้อนเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรม การผลิตในยุคนี้จึงแตกต่างจากการผลิตในยุคก่อน คือ ต้องปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวปริมาณมากเพื่อให้ทันต่อความต้องการของตลาด ทำให้ระบบการผลิตต้องผูกติดกับระบบต่างๆ จากภายนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเงินทุน พันธุ์พืช สารเคมีทางการเกษตร เป็นต้น การปลูกพืชในลักษณะดังกล่าวทำให้เกษตรกรขาดความมั่นคงทางอาหาร ขาดอำนาจการต่อรองด้านราคาเพราะต้องกินต้องใช้ในชีวิตประจำวัน พืชเศรษฐกิจเหล่านี้ไม่สามารถนำมาเป็นอาหารได้ อีกทั้งยังต้องมีการลงทุนจำนวนมาก และที่สำคัญคือ การปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวเช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง ฯลฯ ก่อให้เกิดผลเสียต่อดินและระบบนิเวศโดยรวม เนื่องจากพืชเศรษฐกิจบางชนิด เช่น มันสำปะหลัง จะดูดธาตุอาหารในดินอย่างรุนแรงกว่าพืชชนิดอื่น ทำให้ดินเสื่อมสภาพเร็ว เกษตรกรต้องใส่ปุ๋ยเคมีบำรุงดิน และใช้ยาปราบศัตรูพืชใช้เทคโนโลยีที่มีราคาแพง เพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมากพอที่จะคุ้มทุน ในปีที่ได้ผลผลิตมากราคาพืชผลก็จะตกต่ำขายไม่ได้ราคา ปีใดแห้งแล้งและเกิดการระบาดของแมลงราคาพืชผลจะสูงขึ้น เกษตรกรก็ได้ผลผลิตน้อย เกษตรกรจึง

ไม่สามารถจัดการการผลิตให้คุ้มทุนได้ ความพยายามเอาชนะปัญหาต่างๆ ด้วยการกู้ยืมเงินจากนายทุน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) มาขยายพื้นที่เพาะปลูกเพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมากพอที่จะคุ้มทุนกลับยิ่งเพิ่มความรุนแรงของปัญหามากขึ้น เมื่อการเพาะปลูกต้องประสบกับปัญหาเดิมซ้ำแล้วซ้ำเล่า เกษตรกรจึงตกอยู่ในฐานะผู้หนี้สินจนไม่อาจชำระคืนได้ ต้องใช้ที่ดินทำกินปลดหนี้ ในที่สุดเกษตรกรบางรายต้องสูญเสียที่ดินทำกิน ขาดความมั่นคงในชีวิต ไม่เพียงแต่เกษตรกรเท่านั้นที่ได้รับผลกระทบจากการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต ผู้บริโภคและประชาชนทั่วไปก็ได้รับผลกระทบด้วยเช่นกัน เนื่องจากต้องบริโภคอาหารที่ปนเปื้อนสารเคมี

ท่ามกลางสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ได้มีเกษตรกรรายย่อยหลายหมู่บ้านในจังหวัดฉะเชิงเทรา เช่น หมู่บ้านห้วยน้ำใส หมู่บ้านห้วยหิน หมู่บ้านบางพะเนียง หมู่บ้านหลุมมะขาม หมู่บ้านนาอีสาน เป็นต้น ได้สรุปทบทวนความล้มเหลวจากการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวร่วมกัน คิดหาทางแก้ปัญหาจนได้ข้อสรุปของความอยู่รอด คือ เกษตรกรต้องปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวเพื่อการค้ามาปลูกพืชผักพื้นบ้านเอาไว้กินไว้ใช้ในครอบครัว เพื่อให้ครอบครัวสามารถพึ่งตนเองได้เป็นพื้นฐาน โดยเน้นการปลูกพืชเลียนแบบป่าธรรมชาติมีพืชหลายระดับลดหลั่นกันให้เกิดการพึ่งพิงกันระหว่างพืชต่างระดับ และอาจเลี้ยงสัตว์ร่วมด้วยเพื่อให้เกิดการควบคุมกันเองตามธรรมชาติ นำไปสู่ความสมดุลของระบบนิเวศอย่างยั่งยืนคล้ายป่าธรรมชาติซึ่งเรียกว่า “วนเกษตร” การทำการเกษตรแบบวนเกษตรมีนายวิบูลย์ เข็มเฉลิม หรือที่เรียกโดยทั่วไปว่าผู้ใหญ่วิบูลย์ เป็นผู้ริเริ่ม ผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นเกษตรกรผู้หนึ่งซึ่งผ่านประสบการณ์ในการทำเกษตรแผนใหม่เคยปลูกพืชเศรษฐกิจเช่น มันสำปะหลัง และฝ้าย จนประสบความสำเร็จอย่างสูงมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินถึง 200 กว่าไร่ แต่แล้วเมื่อต้องเผชิญกับภาวะขาดทุน ราคาพืชผลตกต่ำ ได้กลับกลายเป็นผู้หนี้สินเช่นเดียวกับเพื่อนเกษตรกรจำนวนมาก แม้ว่าจะได้พยายามหาทางเอาชนะปัญหาด้วยวิธีทางต่างๆ แต่ผู้ใหญ่วิบูลย์ก็ไม่เห็นทางออกไม่ว่าจะโดยการขยายพื้นที่เพาะปลูก หรือการรวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อเรียกร้องให้มีการประกันราคา ในที่สุดกลับได้ข้อสรุปว่า การทำการเกษตรแบบนี้ยิ่งทำยิ่งจน

ความรู้สึกที่เหมือนกับเดินมาถึงทางตันทำให้ผู้ใหญ่วิบูลย์ หวนกลับไปมองภาพในอดีตว่า ชาวไร่ชาวนาสัมัยก่อนอยู่กันอย่างไร ถึงแม้จะไม่มั่งคั่งร่ำรวยแต่เกษตรกรในยุคก่อนก็ไม่ถึงกับอดอยากขาดแคลน เพราะนอกจากจะมีสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งที่ได้มาสำหรับปัจจัยในการยังชีพต่างๆ แล้ว การผลิตที่มุ่งเอาไว้กินเอาไว้ใช้ยังทำให้คนยุคก่อนสามารถพึ่งพาตนเองได้ค่อนข้างสูง มิได้เอาชีวิตมาผูกติดหรือขึ้นต่อระบบตลาดอย่างสิ้นเชิงเหมือนสมัยนี้ จากแนวความคิดนี้เองผู้ใหญ่วิบูลย์จึงตัดสินใจหันเหจากวิธีการผลิตเพื่อหารายได้มาสู่การผลิตเพื่อลดรายจ่ายเพื่อการพึ่งตนเองและสร้างหลักประกันให้กับชีวิตในระยะยาว ทำให้ผู้ใหญ่วิบูลย์สามารถ

พึ่งตนเองได้และกลายมาเป็นต้นแบบของระบบวนเกษตรในบริเวณนี้ (เสรี พงศ์พิศ, 2536, น. 204-215 อ้างในสัมฤทธิ์ ผิวนิม, 2546, น. 65-66)

ผู้ใหญ่วิบูลย์พยายามที่จะขยายความคิดการทำวนเกษตรไปสู่เพื่อนเกษตรกรด้วยกัน และกล่าวอยู่เสมอว่า “วนเกษตรเป็นทางเลือกในการแก้ปัญหาของเกษตรกรรายย่อยที่มีที่ดินทำกินตั้งแต่ 60 ไร่ลงมา” หลังจากที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้ทดลองทำจนเป็นรูปธรรมร่วมกับการถ่ายทอดความคิดไปได้ระยะหนึ่งเริ่มมีเกษตรกรที่ประสบปัญหาเช่นเดียวกันมารวมตัวกันมากขึ้น มีเวทีการแลกเปลี่ยนความรู้และเรียนรู้ร่วมกันโดยมีบ้านผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นศูนย์รวมการเรียนรู้

เมื่อเรามีความรู้แล้วก็คิดว่าอยากให้เพื่อนๆ เกษตรกรมีความรู้และได้เรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหาอย่างเราบ้าง ก็มาเริ่มต้นคิดว่า จะทำอย่างไรเกษตรกรถึงจะมาเรียนรู้ปัญหาของตัวเองและจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งได้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากร เพราะตอนนี้เกษตรกรมองแต่ว่าต้องทำอะไรให้ได้จำนวนมากๆ แล้วจะได้เงินมากๆ แต่ผลปรากฏว่ายิ่งทำกลับยิ่งเป็นหนี้ เราตามกระแสของทุนของตลาดไม่ทันหรอก แต่เราจะทำอย่างไรที่จะไม่ต้องวิ่งตามกระแสของตลาดแต่ทำการเกษตรเพื่อให้ตัวเองมีอยู่มีกินมีใช้จะดีกว่า...เมื่อเราคิดอย่างนี้ เราก็คิดว่าสิ่งแรกที่เราจะต้องทำคือ การทำความรู้จักกับเกษตรกรรอบเขตป่าตะวันออก ..ตอนนั้นเราใช้วิธีการเดินตามหลังพระไปตามชุมชนต่างๆ และหยุดพักพูดคุย เราพบว่าเกษตรกรมีปัญหาก็ใกล้เคียงกันคือ การเป็นหนี้สินทั้งเป็นหนี้นายทุน เป็นหนี้ ธกส. ไม่ค่อยมีอาหารการกินทั้งที่ยังมีทรัพยากรมากมาย ...หลังจากกลับจากเดินตามหลังพระทำความรู้จักกับชุมชนแล้ว เราก็กลับมาคิดว่าจะทำอย่างไรให้คนเหล่านี้มารวมตัวกัน เพื่อให้พวกเขาได้มีความรู้ได้ทบทวนตัวเองคล้ายกับสิ่งที่เราได้ผ่านมาเราก็เริ่มจัดกระบวนการเรียนรู้กัน...

(ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม, สัมภาษณ์)

ในช่วงแรกๆ มีเกษตรกรสนใจที่จะมาร่วมกิจกรรมการเรียนรู้จำนวนมากนับเป็นหมู่บ้านมีถึง 18 หมู่บ้านด้วยความเข้าใจว่าการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวได้รับความสนับสนุนจากภาครัฐซึ่งอาจจะได้รับการหยิบยื่นประโยชน์ให้แต่เมื่อทราบความจริงว่าเป็นการรวมตัวของเกษตรกรเพียงลำพังโดยมีผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นผู้นำการเรียนรู้ ความสนใจของเกษตรกรก็ลดลงอย่างเห็นได้ชัดเหลือไม่ถึง 10 หมู่บ้าน ทำให้เหลือแต่เกษตรกรที่เชื่อมั่นว่าวนเกษตรจะเป็นทางออกในการแก้ปัญหาของตน

ในระยะแรกๆ เวทีการเรียนรู้ของเกษตรกรเน้นเรื่องการระดมความคิดเพื่อหาหนทางที่จะทำให้มีอยู่มีกิน มีปัจจัยในการยังชีพที่สมบูรณ์ จะทำอย่างไรจึงจะมีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย

และยารักษาโรค สมาชิกเครือข่ายต่างก็เห็นพ้องต้องกันว่า ควรจะต้องปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตจากการผลิตเพื่อขายมาผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ในครอบครัว เมื่อสามารถผ่านพ้นการต่อสู้ทางความคิดทั้งกับตนเอง คนในครอบครัว เพื่อนเกษตรกรด้วยกัน เจ้าหน้าที่รัฐและกลุ่มผู้ไม่เห็นด้วยบางกลุ่ม ความคิดในการจัดการกับวิถีการผลิตแบบใหม่ก็ค่อยๆ แจ่มชัดขึ้น เริ่มสร้างความเข้มแข็งโดยการผลานกับเครือข่าย เพื่อจะได้มีพลังในการดำเนินกิจกรรมและเอื้อต่อการขอความสนับสนุนจากองค์กรต่างๆ การรวมตัวกันช่วงนี้เรียกว่า “เครือข่ายวนเกษตร”

ระยะที่สอง เมื่อเกษตรกรปรับเปลี่ยนความคิดได้แล้ว มีความเชื่อมั่นต่อระบบวนเกษตร การเรียนรู้ของเกษตรกรในเวทีเครือข่ายวนเกษตรจึงหันมาให้ความสนใจกับเรื่องของเทคนิคการทำวนเกษตรมากขึ้น โดยมีผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นผู้นำการเรียนรู้ และมีเจ้าหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงคอยให้ความช่วยเหลือและเป็นผู้จัดกระบวนการ มีการประชุมปรึกษาหารือ มีการไปดูงานตามที่ต่างๆ บ่อยครั้งขึ้น เช่น ในเรื่องของการจัดการดินและน้ำว่าจะปลูกอะไร ปลูกอย่างไร จะใช้ดินใช้น้ำอย่างไรในระบบวนเกษตร เรียนรู้ถึงเรื่องการใช้จุลินทรีย์ปรับปรุงดิน การใช้สมุนไพรในการปราบศัตรูพืช เป็นต้น การแสวงหาเทคนิคต่างๆ ในช่วงนี้มีความเข้มข้นขึ้นไม่ว่าจะโดยการเรียนรู้จากเพื่อนเกษตรกรด้วยกัน จากการอ่านหรือการทดลองปฏิบัติ จนกระทั่งสามารถปฏิบัติได้อย่างชำนาญ

เครือข่ายวนเกษตรค่อยๆ ก่อตัวขึ้นอย่างไม่เป็นทางการด้วยมิตรภาพที่ต่างหยิบยื่นความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เริ่มแรกยังไม่มีสำนักงานแต่จากความคิดริเริ่มของผู้ใหญ่วิบูลย์และการขยายแนวความคิดในการทำวนเกษตรออกไปสู่เพื่อนเกษตรจนมีชื่อเสียงได้มีนักวิชาการจากหน่วยงานต่างๆ เข้ามาให้การสนับสนุน ดังนั้นเพื่อให้การดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายเป็นระบบสามารถประสานงานระหว่างเกษตรกรในเครือข่ายวนเกษตร นักวิชาการ เจ้าหน้าที่และผู้สนใจทั่วไปได้อย่างมีประสิทธิภาพและสะดวกต่อการขอความสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ เครือข่ายวนเกษตรจึงได้ตั้งเป็น “ศูนย์วนเกษตร” ณ บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ ในปี พ.ศ. 2538 ศูนย์วนเกษตรจึงกลายเป็นแหล่งเรียนรู้สำคัญของเกษตรกรในท้องถิ่นและผู้สนใจทั่วไป โดยเฉพาะสถาบันการศึกษาต่างๆ ได้นำนักเรียน นักศึกษา มาศึกษาดูงานไม่ขาดระยะทำให้เยาวชนเกิดการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากร

เมื่อมีการก่อตั้งศูนย์วนเกษตรได้ไม่นาน ชมรมศึกษาและอนุรักษ์ป่าตะวันออก ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่จะดูแลเรื่องป่าและแม่น้ำบางปะกงได้มีการจัดอบรมครูรอบป่าตะวันออก โดยมีเป้าหมายร่วมกันว่า “ป่าจะอยู่ได้เพราะมีโรงเรียนรอบป่า” การจัดสัมมนาในครั้งนี้ได้ใช้สถานที่ของศูนย์วนเกษตรเป็นสถานที่จัด โดยเชิญผู้ใหญ่วิบูลย์ เป็นที่ปรึกษาโครงการ จุดนี้เองที่ทำให้เกิดแนวคิดที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และการจัดการป่าชุมชน ซึ่งเป็นแนวคิดที่เชื่อมโยงกับแนวคิดวนเกษตรของสมาชิกเครือข่ายวนเกษตรได้ กล่าวคือ ป่ามีความสำคัญต่อการทำวนเกษตร ป่าเป็น

แหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถใช้เป็นแหล่งศึกษาและเรียนรู้ได้ และเป็นที่มาของความหลากหลายของพืชพันธุ์ต่างๆ ในระบบวนเกษตร ในขณะที่เดียวกันวนเกษตรมีความสำคัญต่อป่า คือ การเพิ่มพื้นที่วนเกษตรเป็นการเพิ่มพื้นที่ของป่า เป็นการสร้างความสมดุลให้แก่ระบบนิเวศน์ แต่การนำทรัพยากรจากป่าไปใช้ประโยชน์ในระบบวนเกษตรนั้นจะต้องไม่ทำลายป่า ต้องไม่ใช้การตัดไม้ทำลายป่าหากเป็นเพียงแต่การนำเมล็ดพันธุ์หรือต้นอ่อนที่ไม่สามารถเจริญเติบโตได้ในป่ากรทึบมาขยายพันธุ์ในพื้นที่วนเกษตรเท่านั้น จากความสัมพันธ์ระหว่างวนเกษตรและพื้นที่ป่าตะวันออกข้างต้น ทำให้เครือข่ายวนเกษตรได้รวมเอาแนวคิดการอนุรักษ์ป่าและแนวคิดวนเกษตรเข้าไว้ด้วยกัน และดำเนินกิจกรรมควบคู่กันไปเรียกว่า “เครือข่ายวนเกษตรและป่าชุมชนภาคตะวันออก” ในปี 2542 ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพรรณพฤกษชาติในเขตป่าตะวันออก ศึกษาการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรและผืนป่าของชุมชน ศึกษากระบวนการเรียนรู้และการจัดองค์กรของชุมชนเพื่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ยั่งยืน

เครือข่ายวนเกษตรและป่าชุมชนภาคตะวันออกมีสมาชิกกว่า 50 หมู่บ้าน มีกิจกรรมแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ โดยที่สมาชิกทั้ง 50 หมู่บ้าน ครอบคลุมพื้นที่ 5 จังหวัด รอบป่าตะวันออก ได้แก่ จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดสระแก้ว จังหวัดระยอง จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดชลบุรี เช่น บ้านเขาขาด บ้านคลองตะเคียนชัย บ้านไทรทอง บ้านโนนสมพร บ้านสาวเอ้ แควระบบสียัด บ้านเขากล้วยไม้ บ้านหนองปลาชิว บ้านหนองคอก บ้านนายาว บ้านนาอีสาน บ้านทุ่งส่อหงสา บ้านหลุมมะขาม บ้านห้วยหิน บ้านห้วยน้ำใส และบ้านหนองฝาละมี เป็นต้น (นิเวศ อรุณเบิกฟ้า, 2544, น. 25, 29)

เครือข่ายวนเกษตรไม่เพียงแต่ช่วยเกษตรกรพัฒนาตนเอง ชุมชน และเครือข่ายเท่านั้น เครือข่ายวนเกษตรยังมีส่วนช่วยพัฒนาประเทศอีกด้วย กล่าวคือ เมื่อเกษตรกรสามารถรวมตัวกันอย่างเข้มแข็ง มีการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน รู้จักวางแผนจัดการทั้งตนเอง ครอบครัวยุทธศาสตร์ และเครือข่ายแล้วยังสามารถนำประสบการณ์ความสำเร็จและความล้มเหลวของแต่ละคนมาใช้ประโยชน์ในการจัดทำเป็นแผนแม่บทชุมชนขึ้น เป็นแผนข้อมูลของชุมชนที่บุคคลในชุมชนมีส่วนร่วม ซึ่งจะเป็นเครื่องมือสำคัญตัวหนึ่งที่ทำให้คนได้เรียนรู้เรื่องตนเอง และสามารถนำเอาแผนนี้มาแปรเป็นการปฏิบัติจริงให้กับชุมชนได้

จากการดำเนินงานของเครือข่ายวนเกษตรและป่าชุมชนภาคตะวันออกซึ่งมีเป้าหมายหลักเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนของสมาชิกเครือข่าย โดยมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนเป็นแหล่งการเรียนรู้ และเป็นสถานที่ศึกษาดูงาน สถานที่อบรม สัมมนา มาโดยตลอดจึงมีการปรับชื่อเรียกให้ศูนย์การเรียนรู้แห่งนี้ว่า “ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเครือข่ายป่าตะวันออก” ในเวลาถัดมา

โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อค้นหาและทดลองแนวทางในการสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นกับคนในชุมชนต่างๆ เพื่อให้คนและชุมชนสามารถพึ่งตนเอง อยู่ได้อย่างเข้มแข็งและยั่งยืน บนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจที่พอเพียง สังคมเข้มแข็ง และสิ่งแวดล้อมที่สมดุล กระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง เป็นบทสรุปจากประสบการณ์ชีวิตเพื่อเสนอเป็นทางเลือกให้กับเกษตรกรที่กำลังประสบปัญหา ใช้เป็นบทเรียนในการเริ่มต้นเรียนรู้ ทดลอง และนำชีวิตเข้าสู่วิถีของการพึ่งตนเองได้ ในที่สุด ศูนย์การเรียนรู้ฯ จึงจัดเนื้อหาผ่านช่องทางการเรียนรู้ต่างๆ ที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง

การเลือกทำวนเกษตรจะต้องมีความตั้งใจ เชื่อมั่นว่าจะทำได้สำเร็จเริ่มจากการปรับพื้นฐานความต้องการของเกษตรกรและครอบครัวทำความเข้าใจในตัวเกษตรกรเอง และสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง เช่น ที่ดิน แหล่งน้ำ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ตลอดจนความรู้ในการปลูก การบำรุงรักษา และการจัดการ หากความรู้ความเข้าใจยังไม่เพียงพอต้องหาเพิ่มเติมและตัดสินใจ ทำเมื่อมีความตั้งใจ และมีความเข้าใจในสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง แล้วจึงเริ่มต้นตัดสินใจเลือกรูปแบบวิธีการ ตลอดจนเลือกแนวทางปฏิบัติที่จะจัดการพืชและสัตว์ให้ได้ หากเริ่มในพื้นที่ว่างเปล่าจะต้องตัดสินใจเลือกชนิดพืชที่ปลูกหรือสัตว์ที่จะเลี้ยง เนื่องจากวนเกษตรอยู่บนพื้นฐานของการพอมีกิน “วนเกษตร: มีกินเป็นพื้นฐาน มีสวัสดิการยามเฒ่าชรา มีความหลากหลายคล้ายป่าธรรมชาติ ก่อเกิดอุตสาหกรรมชุมชน” ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดที่สำคัญที่เป็นตัวกำหนดเนื้อหาของกระบวนการเรียนรู้ เรื่องการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน และเป็นแนวทางในการดำเนินงานของศูนย์การเรียนรู้ฯ

การที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว ศูนย์การเรียนรู้ฯ จึงได้จัดสภาพแวดล้อมและการจัดการภายในเพื่อเอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ดังนี้

สภาพทางกายภาพของศูนย์การเรียนรู้ฯ

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเครือข่ายป่าตะวันออก หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “วนเกษตร” ตั้งอยู่บนพื้นที่ 9 ไร่เศษ อดีตเคยเป็นพื้นที่แห้งแล้งโล่งเตียนไม่มีต้นไม้ใหญ่ แต่ปัจจุบันได้เปลี่ยนมาเป็นพื้นที่ที่มีความชุ่มชื้นอุดมสมบูรณ์ด้วยไม้นานาพันธุ์เพราะการจัดการที่ดี อีกทั้งเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ที่ประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างต่างๆ ซึ่งจัดทำขึ้นให้เอื้อต่อการเรียนรู้ โดยมีอาคารและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เช่น อาคารสำนักงานและอุปกรณ์สำนักงาน สำหรับให้บุคลากรดำเนินงาน รวมถึงเป็นศูนย์ประสานงาน เช่น การติดต่อประสานงานเพื่อศึกษาดูงาน การเข้ารับการอบรม สัมมนา เป็นต้น หอประชุมขนาดความจุ 300 คน สำหรับการทำกิจกรรมเพื่อการเรียนรู้ ภายในหอประชุมประกอบด้วยโต๊ะและเก้าอี้สำหรับนั่งประชุมที่ต้องการความเป็นทางการ และมีสื่อ

จำนวนมากสำหรับนั่งประชุมหรือทำกิจกรรมที่ต้องการความเป็นกันเอง รวมถึงมีอุปกรณ์เครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่จำเป็นต้องใช้ในการประชุม อาคารหอสมุด เป็นสถานที่เก็บรวบรวมตำราและหนังสือต่างๆ เช่น ตำรายาสมุนไพร หนังสือที่เกี่ยวข้องกับพันธุ์ไม้ หนังสือแนวคิดเรื่องการทำสวนเอง เศรษฐกิจพอเพียง หนังสือทางด้านการเมืองการปกครอง หรือแม้กระทั่งหนังสือพิมพ์รายวันและรายสัปดาห์เพื่อให้ผู้เข้ามาเรียนรู้ได้ติดตามข่าวสารการเปลี่ยนแปลงภายนอก เป็นต้น โดยภายในห้องสมุดได้มีการจัดแยกหนังสือออกเป็นหมวดหมู่เพื่อความสะดวกในการสืบค้นข้อมูล

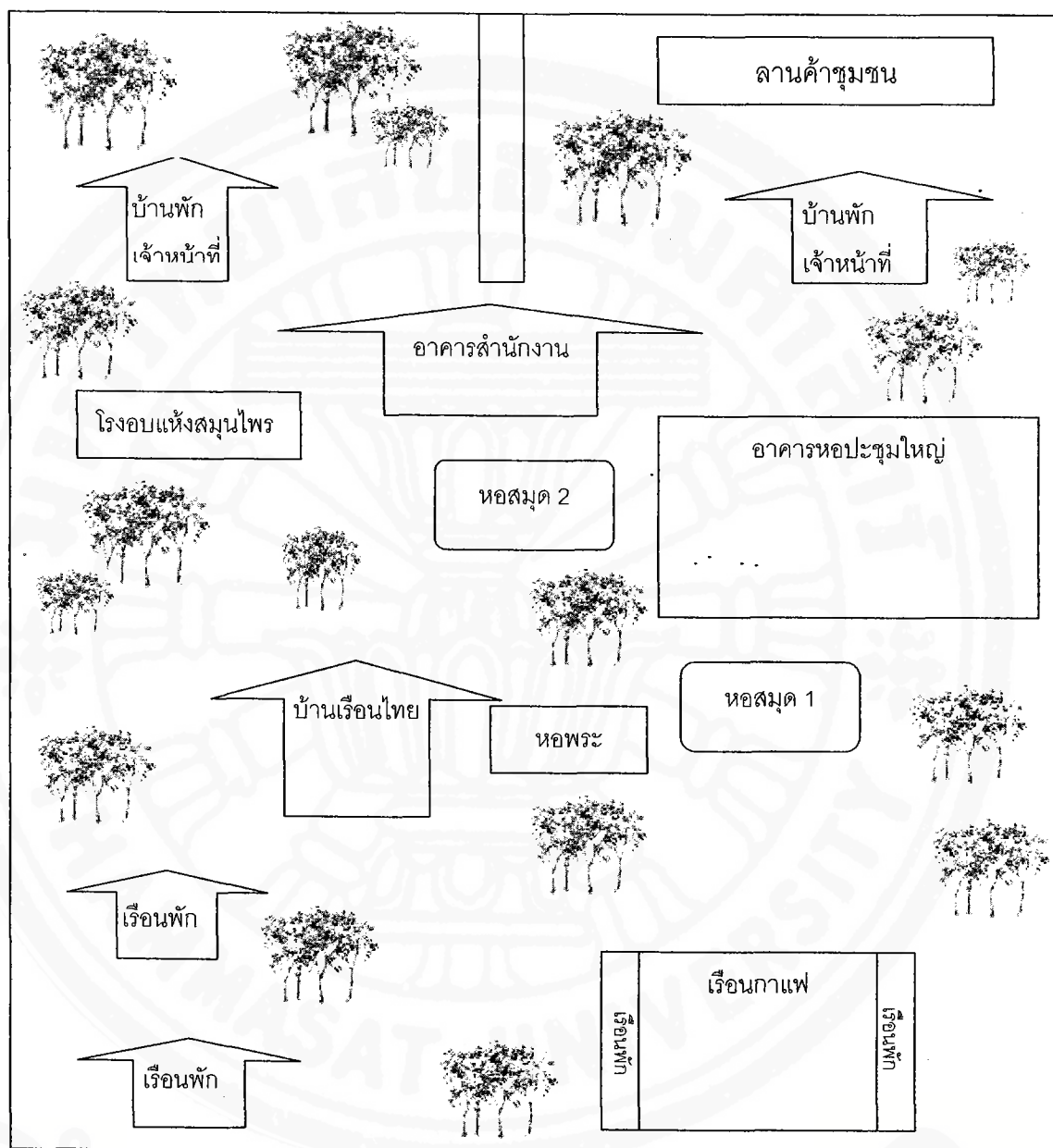
โรงอบแห้งสมุนไพร เป็นอีกสถานที่หนึ่งที่มีเครื่องมือเครื่องใช้สิ่งอำนวยความสะดวกที่เอื้อต่อการเรียนรู้ของศูนย์การเรียนรู้ เนื่องจากการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรต่างๆ จะต้องผ่านขั้นตอนการอบแห้งและบดละเอียดก่อนนำไปใช้เป็นส่วนประกอบสำหรับการทำยาสมุนไพร พืชพรรณที่บ้านเรือนไทย แต่เดิมเป็นศูนย์การเรียนรู้พัฒนาการสังคมหมู่บ้านและได้มีการปรับปรุงให้เป็นพิพิธภัณฑ์ สำหรับเป็นสถานที่เก็บรวบรวมเครื่องมือเครื่องใช้ในวิถีชีวิตประจำวันของเกษตรกร เช่น เครื่องสีข้าวมือหมุน ครกตำข้าว เป็นต้น เพื่อให้ผู้ที่เข้ามาศึกษาดูงานได้เห็นถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีค่าของบรรพชน (ศรีนยา คำพิลา, สัมภาษณ์) เรือนกาแฟ ซึ่งถือได้ว่าเป็นสถานที่ที่สำคัญที่สุดของศูนย์การเรียนรู้ แห่งนี้ เพราะมิใช่เป็นเพียงสถานที่สำหรับดื่มกาแฟและของว่างเพียงอย่างเดียว แต่สถานที่นี้ได้มีการออกแบบและก่อสร้างให้เป็นสถานที่ที่เอื้อต่อการนั่งพูดคุยสนทนาอย่างเป็นกันเอง เป็นสถานที่สำหรับต้อนรับผู้มาศึกษาดูงานที่มีขนาดกลุ่มประมาณ 30-50 คน บริเวณเรือนกาแฟยังมีห้องพักจำนวน 3 ห้อง ขนาดความจุห้องละ 15-20 คน ซึ่งสถานที่นี้ค่อนข้างเป็นที่ชื่นชอบของผู้มาศึกษาดูงาน เนื่องจากการสนทนาหรือการทำกิจกรรมบริเวณนี้จะอยู่ใกล้ที่พัก ดังนั้นเมื่อมีการพูดคุยกันจนกระทั่งเย็นย่ำค่ำก็ยังคงความปลอดภัยให้กับผู้มาเยือน นอกจากห้องพักที่เรือนกาแฟแล้ว ภายในบริเวณศูนย์การเรียนรู้ ยังมีเรือนพักอีกจำนวน 2 หลัง ถัดไปจากเรือนกาแฟ ซึ่งเหมาะสำหรับผู้มาศึกษาดูงานที่มาเป็นกลุ่มหรือเป็นครอบครัว

สิ่งสำคัญอีกองค์ประกอบหนึ่งของศูนย์การเรียนรู้ ที่เอื้อให้เกิดบรรยากาศของการเรียนรู้ คือ การมีพันธุ์ไม้หลากหลายร้อยชนิดซึ่งเกิดจากการทำตามแนวคิดและรูปแบบวนเกษตรที่ต้องการเลียนแบบธรรมชาติของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม นอกจากร่มเงาและบรรยากาศที่เย็นสบายที่ได้จากต้นไม้แล้ว ยังได้รับความรู้จากการอ่านป้ายที่ติดไว้กับต้นไม้ ป้ายดังกล่าวได้บอกให้ทราบถึงชื่อต้นไม้แต่ละชนิดพร้อมทั้งบอกคุณประโยชน์ต่างๆ ด้วย ต้นไม้ภายในบริเวณศูนย์การเรียนรู้ต่างผลัดกันออกดอกและผลตามฤดูกาล แทบจะทุกตารางเมตรของศูนย์การเรียนรู้ จะมีพันธุ์ไม้ขึ้นเกือบจะเต็มพื้นที่ ดังนั้นแม้ว่าจะมีสิ่งปลูกสร้างตั้งอยู่ภายในบริเวณก็มิได้เป็นสิ่งปลูกสร้างที่ขัดแย้งกับสภาพสวนปาวนเกษตรเลย กล่าวคือ ได้มีการนำกิ่งไม้ต้นไม้ต่างๆ ที่หาได้ในบริเวณสวน

ป่าวนเกษตรและบางส่วนได้ซื้อหาจากภายนอกมาประกอบสร้างขึ้น อีกทั้งยังมีธารน้ำที่ขุดขึ้นเพื่อกักเก็บน้ำสำหรับหน้าแล้งเพื่อให้ต้นไม้ได้มีน้ำหล่อเลี้ยงความชุ่มชื้นอีกด้วย และในปี 2548 ที่ผ่าน มา สวนป่าวนเกษตรได้ประสบกับปัญหาความแห้งแล้ง แม้จะมีการกักเก็บน้ำบางส่วนไว้ใช้แต่ก็ยังไม่เพียงพอต่อความต้องการของต้นไม้จำนวนมาก จึงเป็นเหตุให้มีต้นไม้จำนวนหนึ่งแห้งตายไป ดังนั้นภายในศูนย์การเรียนรู้ฯ จึงได้มีการรื้อถอนป้ายชื่อต้นไม้ที่แห้งตายออกและจัดเรียงป้ายชื่อใหม่อีกครั้งในปี 2549 นี้

ภาพที่ 1 สภาพทางกายภาพของศูนย์การเรียนรู้ฯ

การจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพของศูนย์การเรียนรู้ฯ ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของบุคคลและให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ด้วยการสาธิตให้ดูจากของจริง ซึ่งผู้เข้ามาเรียนรู้จะได้รับการบอกเล่าถึงวิธีการจัดการกับผืนดินที่แห้งแล้งให้กลับกลายมาเป็นผืนดินที่อุดมไปด้วยไม้นานาพันธุ์ผ่านประวัติความเป็นมาของศูนย์การเรียนรู้ฯ

จากโครงสร้างพื้นฐานและบรรยากาศโดยรวมของศูนย์การเรียนรู้ฯ ที่เอื้อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ ทำให้ศูนย์การเรียนรู้แห่งนี้ได้รับความสนใจจากผู้คนหลากหลายอาชีพมาศึกษาดูงาน โดยในแต่ละปีได้มีหน่วยงาน องค์กรทั้งภาครัฐ เอกชน องค์กรชุมชนให้ความสนใจมา

ศึกษาดูงานเป็นจำนวนมาก กล่าวคือ พ.ศ. 2545 มีจำนวน 4,300 คน พ.ศ. 2546 จำนวน 7,491 คน พ.ศ. 2547 จำนวน 5,414 คน พ.ศ. 2548 จำนวน 6,121 คน (ข้อมูลจากศูนย์เครือข่ายป่าตะวันออก 2549) มีประเด็นในการแลกเปลี่ยนและศึกษาดูงานที่หลากหลาย โดยเฉพาะเรื่องของการจัดการทรัพยากร การพึ่งตนเอง เศรษฐกิจพอเพียง กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร เป็นต้น รวมถึงกิจกรรมต่างๆ ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ ได้จัดขึ้นเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้โดยเฉพาะเกษตรกร ซึ่งเป็นเครือข่ายชุมชนป่าตะวันออก

การบริหารจัดการเพื่อการเรียนรู้ของศูนย์การเรียนรู้ฯ

ก. องค์การบริหารงาน

เพื่อให้การดำเนินงานบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ศูนย์การเรียนรู้ฯ จึงต้องมีการจัดการบริหารองค์กร เนื่องจากเป็นองค์กรขนาดเล็กและมีลักษณะพิเศษคือ ทำงานในลักษณะของการเรียนรู้ร่วมกันตามพันธะสัญญาระหว่างสมาชิกด้วยกัน โดยมีพื้นที่การทำงานที่มีขนาดใหญ่ครอบคลุม 5 จังหวัดในภาคตะวันออก และมีพันธมิตรที่ติดต่อร่วมกันดำเนินกิจกรรมต่างๆ มากมาย ดังนั้นศูนย์การเรียนรู้ฯ จึงมีการจัดองค์กรและวิธีการทำงานดังนี้

1). บุคลากร ปัจจุบันศูนย์การเรียนรู้ฯ มีบุคลากรดังนี้

1.1) ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม ต้นแบบการทำวนเกษตร และครูภูมิปัญญาไทยรุ่นที่ 1

1.2) นางสาวศรินยา คำพิลา จบการศึกษาระดับปริญญาตรีสาขาพืชไร่ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มีอายุในการทำงานที่วนเกษตรแห่งนี้เป็นเวลา 10 ปี (เริ่มทำงานตั้งแต่ปี 2539)

1.3) นายศักดิ์ชัย ขาตาดี จบการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาส่งเสริมและนิเทศศาสตร์การเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มีอายุในการทำงานที่วนเกษตรแห่งนี้เป็นเวลา 7 ปี (เริ่มทำงานตั้งแต่ปี 2542)

1.4) นางสาวฉวีวรรณ พิมพ์พิพัฒน์ จบการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาพืชไร่ คณะเกษตร สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตบางพระ เป็นเจ้าหน้าที่ประจำของมูลนิธิสายใยแผ่นดิน ซึ่งมีผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม เป็นที่ปรึกษา และได้รับการมอบหมายจากมูลนิธิฯ ให้มาช่วยงานยังศูนย์การเรียนรู้ฯ แห่งนี้

จะเห็นได้ว่าบุคลากรทั้ง 3 คน ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ประจำและเจ้าหน้าที่ช่วยงานต่างเป็นบุคคลที่มีฐานความรู้ด้านการเกษตรจากการศึกษาในระดับอุดมศึกษา และเมื่อได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรด้วยระยะเวลาในการทำงานที่ยาวนานร่วมกับผู้ใหญ่วิบูลย์ ทำให้

เกิดเป็นการพัฒนาตนเองทั้งด้านวิธีคิดและวิธีการลงมือปฏิบัติ กระทั่งเป็นบุคลากรที่มีศักยภาพในการถ่ายทอดประสบการณ์ความรู้เรื่องวนเกษตรได้เป็นอย่างดี

2). ลักษณะการดำเนินงาน เนื่องจากบุคลากรมีจำนวนจำกัด การแบ่งภาระหน้าที่ในการทำงานจึงไม่ชัดเจนเหมือนกับองค์กรทั่วไป การทำงานจึงเป็นลักษณะการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในทุกๆ เรื่อง หากเปรียบไปแล้วถือเป็นการทำงานแบบเพื่อนร่วมงานในแนวราบมากกว่าแนวตั้ง เชื่อให้บุคลากรได้พัฒนาการเรียนรู้ของตนเองด้วย กรอบการดำเนินงานของบุคลากรได้ยึดมั่นในกรอบความคิดเรื่องการทำวนเกษตรสู่การดำเนินงานเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นกับเกษตรกรด้วยวิธีการต่างๆ ดังนี้

2.1) การถ่ายทอด แลกเปลี่ยน และกระจายความรู้ เจ้าหน้าที่เข้าไปสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้โดยเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้เรื่องวนเกษตรให้กับเกษตรกร ภายในศูนย์การเรียนรู้และภายในชุมชนต่างๆ ที่เกษตรกรสมาชิกอาศัยอยู่ โดยการประสานงานและดำเนินงานร่วมกับบุคคลที่มีความรู้ในชุมชนซึ่งเป็นบุคคลหรือผู้นำที่ได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรมีความเชื่อมั่นในแนวทางและได้ลงมือปฏิบัติบ้างแล้ว การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ทั้งที่เกี่ยวกับงานพัฒนาชุมชนไม่ว่าจะเป็นของภาครัฐหรือเอกชน การรับรู้ข้อมูลข่าวสารของชุมชน ข้อมูลด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง รวมถึงสถานการณ์โลกเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งในการเตรียมพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาและยังส่งผลต่อชุมชน เพื่อลดความรุนแรงของปัญหาที่อาจเกิดขึ้นได้ในระดับหนึ่ง และในส่วนของการทำงานในระดับกลุ่มหรือเครือข่ายนั้น การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกันยังช่วยให้สมาชิกแต่ละส่วนทราบถึงความเป็นมาเป็นไปและผลการดำเนินงานซึ่งกันและกัน และถ้าเกิดปัญหาขึ้นสมาชิกก็สามารถให้ความช่วยเหลือได้ทันเวลา ซึ่งการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารนี้จะกระทำตลอดเวลา มีการแลกเปลี่ยนกันในที่ประชุมของเครือข่าย หรือแม้ในเวลาที่เจ้าหน้าที่เข้าไปในชุมชน

2.2) การกระตุ้นความคิด ความใฝ่แสวงหาความรู้ เจ้าหน้าที่และเกษตรกรสมาชิกของศูนย์การเรียนรู้ ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการกระตุ้นในชาวบ้านในชุมชนได้คิดทบทวนและมีส่วนร่วมในการพัฒนา ด้วยวิธีการถ่ายทอดเป็นคำพูด และการปฏิบัติให้เห็น

เนื่องจากจำนวนของบุคลากรที่มีไม่มากการประชุมเพื่อการสรุปผลการดำเนินงานจึงสามารถทำได้สะดวกกล่าวคือ เมื่อมีการนัดประชุมบุคลากรภายในก็สามารถนัดได้ในระยะเวลาที่รวดเร็ว และสามารถสรุปงานกันได้รวดเร็วเช่นกัน หรือเมื่อมีการลงพื้นที่ทำงานร่วมกับชุมชนต่างๆ ตามที่ได้รับมอบหมาย เจ้าหน้าที่ก็จะออกไปดำเนินงานระหว่างการเดินทางไป-กลับจะมีการสรุปงานร่วมกับทีมงานและในช่วงเช้าของวันถัดมาซึ่งบุคลากรจะมาตี muka แพร่ร่วมกันที่เรือนกาแพและจะสรุปผลการดำเนินงานให้เพื่อนร่วมงานฟัง ซึ่งการสรุปงานจะมีการบันทึกลงในสมุดบันทึกของ

แต่ละคนแต่ไม่มีบันทึกส่วนกลางเป็นเอกสารของศูนย์ฯ บรรยาการของการประชุมมีความเป็นกันเองสูงไม่มีลักษณะของการออกคำสั่ง แต่เป็นไปในลักษณะการแลกเปลี่ยนความเห็นซึ่งกันและกัน อีกทั้งการมอบหมายหน้าที่ยังมีลักษณะกึ่งอาสาสมัคร กล่าวคือ เจ้าหน้าที่ที่จะรับหน้าที่ปฏิบัติงานตรงตามกับความถนัดและความสามารถในการจัดการหรือการทำงาน เช่น การแบ่งพื้นที่ทำงานกันตามระดับความสัมพันธ์กับชาวบ้าน

จากการสังเกตการณ์พบว่า เจ้าหน้าที่ของศูนย์การเรียนรู้ฯ มีความเป็นกันเองไม่ถือตัว ไม่มีการออกคำสั่งกับชาวบ้าน ปฏิบัติตนเองเสมือนเป็นลูกหลานของชุมชนนั้นๆ อีกทั้งในการดำเนินงานประเด็นต่างๆ เจ้าหน้าที่เองก็ได้เข้าไปมีส่วนร่วมกับชุมชนในการดำเนินกิจกรรมด้วย เช่น การทำออมทรัพย์เจ้าหน้าที่ของศูนย์ได้เข้าเป็นสมาชิกออมทรัพย์ในหลายชุมชน หรือหากชุมชนใดจัดกิจกรรมก็จะมีคนส่งตัวแทนไปเข้าร่วมด้วยเพื่อสร้างความสัมพันธ์และสร้างความไว้วางใจ การที่เจ้าหน้าที่ซื้อที่ดินจำนวนหนึ่งในชุมชนบ้านนาอีसानเพื่อเป็นแปลงเกษตรสาธิตหรือแปลงเกษตรตัวอย่างให้กับชาวบ้าน เช่น การปลูกไม้ชนิดต่างๆ การทำนาข้าวโดยไม่ใช้สารเคมี เป็นต้น อีกทั้งได้ปลูกสร้างศาลาสำหรับนั่งประชุมกลุ่มย่อยไว้เพื่อให้คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ ไม่ว่าจะปลูกไม้หรือทำนาชาวบ้านต่างร่วมใจกันมาช่วยลงแขกโดยไม่คิดค่าจ้างใดๆ อีกทั้งได้นำข้าวปลาอาหารมาร่วมรับประทานอีกด้วย

เจ้าหน้าที่ไม่ได้ทำให้เรารู้สึกว่าพวกเขามีความรู้แล้วเราไม่มีความรู้ แต่พวกเขาเหมือนคนในครอบครัวของเรา เขามีข่าวสารอะไรใหม่ๆ ก็จะมาคุยมาพูดให้เราฟัง ... เชื่อไหมว่าเวลาที่พวกเขามาที่บ้านแล้วไม่มาแวะกินข้าวที่บ้านก็จะรู้สึกไม่ดี ถ้ารู้ว่าเขามาก็จะถามตลอดเลยว่า...กินข้าวหรือยัง? วันนี้จะนอนบ้านไหน? จะกลับวันไหน? ...ชอบที่เขาให้ความเป็นกันเองไม่ถือเนื้อถือตัว (กลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีसान, สัมภาษณ์กลุ่มย่อย)

จากลักษณะการบริหารองค์กรที่ให้ความสำคัญกับการจัดการความสัมพันธ์เชิงสังคมมีระบบการทำงานเป็นแบบเพื่อนร่วมงานเอื้อต่อการเรียนรู้และพัฒนาบุคลากรซึ่งเป็นผู้ที่มีฐานความรู้ด้านการเกษตรอยู่ก่อนแล้ว ดังนั้นเมื่อบุคลากรเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ด้วยการทำงานและการลงมือปฏิบัติไปพร้อมๆ กันในระยะเวลาที่ยาวนาน จึงทำให้บุคลากรชุดนี้สามารถถ่ายทอดประสบการณ์ได้ดี อีกทั้งยังเป็นกลไกการเรียนรู้ที่ใกล้ชิดกับเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายด้วยการดำเนินงานภายใต้กรอบหลักสูตรหรือเนื้อหาการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรดังนี้

ข. การจัดหลักสูตร

จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมพบว่า ศูนย์การเรียนรู้ มีการจัดหลักสูตร เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ ให้กับกลุ่มคนที่เข้ามาเรียนรู้จำนวน 2 กลุ่มใหญ่คือ

1. กลุ่มบุคคลทั่วไป
2. กลุ่มเกษตรกรรอบป่าตะวันออก

1. กลุ่มบุคคลทั่วไปที่ให้ความสนใจมาศึกษาดูงาน สามารถแบ่งได้ดังนี้

1.1 กลุ่มบุคคลซึ่งเป็นนักเรียน นักศึกษา เยาวชน โดยส่วนใหญ่ในกลุ่มนี้จะมีสถาบันการศึกษาหรือชุมชนเป็นหน่วยงานประสาน กล่าวคือ ตัวแทนของสถาบันการศึกษาติดต่อประสานงานกับเจ้าหน้าที่ศูนย์การเรียนรู้ เพื่อร่วมกันกำหนดวัตถุประสงค์ของกระบวนการเรียนรู้ โดยมีเนื้อหาการเรียนรู้ของศูนย์การเรียนรู้ เป็นหลัก ส่วนรูปแบบการเรียนรู้ขึ้นอยู่กับการจัดกระบวนการเรียนรู้ของศูนย์การเรียนรู้ เช่น วิธีการอบรม การจัดค่ายเยาวชน การศึกษาดูงาน เนื้อหาการเรียนรู้จะเน้นเรื่องความสำคัญของทรัพยากร โดยใช้สวนป่าวนเกษตรในศูนย์การเรียนรู้ ๗ เป็นแหล่งศึกษา

จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์การจัดค่ายให้กับเยาวชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนรอบป่าตะวันออก ระหว่างวันที่ 12-14 พ.ค. 49 พบว่ามีการดำเนินงานดังนี้

ขั้นการเตรียมการจัดค่ายเยาวชน เจ้าหน้าที่ร่วมกับผู้นำชุมชนรอบป่าตะวันออกได้ประชุมร่วมกันเพื่อกำหนดวันเวลา และรายละเอียดของการจัดค่าย รวมถึงวิธีการคัดเลือกตัวแทนเยาวชนจากชุมชนต่างๆ เนื่องจากศูนย์การเรียนรู้ มีบุคลากรจำนวนจำกัดแต่มีเยาวชนจำนวนมากมาเข้าร่วมกิจกรรม จึงร่วมกันแก้ไขปัญหานี้โดยการให้แต่ละชุมชนส่งตัวแทนที่ได้รับการคัดเลือกจากความไว้วางใจของคนในชุมชนให้มาเป็นพี่เลี้ยงคอยดูแลเยาวชนในการเข้าร่วมกิจกรรมนี้ชุมชนละ 3 คน

ขั้นตอนการดำเนินการ

วันแรก ในช่วงเช้าเยาวชนจากหมู่บ้านต่างๆ ทอยกันมาลงทะเบียน ณ หอประชุม ค่ายเยาวชนครั้งนี้มีเยาวชนเข้าร่วมทั้งสิ้นจำนวน 80 คน มีการจัดกิจกรรมที่เรียกว่า “การละลายพฤติกรรมกลุ่มและรู้จักเพื่อนใหม่” การจัดกิจกรรมนี้เพื่อต้องการให้เยาวชนได้ทำความรู้จักกับเพื่อนใหม่และเกิดความคุ้นเคยสนิทสนมกัน ซึ่งเป็นการจัดการความสัมพันธ์ให้เอื้อต่อการเรียนรู้ของเยาวชนนั่นเอง ช่วงบ่าย จัดกิจกรรมการเดินสำรวจลักษณะพื้นที่ พันธ์สัตว์ หรือที่ศูนย์การเรียนรู้ เรียกว่า “การวัดแปลง” การจัดกิจกรรมนี้เพื่อต้องการให้เยาวชนเรียนรู้ทรัพยากรที่หลากหลายทั้งพืชและสัตว์ และมีการประชุมเพื่อนำเสนอและแลกเปลี่ยนกัน

วันที่สอง ช่วงเช้าจัดกิจกรรมสำรวจทรัพยากรปัจจุบัน-อนาคตของในชุมชน โดยกิจกรรมนี้เยาวชนจะได้ทำกิจกรรมร่วมกันเป็นกลุ่ม เขียนและวาดภาพทรัพยากรในชุมชนของตนเอง การจัดกิจกรรมนี้เพื่อให้เยาวชนได้ร่วมกันสำรวจทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนด้วยการเขียน-วาดภาพ รวมถึงการกำหนดอนาคตของชุมชนร่วมกัน มีการนำเสนอแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ช่วงบ่ายเป็นกิจกรรมการจัดการทรัพยากรโดยการแปรรูปทรัพยากรที่มีอยู่ เช่น การทำชาจากใบชอย การทำชาจากดอกอัญชัน การทำน้ำยาบ้านปาก การทำยาสระผม เป็นต้น เพื่อให้เยาวชนได้เรียนรู้ถึงประโยชน์และคุณค่าของทรัพยากรที่มีอยู่

วันที่สาม ช่วงเช้ากิจกรรมสรุปการทำค่ายร่วมกับเยาวชน ช่วงบ่าย เยาวชนเดินทางกลับส่วนเจ้าหน้าที่ประชุมสรุปการดำเนินงานร่วมกัน

จะเห็นว่าในกระบวนการเรียนรู้ด้วยรูปแบบการจัดค่ายเยาวชนจะมีการประชุมนำเสนอและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นวิธีการสร้างความสัมพันธ์ให้เกิดความคุ้นเคยและเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเยาวชน

สำหรับกลุ่มที่สนใจการศึกษาดูงาน ศูนย์การเรียนรู้ฯ จะจัดกระบวนการเรียนรู้โดยวันแรกเมื่อมาถึงศูนย์การเรียนรู้ฯ จะมีเจ้าหน้าที่มาให้ข้อมูลเนื้อหาการดำเนินงานของศูนย์ หลังจากนั้นจะพาเดินรอบๆ สวนปาวนเกษตรและส่งต่อไปยังสมาชิกเครือข่ายป่าตะวันออกในชุมชนต่างๆ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับชุมชนมากขึ้น

1.2 กลุ่มบุคคลซึ่งเป็นข้าราชการ ส่วนใหญ่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดกระบวนการเรียนรู้ด้วยวิธีการประชุมหรือเสวนาหรือการเล่าประสบการณ์ของผู้ใหญ่วิบูลย์ และเดินชมสวนปาวนเกษตรเนื่องจากกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีระยะเวลาว่างที่น้อย ส่วนเนื้อหาจะเป็นเรื่องของการพึ่งตนเองโดยวิธีการปลูกป่านั่นเอง ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มนี้จะถูกจำกัดด้วยระยะเวลา หากแต่มีผู้ที่สนใจก็จะกลับมาที่ศูนย์การเรียนรู้อีกครั้ง เพื่อพูดคุยกับเจ้าหน้าที่หรือผู้ใหญ่วิบูลย์มากขึ้น

1.3 กลุ่มคนทั่วไปที่มีความสนใจเรื่องการจัดการทรัพยากร ศูนย์การเรียนรู้ฯ จะจัดกระบวนการเรียนรู้ให้โดยเริ่มจากการแลกเปลี่ยนพูดคุยกับผู้ใหญ่วิบูลย์หรือเจ้าหน้าที่ เพื่อรับทราบถึงเนื้อหาวิธีการต่างๆ ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับผู้มาศึกษาดูงานศูนย์การเรียนรู้ฯ จะเชื่อมโยงการเรียนรู้ไปสู่สมาชิกโดยชักชวนให้เกษตรกรสมาชิกเครือข่ายเข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นการเอื้อให้สมาชิกฯ เกิดการเรียนรู้และความรู้ใหม่ๆ ด้วย

ได้มาที่ศูนย์ฯ มาเจอกับเครือข่ายจากจังหวัดน่านซึ่งพวกเขามาดูงานที่ศูนย์ฯ เราก็ได้มีโอกาสมานั่งฟังเขาแลกเปลี่ยนกันไปมา ก็เครือข่ายน่านเขามีป่าชุมชน เขาเผาถ่านกันทั้งหมู่บ้าน เผาถ่านทุกครอบครัวเลยแต่ต้นไม้ยังอยู่เท่าเดิม พอ (ผู้ใหญ่วิบูลย์) ก็หันมาถามผมว่า “เขาเผาถ่านกันทั้งหมู่บ้านแล้วทำไมป่ายังไม่

หมด” เราก็ตอบเลยว่า “เขาตัดแล้วก็ปลูกเพิ่ม” ทางเครือข่ายก็ตอบว่าไม่ใช่ เขาเอากิ่งมันลงมาเผาโดยยังคงรักษาดันมันไว้ ปีนี้ตัดกิ่งต้นนี้ปีหน้าก็ตัดกิ่งอีกต้น หมุนเวียนกันไป เราก็ได้คิดตรงนี้พอเรานึกถ้าเราทำแบบนี้ไม่ก็อยู่ครบแถมมีถ่านขายจากการเหลือใช้อีก ซึ่งมันน่าจะทำให้ชีวิตมีความสุข มารู้เรื่องนี้ปี 2548 นี่เอง เราก็เริ่มมามีความรู้ตรงนี้แล้วก็สะสมไว้ (ประเสริฐ จ้างนผล, สัมภาษณ์)

หลังจากนั้นจะส่งต่อกลุ่มผู้สนใจไปดูงานและพักค้างคืนในชุมชนที่มีการดำเนินงานเรื่องวนเกษตรซึ่งเป็นสมาชิกเครือข่ายวนเกษตรเพื่อเห็นภาพการดำเนินงานที่เกิดขึ้นจริงและพูดคุยกับสมาชิกที่กำลังดำเนินการเรื่องวนเกษตรต่อไป

การจัดรูปแบบการเรียนรู้ให้กับกลุ่มผู้สนใจมีความแตกต่างกัน ภายใต้งานไขความสัมพันธภายในกลุ่มที่ต่างกันและระยะเวลาที่จำกัดแต่เป็นการจัดกระบวนการเรียนรู้ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงสังคมด้วยวิธีการแลกเปลี่ยนและการดูงานจากของจริง

2. กลุ่มเกษตรกรรอบป่าตะวันออก

ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายในการดำเนินงานของศูนย์การเรียนรู้ฯ และเพื่อตอบคำถามการวิจัย ผู้ศึกษาจึงให้ความสำคัญในการนำเสนอข้อมูลโดยละเอียดจากการเก็บข้อมูลตามวิธีการที่กำหนด ซึ่งจากการศึกษาพบว่าการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเกษตรกรเป็นเป้าหมายสำคัญของการดำเนินงานของศูนย์ฯ ทั้งนี้เพื่อให้เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาและแก้ไขปัญหาาร่วมกันโดยมีการจัดกระบวนการเรียนรู้ดังนี้

2.1 รูปแบบการเรียนรู้

ก) การประชุมสัมมนาเครือข่าย จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์ ณ ศูนย์การเรียนรู้ฯ พบว่า ทุกวันอาทิตย์สิ้นเดือนของทุกเดือนจะเป็นวันประชุมเครือข่าย เพื่อพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเกษตรกรซึ่งเป็นสมาชิกศูนย์การเรียนรู้ฯ ที่อาศัยอยู่ในชุมชนรอบป่าตะวันออกในการประชุมแต่ละครั้งจะมีเกษตรกรเข้าร่วมประมาณ 30-40 คน โดยเกษตรกรที่เข้าร่วมเรียนรู้นี้จะประกอบไปด้วย

- กลุ่มของเกษตรกรที่เป็นผู้นำอย่างไม่เป็นทางการที่มีความเชื่อมั่นในแนวทางวนเกษตรและลงมือทำสวนวนเกษตร
- กลุ่มของเกษตรกรที่เริ่มมีความเชื่อและเริ่มทำสวนวนเกษตร (ยังเป็นกลุ่มคนที่ยังมีความลังเลและต้องการข้อมูล)

- กลุ่มเกษตรกรที่ยังไม่รู้จักรการทำงานนวนเกษตรแต่มาเข้าร่วมประชุม เพราะตนเองประสบปัญหาเรื่องหนี้สินจากการทำการเกษตรและกลุ่มผู้นำอย่างไม่เป็นทางการได้ชักชวนให้มาเข้าร่วม

เรือนกาแฟถูกใช้เป็นสถานที่ในการประชุมเครือข่าย โดยมีผู้ใหญ่วิบูลย์ เป็นหัวหน้านำการประชุม และมีผู้นำอย่างไม่เป็นทางการที่ทำสวนนวนเกษตรช่วยให้ข้อมูลและตอบข้อซักถาม มีเจ้าหน้าที่เป็นผู้ช่วยอำนวยความสะดวก ช่วยตั้งคำถาม และสรุปประเด็นการพูดคุย โดยส่วนใหญ่จะใช้เวลาเพียง 1 วันสำหรับการพูดคุยแลกเปลี่ยนกัน และการแลกเปลี่ยนไม่ได้กำหนดหัวข้อไว้ล่วงหน้า แม้จะเรียกว่าเป็นการประชุมแต่เป็นการประชุมอย่างไม่เป็นทางการ นอกจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนในบรรยากาศที่เป็นกันเองแล้ว ทุกครั้งจะมีการทำกิจกรรมปฏิบัติควบคู่ไปด้วย เรียกว่ากิจกรรม “การทำยา”

ข) การทดลองทำจริง หรือการทำกิจกรรมที่เรียกว่า “การทำยา” จะทำควบคู่กับการประชุมสัมมนาเครือข่าย กล่าวคือ ลักษณะของการทำยาหรือปรุงยาที่ทำด้วยสมุนไพร ซึ่งตัวยาหรือส่วนประกอบของยาที่ทำแต่ละครั้งต้องใช้ปริมาณมากและหลากหลายชนิด ดังนั้นในการประชุมกันแต่ละครั้งจึงได้มีการมอบหมายและการรับอาสาจัดหาส่วนประกอบของยาจากสมาชิกเครือข่ายชุมชนต่างๆ

เมื่อถึงวันนัดประชุมเครือข่ายเกษตรกรซึ่งเป็นสมาชิกของศูนย์การเรียนรู้ เริ่มทยอยกันมาตั้งแต่เช้าตรู่ พร้อมกับวัตถุดิบหรือส่วนประกอบต่างๆ ที่ได้รับมอบหมายและรับอาสาสามารถกันสำหรับทำยาสมุนไพร (ยาเขียวใหญ่และยากาฝาก) พร้อมทั้งนำปิ่นโตข้าวสำหรับอาหารกลางวันมารับประทานร่วมกัน ส่วนหนึ่งทางศูนย์การเรียนรู้ ได้จัดเตรียมไว้เช่นกัน

เมื่อเข้มนาฬิกาได้บอกเวลาเก้าโมงเช้าซึ่งเป็นช่วงเดียวกันกับที่เกษตรกรซึ่งมาจากชุมชนต่างๆ รอบป่าตะวันตกเดินทางมาถึงเรือนกาแฟ พร้อมทั้งจับจองที่นั่งดื่มชา กาแฟ และพักผ่อนอิริยาบถ หลังจากนั้นได้ช่วยกันจัดการกับวัตถุดิบมีทั้งการสับ การบด การอบ การสกัดน้ำมัน โดยช่วงเวลาดังกล่าวจะมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนของสมาชิกเครือข่าย ซึ่งจากการสังเกตการพบว่าหัวข้อในการแลกเปลี่ยนกัน ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับต้นไม้ เช่น วิธีการปลูก การดูแลรักษา การใช้ประโยชน์ ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องของการจัดการกับทรัพยากร รวมถึงการตอบข้อซักถามที่เป็นปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการทำสวนนวนเกษตร หรือแม้กระทั่งการเริ่มต้นที่จะทำสวนเกษตร คำถามที่ได้ยินบ่อยครั้งคือ ทำอย่างไร? ปลูกไม้แล้วจะกินอะไร? ต้นนี้มันคืออะไร? ปลูกไม้แล้วตัดได้หรือไม่? เป็นต้น คำถามต่างๆ เหล่านี้ส่วนใหญ่ผู้ถามจะเป็นเกษตรกรในกลุ่มที่มีความต้องการอยากจะทำแต่ยังไม่กล้าทำ ผู้ที่ตอบคำถามจะเป็นเกษตรกรที่ทำสวนปาวนเกษตร เจ้าหน้าที่และ

ผู้ใหญ่วิบูลย์ บรรยายภาคโดยรวมมีความเป็นกันเอง การพูดคุยแสดงออกซึ่งความจริงใจและเป็นมิตรที่ดีต่อกัน

หลังจากการจัดเตรียมเครื่องปรุงยาเรียบร้อยแล้ว ผู้ใหญ่วิบูลย์จะเป็นผู้บอกกล่าวถึงสรรพคุณของส่วนประกอบทั้งหมดพร้อมทั้งวิธีการปรุงยาโดยมีเจ้าหน้าที่คอยช่วยเหลือดำเนินการปรุงยาบางชนิดจะต้องใช้ระยะเวลาในการคนส่วนผสมให้เข้าเป็นเนื้อเดียวกัน โดยเวลาในช่วงนี้เองที่ผู้ใหญ่วิบูลย์จะนำพาพูดคุยแลกเปลี่ยนในประเด็นต่างๆ ที่สมาชิกสนใจ และถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับประสบการณ์การเข้าร่วมประชุม อบรมสัมมนาให้กับเกษตรกรสมาชิกได้รับรู้รับทราบ พร้อมทั้งมีการแลกเปลี่ยน ชักถามข้อสงสัยหรือข้อข้องใจเกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ โดยมีเจ้าหน้าที่เป็นผู้ดูแลให้ความสะดวกและช่วยตั้งคำถามหรือข้อสงสัย บรรยายภาคในขณะแลกเปลี่ยนซักถามเป็นกันเอง

เมื่อถึงเวลาอาหารกลางวัน เกษตรกรต่างก็นำปิ่นโตของตนเองออกมาจัดเตรียมเพื่อรับประทานร่วมกัน ช่วงเวลาของการรับประทานอาหารกลางวันผู้ศึกษาได้สังเกตเห็นอาหารที่หลากหลายชนิดซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นอาหารที่เกษตรกรปลูกเองและจัดทำเองทั้งสิ้น ในขณะที่รับประทานอาหารกันนั้นต่างก็แลกเปลี่ยนซักถามถึงชื่อ ชนิด วิธีการปลูก ถิ่นกำเนิด วิธีการปลูก วิธีการดูแลรักษาของพืชผักและผลไม้ที่นำมารับประทาน กระทั่งมีการแลกเปลี่ยนต้นกล้าไม้หรือเมล็ดไม้ที่สนใจกันด้วย

หลังจากพักรับประทานอาหารเป็นที่เรียบร้อยแล้ว การสนทนาแลกเปลี่ยนในหัวข้อที่ยังแลกเปลี่ยนกันไม่แล้วเสร็จจึงเริ่มขึ้นพร้อมๆ กับการบรรยายสดบนโพรงภาชนะ เพื่อแจกจ่ายให้กับเกษตรกรที่มาประชุม ในช่วงนี้ก็จะมีการหารือร่วมกันสำหรับการกำหนดวันนัดประชุม พร้อมกับ การมอบหมายหรือการรับอาสาในการจัดหาส่วนผสมของตัวยาที่จะทำร่วมกันในวันอาทิตย์ขึ้นเดือนถัดไป

จะเห็นว่าการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายได้มีการใช้รูปแบบการเรียนรู้ที่หลากหลายผสมผสานกัน กล่าวคือ การประชุมสัมมนาควบคู่กับการทดลองทำจริง (การทำยา) ในการจัดการประชุมสัมมนาจะใช้วิธีการพูดคุยแลกเปลี่ยนอย่างไม่เป็นทางการ เนื่องจากสมาชิกเครือข่ายมีความสนใจที่แตกต่างกันตามกลุ่มต่างๆ ที่ได้แยกให้เห็น ทำให้เมื่อมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนผ่านพ้นไประยะเวลาหนึ่งความสนใจใคร่รู้ของเกษตรกรบางคนเริ่มมีความลดน้อยลง ดังนั้นเพื่อดึงให้ความสนใจใคร่รู้ของเกษตรกรกลับคืนมาอีกครั้ง จึงจัดรูปแบบการทดลองทำจริงหรือการทำยาให้เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ควบคู่กับการประชุม

ค) การศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนข้ามเครือข่าย ศูนย์การเรียนรู้ฯ มีเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่ดำเนินงานด้านการจัดการทรัพยากรทั่วประเทศทั้งภาคเหนือ ภาคกลาง

ภาคใต้ อีกทั้งการศึกษาดูงานของกลุ่มบุคคลที่สนใจเรื่องวนเกษตรและมาศึกษาดูงานยังศูนย์การเรียนรู้ฯ เกษตรกรสมาชิกจะได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้มาศึกษาดูงานด้วยเช่นกัน ซึ่งจากการเข้าร่วมสังเกตการณ์และจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ของศูนย์พบว่า ในการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยวิธีการศึกษาดูงานเป็นการจัดตามความสนใจของเกษตรกรสมาชิกเครือข่าย โดยศูนย์การเรียนรู้ฯ เป็นผู้ประสานงาน ส่วนเกษตรกรสมาชิกเครือข่ายจะเป็นตัวแทนในการเข้าร่วมศึกษาดูงานรวมถึงการชักชวนคนในชุมชนเข้าร่วมด้วย

เครือข่ายเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของศูนย์การเรียนรู้ฯ ส่วนใหญ่มักจะมีประเด็นเนื้อหาการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องสอดคล้องกัน โดยเครือข่ายต่างๆ ได้ร่วมกันสรุปปัญหาที่เป็นบทเรียนกับสังคมไทยและหาทางออกขอปัญหาร่วมกัน เครือข่ายแลกเปลี่ยน / ศึกษาดูงาน ศูนย์การเรียนรู้ฯ มีเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานและศึกษาดูงานให้กับสมาชิกที่เกี่ยวข้องกับประเด็นของการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนดังนี้

ภาคใต้ บ้านไม้เรียง ต.ไม้เรียง อ.ฉวาง จ.นครศรีธรรมราช, สถาบันฟื้นฟูชนบท จ.สงขลา, บ้านผู้ใหญ่ประยูร ชูทอง ต.ชุมพล อ.กิ่งอำเภอศรีนครินทร์ จ.พัทลุง

ภาคกลาง มูลนิธิข้าวขวัญ จ.สุพรรณบุรี และกลุ่มเกษตรกรโรงสีชุมชน จ.สุพรรณบุรี, การจัดการทรัพยากรชาวบ้าน บ้านห้วยหินดำ อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี, (ครูสุรินทร์ กิจนิจชีวี) บ้านสาคลี ต.บ้านหลวง อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาคเหนือ ศูนย์รวมน้ำใจธนาคารหมู่บ้าน (บ้านครุฑคา อินตะสาร) ต.บ้านปิน อ.ดอกคำใต้ จ.พะเยา, กลุ่มฮักเมืองน่าน (การจัดการป่าชุมชน บ้านหลวง, บ้านสันติสุข, บ้านน้ำเกีฮอง กิ่ง อ.ภูเพียง จ.น่าน), เครือข่ายการจัดการทรัพยากรชุมชน ต.แม่ทา อ.แม่ออน จ.เชียงใหม่

ภาคอีสาน เครือข่ายอินแปง จ.สกลนคร, บ้านกุดชุม ต.นาโถ อ.กุดชุม จ.ยโสธร, ครูคำเตื่อง ภาษี ต.หัวฝาย กิ่ง อ.แดนดง จ.บุรีรัมย์ เป็นต้น (ศรีนยา คำพิลา, สัมภาษณ์)

ง) การเป็นวิทยากรและแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้มาศึกษาดูงานในชุมชน จากการที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับผู้มาศึกษาดูงานโดยใช้สวนป่าวนเกษตรและการแลกเปลี่ยนกับเกษตรกรสมาชิกเครือข่ายภายในศูนย์การเรียนรู้ฯ แล้ว ผู้ที่มาศึกษาดูงานบางกลุ่มมีความประสงค์จะดูวิธีการดำเนินงานที่เป็นรูปธรรม หรือตัวอย่างของเกษตรกรที่ได้ทำสวนวนเกษตรแล้ว ศูนย์การเรียนรู้ฯ จะส่งต่อกลุ่มผู้ศึกษาดูงานไปยังชุมชนอีกทอดหนึ่ง จากบทบาทของผู้เรียนรู้หรือผู้รับการถ่ายทอดความรู้ เกษตรกรสมาชิกเครือข่ายวนเกษตรจะต้องรับบทบาทและทำหน้าที่ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ผ่านวิธีการ รูปแบบ และกิจกรรมต่างๆ ให้กับผู้ศึกษาดูงาน ซึ่งมีลักษณะที่ต่างกันทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชุมชนนั้นๆ เป็นผู้จัด

การทำหน้าที่เป็นวิทยากรผู้ถ่ายทอดประสบการณ์การเรียนรู้และพูดคุยแลกเปลี่ยน ซึ่งวิธีการดังกล่าวนี้เป็นการเรียนรู้อีกรูปแบบหนึ่งที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรทั้งยังเป็นการผลิตซ้ำและเกิดใหม่ทางความรู้และการเรียนรู้เมื่อมีการเผยแพร่ความรู้หรือถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนความรู้เรื่องการทำวนเกษตรให้กับกลุ่มผู้ศึกษาดูงาน

2.2 เนื้อหาการเรียนรู้

จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์การจัดกระบวนการเรียนรู้ของศูนย์การเรียนรู้ฯ ให้กับกลุ่มผู้สนใจหลายต่อหลายกลุ่มโดยเฉพาะเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายที่มาเรียนรู้ในช่วงระยะเวลาที่เก็บข้อมูลอยู่นั้น ได้มีข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับการจัดเนื้อหาการเรียนรู้ กล่าวคือ แม้ว่าจะมีผู้คนให้ความสนใจมาศึกษาดูงานหรือเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้โดยมีศูนย์การเรียนรู้ฯ เป็นผู้จัดการกระบวนการให้จำนวนมากก็ตาม แต่ศูนย์การเรียนรู้ฯ เองก็ได้มีการจัดทำหลักสูตรการอบรมหรือการถ่ายทอดความรู้เรื่องวนเกษตรไว้อย่างเป็นลายลักษณ์อักษร หากแต่มีการจัดทำตารางการจัดกิจกรรมสำหรับแจกให้กับผู้เข้าร่วมการอบรมหรือเข้าร่วมกิจกรรมเท่านั้น จากข้อสังเกตดังกล่าวผู้ศึกษาจึงได้สอบถามกับเจ้าหน้าที่ของศูนย์ฯ ทำให้ได้ทราบข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

ศูนย์ฯ ไม่ได้มีการจัดทำหลักสูตรการอบรมเป็นเอกสาร เพราะไม่ใช่ศูนย์ฝึกอบรม แต่เป็นศูนย์ที่ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และเป็นการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรที่เน้นเรื่องของการจัดการกับตัวเอง การจัดการกับทรัพยากร เป็นการจัดการความสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดเป็นความรู้ที่ยั่งยืนได้ โดยเรียกรวมๆ ว่า 3 5 3 นั่นเอง โดยนำเนื้อหาที่เข้าใจได้ยากมาสู่การปฏิบัติที่ว่า..วนเกษตร : มีกินเป็นพื้นฐาน มีสวัสดิการยามเผ่าชรา มีความหลากหลายคล้ายป่าธรรมชาติ ก่อเกิดอุตสาหกรรมชุมชน (ศรินยา คำพิลา และศักดิ์ชัย ชาทาดี, สัมภาษณ์)

แม้ว่าศูนย์การเรียนรู้ฯ จะมีได้มีหลักสูตรในการจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นลายลักษณ์อักษร แต่มีการดำเนินงานภายใต้กรอบหลักสูตรที่เรียกว่า 3 5 3 หรือ 3 ขั้นตอน 5 เรื่อง 3 แผน ซึ่งเป็นเนื้อหาของการเรียนรู้ที่สรุปมาจากประสบการณ์การทำวนเกษตรของผู้ใหญ่วิบูลย์ กล่าวคือ

เนื้อหาความรู้หรือองค์ความรู้ในการทำวนเกษตรซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดการทรัพยากรได้จากประสบการณ์การลงมือปฏิบัติเรียนรู้ถูกเรียนผิด การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เป็นระยะเวลายาวนานของผู้ใหญ่วิบูลย์กับปราชญ์ชาวบ้านอีกหลายต่อหลายท่าน โดยมีกรอบหลักสูตรที่เป็นเนื้อหาความรู้ทางทฤษฎีควบคู่กับการปฏิบัติและการจัดการที่เกี่ยวข้องกับการ

จัดการทรัพยากรควบคู่กับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับทรัพยากร
ดังนี้

3 ขั้นตอน ของการเรียนรู้เป็นเรื่องการเรียนรู้และการทำความเข้าใจกับสิ่งที่มีอยู่และการ
เป็นอยู่ของชีวิตและชุมชน คือ การเรียนรู้ตัวเอง การเรียนรู้ปัญหา การเรียนรู้ทรัพยากร

ขั้นตอนที่หนึ่ง การเรียนรู้ตัวเอง คือการเรียนรู้เพื่อให้เข้าใจตัวเอง โดยศูนย์การเรียนรู้
ได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านได้เรียนรู้และได้รู้จักตัวเองจากการ “บันทึกรายจ่าย” ซึ่งเป็นการบันทึกข้อมูล
การดำเนินชีวิตในแต่ละวันที่ทำให้ชาวบ้านได้รู้ว่าในแต่ละวัน แต่ละเดือน แต่ละปี ชีวิตของเขาและ
ครอบครัวต้องใช้จ่ายเงินไปกับเรื่องอะไรบ้างและเป็นจำนวนเงินเท่าไร ทั้งนี้เพื่อให้เห็นว่าเขาและ
ครอบครัวมีพฤติกรรมการอยู่กินเป็นอย่างไร ซึ่งศูนย์การเรียนรู้ มีความเชื่อว่า การบันทึกรายจ่าย
จะทำให้เข้าใจความจำเป็นและความต้องการในการใช้เงิน เพราะรายจ่ายสามารถแบ่งได้ 2
ประเภท คือ รายจ่ายที่จ่ายเพราะความจำเป็น คือรายจ่ายที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการ
ปัจจัย 4 ของมนุษย์ และรายจ่ายที่จ่ายโดยไม่จำเป็นหรือรายจ่ายตามความต้องการ คือรายจ่ายที่
เกิดขึ้นกับความคิดและวิธีการใช้ชีวิตของแต่ละคนและครอบครัว เช่น ค่าเหล้า ค่านู๋หรื การพนัน
ฯลฯ ซึ่งความต้องการมักจะเกิดขึ้นโดยไม่มีที่สิ้นสุด

ขั้นตอนที่สอง การเรียนรู้ปัญหา ปัญหาสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านได้ก้าวเข้ามาสู่
กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ คือ ปัญหานี้สิน ดังนั้นการทำให้ชาวบ้านเรียนรู้ปัญหารู้
แหล่งที่มาที่ไปของปัญหาด้วยตัวเองเป็นเครื่องมืออีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ โดย
ศูนย์การเรียนรู้ จะเป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัญหาโดยรวมของเกษตรกรไทย กล่าวคือ
ปัญหาที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรไทยที่สืบเนื่องจากรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชเชิงเดี่ยว
(ชนิดเดียว) ในปริมาณมาก มีการใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ยาฆ่าแมลงเพื่อให้ได้ผลผลิต
จำนวนมากเพียงพอต่อการส่งออกขายต่างประเทศ ซึ่งได้ก่อให้เกิดปัญหาตามมาคือ ด้าน
เศรษฐกิจ พบว่าเกษตรกรมีหนี้สินล้นพ้นตัว เพราะรายได้น้อยแต่รายจ่ายสูง ซึ่งเกษตรกรต้องพึ่ง
ปัจจัยภายนอกมากขึ้น พึ่งพาตนเองน้อยลงและถูกเอารัดเอาเปรียบจากระบบตลาด ด้านระบบ
นิเวศ เนื่องจากมีการใช้สารเคมีซึ่งมีผลทำให้สารเคมีที่ใช้ตกค้างและทำลายสิ่งแวดล้อม มี
ผลกระทบต่อสุขภาพของเกษตรกรโดยตรง เช่นพิษของยาฆ่าแมลง การเสื่อมของผืนดินเนื่องจาก
การใช้ปุ๋ยเคมี ทำให้ดินแข็งกระด้าง ไม่มีปุ๋ยตามธรรมชาติ ด้านสังคม อันเนื่องจากปัญหานี้สินทำ
ให้ครอบครัวของเกษตรกรต้องแตกสลาย สมาชิกในครอบครัวต้องพลัดพรากจากกันละทิ้งชุมชน
อพยพเข้าสู่เมืองเพื่อหางานทำหาเงินมาปลดปล่อยหนี้สิน ปัญหาคุณภาพผลผลิตกลายเป็นสื่อนำ
ภัยอันตรายสู่ร่างกาย เช่น การตกค้างของสารเคมีต่างๆ ที่มีผลต่อผู้ผลิตและผู้บริโภค (ชม อนุรักษ์,
2540, น.4) ยิ่งไปกว่านั้นผลของการทำเกษตรกรรมแผนใหม่ตามนโยบายของรัฐยังทำให้ละทิ้งภูมิ

ปัญญาพื้นบ้าน โดยถูกมองว่าเป็นความเชื่อหรือวิธีการปฏิบัติที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ เกษตรกรเป็นเพียงผู้รับบริการและขาดความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สะสมมายาวนาน (จิรวุฒิ เสนาคำ, 2539, น.45) โดยมีนักวิชาการเกษตรเข้ามาให้ความรู้ด้านการเกษตร การใช้พันธุ์พืช การใช้ปุ๋ยเคมี การใช้สารเคมีเพื่อปราบศัตรูพืช เป็นผลให้เกษตรกรจากผู้ที่เคยใช้ความรู้ภูมิปัญญาที่สั่งสมจากการปฏิบัติทดลองมาดำเนินกิจกรรมทางการเกษตร ต้องกลายเป็นผู้ปฏิบัติตามแบบแผนของนักวิชาการเกษตร จากการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติเป็นการเรียนรู้จากการท่องจำ นอกจากเรื่องของทุน และความรู้ที่ไม่ได้มาจากเกษตรกรเองแล้ว การขาดอำนาจในการตัดสินใจในเรื่องของการกำหนดราคาพืชผลยังเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรยากจน เนื่องจากการผลิตพืชเพื่อขาย ดังนั้นราคาของพืชผลถูกกำหนดและผูกขาดโดยตลาด เกษตรกรไม่สามารถต่อรองราคาได้เอง ผลจากปัญหาดังกล่าวทำให้เกษตรกรส่วนมากต้องอพยพออกนอกภาคเกษตรกรรมเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม เพื่อแสวงหารายได้ภายนอกมาอุดหนุนจนเจือครอบครัวยุ และครอบครัวยุมีการอพยพย้ายออกจากชุมชนทำให้เกิดความไม่มั่นคงภายในชุมชน คนพึ่งตนเองไม่ได้และทำให้ชุมชนล่มสลายตามมา (จิตติมา ดำรงวัฒนะ, 2544, น.2-3) นอกจากการให้ข้อมูลแล้วสิ่งสำคัญคือการกระตุ้นให้ชาวบ้านได้คิดทบทวนชีวิตและปัญหาของตนเอง

ขั้นตอนที่สาม การเรียนรู้ทรัพยากร ทรัพยากรเป็นสิ่งที่ทั้งหลายทั้งปวงที่มีคุณค่าและมีมูลค่า อันได้แก่ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ผลผลิตในไร่ นา ป่า น้ำ ดินและทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลาย รวมถึงความรู้ภูมิปัญญาของผู้คน ดังนั้นการเรียนรู้เรื่องทรัพยากรของท้องถิ่น เป็นการเรียนรู้เพื่อให้รู้ถึงทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นจากทั้งในอดีตและปัจจุบัน อาจเป็นได้ทั้งทรัพยากรที่เคยมี หรือทรัพยากรที่เหลืออยู่ เมื่อได้มีการสำรวจทรัพยากรแล้วก็มักจะมีความรู้ในการจัดการทรัพยากรด้วยเช่นกัน ดังนั้นการเรียนรู้ทรัพยากรท้องถิ่นเป็นการเรียนรู้ในเรื่องการจัดการทรัพยากรไปพร้อมๆ กันด้วย

5 เรื่องพื้นฐานของชีวิต ที่ทุกคนต้องเรียนรู้เพื่อให้ชีวิตอยู่ได้อย่างดีไม่อดอยากและพึ่งตนเองได้ในปัจจุบันและอนาคต ได้แก่ ข้าว, อาหาร, ยาสมุนไพร , ข้าวของเครื่องใช้, ดิน จุลินทรีย์ และปฏิกิริยาภาพ (ศรีนยา คำพิลา, 2546, น.15-45)

การเรียนรู้เรื่องข้าวและการจัดการข้าว ที่ผ่านมามักจะได้ยินคำว่า “ชาวนาเป็นกระดูกสันหลังของชาติ” ซึ่งถือว่าเป็นคำที่ให้การยกย่องให้เกียรติกับชาวนาเป็นอย่างมาก แต่ในทางตรงกันข้ามชาวนาหรือเกษตรกรกลับเป็นอาชีพที่ยากจน เนื่องจากชาวนาในปัจจุบันไม่มีความรู้ความสามารถในการจัดการกับผลผลิตหรือข้าวที่ผลิตขึ้นได้เอง ชาวนามีความรู้ในขั้นตอนต่างๆ ของการปลูกข้าวกระทั่งได้ข้าวออกมาเป็นข้าวเปลือก แต่ไม่มีความรู้เรื่องการจัดการข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสาร และในขณะเดียวกันชาวนาเองต้องซื้อข้าวสารและซื้อผลผลิตต่างๆ ที่ทำการแปรรูปจาก

ข้าวมารับประทาน ซึ่งความรู้ในการจัดการข้าวแท้จริงแล้วเป็นความรู้ที่มีมาแต่ดั้งเดิม แต่ในปัจจุบันความรู้นี้ได้ลบเลือนหายไป จะเห็นได้ว่าการเรียนรู้เรื่องข้าวและการจัดการข้าวเป็นเรื่องที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิต การทำให้ชาวบ้านได้เห็นถึงประโยชน์และคุณค่าของข้าว และการสร้างกระบวนการเรียนรู้เรื่องข้าวและการจัดการจึงเป็นเรื่องสำคัญที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ ได้จัดขึ้น

อาหาร : เพื่อสุขภาพ ในผืนแผ่นดินไทยซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ และมีความหลากหลายทางชีวภาพ ตลอดทั้งปีจะมีอาหารหมุนเวียนออกยอด ดอก ผล ให้ได้รับประทานตลอด อีกทั้งในอดีตกาลได้มีการพัฒนาเทคโนโลยีในการถนอมอาหารซึ่งเป็นเทคโนโลยีที่มาจากภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่นที่แตกต่างกันไป ทำให้มีอาหารไว้รับประทานตลอดทั้งปี หากแต่เมื่อมีการพัฒนาที่เน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นตัวนำทำให้วิถีชีวิตวิถีการกินของชาวบ้านเปลี่ยนไป เพราะต้องนำที่ดิน และแรงงานมาจัดการเพื่อเพิ่มผลผลิตจำนวนมากเพื่อขายและนำเงินที่ขายได้ไปซื้ออาหารกินทำให้วิถีการบริโภคอาหารเปลี่ยนไปจากเดิม แทนที่จะนำที่ดินและแรงงานมาทำเพื่อกินเพื่อย่อยกลับต้องทำเพื่อขาย และในการที่ต้องเพิ่มจำนวนผลผลิตนี้เองทำให้ผู้ผลิตจำเป็นต้องใช้สารเคมีต่างๆ เพื่อเร่งให้เกิดผลผลิตจำนวนมากและได้มาตรฐานตรงตามความต้องการของตลาดมากที่สุด อาหารซึ่งเป็นแหล่งสะสมแร่ธาตุต่างๆ ที่มนุษย์ต้องการถูกแปรเปลี่ยนไปเป็นแหล่งสะสมสารเคมี สารพิษต่างๆ ที่ตกค้าง เมื่อเข้าสู่ร่างกายและสะสมในปริมาณหนึ่งกระทั่งส่งผลกระทบต่อสุขภาพร่างกายของผู้กิน

นอกจากจะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการซื้อหาอาหาร ผัก ปลาต่างๆ แล้ว ปัจจุบันจะต้องเสียค่าใช้จ่ายเพื่อการรักษาโรคมะเร็งไข้เจ็บที่เกิดจากการรับประทานอาหารที่มีสารเคมีปนเปื้อนอีกด้วย ดังนั้นการจัดการเพื่อให้ตนเองมีอาหารที่ปลอดภัยจากสารเคมีไว้รับประทานเองจึงเป็นหนทางเดียวที่จะทำให้มั่นใจได้ว่าอาหารที่รับประทานไม่มีสารเคมีตกค้างและยังเป็นผลดีต่อสุขภาพร่างกายอีกด้วย อีกทั้งยังช่วยลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นลงได้ เพราะอาหารบางอย่างสามารถจัดการปลูกและเลี้ยงเองได้

ยาสมุนไพร : แก้อาการเจ็บป่วย การเจ็บไข้ได้ป่วยเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ได้ตลอดเวลา เมื่อไม่สามารถหลีกเลี่ยงเรื่องความเจ็บป่วยได้จึงต้องเรียนรู้เรื่องการป้องกันและรักษาอาการเจ็บป่วย โดยในเบื้องต้นควรจะมีความรู้เรื่องของการแยกแยะอาการเจ็บป่วยได้ว่า ป่วยเป็นอะไร มีอาการมากน้อยแค่ไหน สามารถดูแลตนเองในเบื้องต้นได้หรือไม่ ซึ่งเหล่านี้เป็นความรู้พื้นฐานที่ได้จากการเรียนรู้และถ่ายทอดจากบรรพชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า ในอดีตการป้องกันและรักษาอาการเจ็บไข้ได้ป่วยจะทำได้ง่าย เพราะมีพืชสมุนไพรจำนวนมากที่มีสรรพคุณในการป้องกันและรักษาโรคต่างๆ ได้ ประกอบกับการเกิดโรคมะเร็งต่างๆ ยังไม่ซับซ้อนเท่ากับปัจจุบัน หากแต่ในปัจจุบันพืชสมุนไพรได้ถูกลดความน่าเชื่อถือจากการแพทย์สมัยใหม่ ความรู้เรื่องสมุนไพรลด

น้อยลงพร้อมกับพันธุ์พืชสมุนไพรและผู้รู้เรื่องสมุนไพรที่ลดน้อยลงเช่นกัน ชาวบ้านมีความสามารถในการพึ่งตนเองในการปกป้องรักษาตนเองจากโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ได้น้อยลงหากแต่ไปพึ่งการแพทย์สมัยใหม่มากขึ้น ทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นด้วยเช่นกัน

ข้าวของเครื่องใช้ ของใช้ที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตหลายอย่างที่สามารทำเองได้ และจัดหาวัสดุในการทำได้ง่าย แต่คนไม่สนใจทำของใช้เองแต่กลับไปพึ่งของจากตลาดซึ่งนับวันยิ่งมีราคาที่สูงขึ้น อีกทั้งยังมีส่วนผสมที่เป็นสารเคมีที่เป็นอันตรายต่อร่างกายอีกด้วย ดังนั้นการหันกลับมาจัดการวัสดุในท้องถิ่นหรือที่มีเองได้จะทำให้ลดค่าใช้จ่ายในการจัดซื้อข้าวของเครื่องใช้ได้เป็นอย่างดี

ดิน : ดินเป็นแหล่งที่มาของอาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ซึ่งทั้งหมดเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพของคน ความเจริญรุ่งเรืองของคนจึงขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของดิน หากแต่ในปัจจุบันดินเป็นเพียงปัจจัยการผลิตหนึ่งเท่านั้น กล่าวคือ คนเป็นฝ่ายที่ใช้ประโยชน์จากผืนดินเพียงฝ่ายเดียว มีการแผ้วถางป่าเพื่อใช้ผืนดินสำหรับเพาะปลูกทำการเกษตร อีกทั้งยังใช้สารเคมีต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี ยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลง ฯลฯ ซึ่งสารเคมีเหล่านี้ได้ทำลายผืนดินให้เสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว แร่ธาตุ จุลินทรีย์ต่างๆ ลดลงอย่างรวดเร็ว ดังนั้นการทำให้ผืนดินกลับมามีความอุดมสมบูรณ์ดังเช่นเดิม หรือการลดการทำลายความสมบูรณ์จึงเป็นเรื่องที่คนจะต้องกลับมาใคร่ครวญคิดหาวิธีการ หนึ่งในวิธีต่างๆ คือ การลดหรืองดการใช้สารเคมีต่างๆ และใช้ปุ๋ยจากธรรมชาติ หรือน้ำยาจากธรรมชาติ เช่น น้ำหมักชีวภาพ ปุ๋ยชีวภาพ ซึ่งทำได้จากวัสดุธรรมชาติทั้งสิ้น นอกจากนี้จะทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์แล้วยังสามารถลดค่าใช้จ่ายได้อีกทางหนึ่งด้วย

จากการศึกษา 5 เรื่องข้างต้น ผู้ศึกษามีข้อสังเกตบางประการกล่าวคือ จะเห็นได้ว่า 4 เรื่องแรกเป็นเรื่องของปัจจัยสี่ที่ตอบสนองต่อความต้องการการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ แต่เรื่องที่ 5 คือ ดิน เป็นเรื่องที่ศูนย์การเรียนรู้ โดยผู้ใหญ่วิบูลย์ นำเข้ามาบรรจุเพิ่มเพื่อทำความเข้าใจต่อเรื่องนี้ ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า "...ดินเป็นแหล่งที่มาของอาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ซึ่งทั้งหมดเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพของคน ดังนั้นถ้าดินอุดมสมบูรณ์ทุกอย่างก็สมบูรณ์ตามไปด้วย..." การให้ความสำคัญกับการดูแลรักษาความอุดมสมบูรณ์ของผืนดิน เป็นเรื่องที่เกษตรกรจกต้องเรียนรู้และจัดการไปพร้อมๆ กับการจัดการเรื่องอื่นๆ เพราะที่ผ่านมากเกษตรกรเป็นฝ่ายใช้ประโยชน์จากดินเพียงฝ่ายเดียวด้วยการเพาะปลูกพืช อาหาร และอื่นๆ นอกจากใช้ประโยชน์แล้วยังมีการทำลายดินด้วยการใช้สารเคมีทางการเกษตรที่ทำให้ผืนดินเสื่อมสภาพอย่างรวดเร็ว ดังนั้นการเรียนรู้และการจัดการดินก็เพื่อให้สามารถมีปัจจัยสี่ที่ตอบสนองความต้องการการมีชีวิตอยู่นั่นเอง

3 แผน ในกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้าใจสู่การทำแผน ประกอบไปด้วย แผนชีวิตและครอบครัว, แผนชุมชน, แผนจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

แผนชีวิตและครอบครัว เป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจขั้นพื้นฐาน มีฐานอยู่ที่ชีวิตและครอบครัว ซึ่งพึ่งตนเองได้ จัดการชีวิตกับครอบครัว ให้ทุกคนอยู่ดีมีสุข กินอิ่มนอนหลับ ไม่ทุกข์ ไม่ร้อน ได้อย่างไร

แผนชุมชน เพื่อความร่วมมือและการพึ่งพากันของชุมชน คือ แผนพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็ง เน้นการสร้างความร่วมมือและความสามัคคี เพราะไม่ใช่ทุกครอบครัวที่จะเข้มแข็ง และพึ่งตนเองได้หมด ระบบของชุมชนจึงต้องเอื้อประโยชน์ ให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ และช่วยเหลือเกื้อกูลพึ่งพากันของคนในชุมชน

แผนจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม คือ แผนจัดการสิ่งแวดล้อมให้สมดุล มีความเชื่อมโยงกับสองแผนแรกอย่างแยกไม่ได้ ชีวิตจะเป็นสุข ชุมชนจะเข้มแข็งได้ สิ่งแวดล้อมจะต้องมีความสมดุลและยั่งยืน

จากเนื้อหาเรื่องวนเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองข้างต้นซึ่งเป็นเนื้อหาที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ของผู้ใหญ่วิบูลย์และได้สรุปออกมาเป็นเนื้อหา โดยเนื้อหา 3 ขั้นตอนการเรียนรู้ต้องการให้เกิดการคิดทบทวนตนเอง ทบทวนปัญหา ทบทวนทรัพยากร และเนื้อหาสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการคิดทบทวนคือ 5 เรื่องพื้นฐานในการดำรงชีวิตคือ ข้าว, อาหาร, ยารักษาโรค, ข้าวของเครื่องใช้ และดิน เมื่อได้คิดทบทวนถึงตนเองและครอบครัวแล้ว การจัดการกับความรู้เพื่อให้เกิด 3 แผน ที่มีปฏิสัมพันธ์กับตนเองคือ การกำหนดวางแผนชีวิตและครอบครัว แผนชุมชน และแผนการจัดการทรัพยากร เนื่องจากคนเราไม่สามารถอยู่ได้เพียงลำพังจะต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งแวดล้อมด้วย เพื่อให้เนื้อหาการเรียนรู้ต่อการทำความเข้าใจของเกษตรกร ศูนย์การเรียนรู้ จึงได้ทำให้เป็นคำขวัญที่ว่า “วนเกษตร : มีกินเป็นพื้นฐาน มีสวัสดิการยามเผ่าชรา มีความหลากหลายคล้ายป่าธรรมชาติ ก่อเกิดอุตสาหกรรมชุมชน” ที่สามารถตอบโจทย์ปัญหาชีวิตและนำไปสู่การเรียนรู้ด้วยการลงปฏิบัติของเกษตรกรได้ โดยคำขวัญของแต่ละตอนมีเนื้อหาการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรดังนี้

มีกินเป็นพื้นฐาน : ในการปลูกไม้ต้องคำนึงถึงการตอบแทนซึ่งสนองต่อความจำเป็นของชีวิตมากกว่าที่จะสนใจนำไปขายในตลาด การปลูกไม้ต้องให้มีทั้งพืชที่ให้ผลเร็วและที่เป็นประโยชน์ในระยะยาว ไม้ที่เป็นอาหาร เป็นยา เป็นไม้ใช้สอย หากเมื่อมีกินเป็นพื้นฐานแล้วที่เหลือเป็นส่วนเกินจึงนำไปขาย วนเกษตรไม่ได้ปฏิเสธเรื่องการขายเพียงแต่ไม่ต้องการเน้นการทำเพื่อขาย โดยแก่นแท้แล้ว วนเกษตรที่เสนอหลักมีกินเป็นพื้นฐานคือ การเข้าสู่ภาวะคุณธรรมของความสมณะ สันโดษ ซึ่งเคยอยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้านมาแต่เดิม (ยุทธชัย เณลิมชัย, 2546, น.89-91)

“ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก เหลือแจก เหลือจากแจกขาย” คำยืนยันจากผู้ให้วิทยุถึง การปลูกไม้ลงบนสวนวนเกษตร อีกทั้งยังเป็นคำบอกกล่าวของเกษตรกรที่มีความเชื่อมั่นต่อแนวทางการทำวนเกษตรได้ยืนยันเรื่องของการปลูกไม้ซึ่งไม้ที่ปลูกควรจะต้องกินได้ สามารถออกดอกออกผลให้สามารถกินได้ก่อน แล้วจึงปลูกไม้อื่นๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของร่างกายต่อไป

มีสวัสดิการยามเฒ่าชรา :

การปลูกไม้เป็นการออมชนิดหนึ่งที่มีหลักประกันค่อนข้างมาก ผมเชื่อมั่นว่าไม่มีใครโกงได้ เป็นการยกระดับชีวิต เป็นบำเหน็จที่เราจะออมไว้เพื่อชีวิตยามเฒ่าชรา เช่นตอนนี้ถ้าเราลงทุนซื้อพันธุ์ไม้สักต้นละ 10 บาท มาปลูกไว้ 10 ปีก็สามารถตัดขายได้ราคาหลายพันบาท และถ้าเก็บไว้ 20 ปี ก็จะขายได้หลายหมื่นบาท และถ้านำมาแปรรูปเป็นเฟอร์นิเจอร์ก็จะยิ่งได้ราคามากขึ้น แต่ถ้าเรานำเงิน 10 บาท ฝากธนาคาร 10 ปี ดอกเบี้ยอาจจะไม่ถึง 10 บาทด้วยซ้ำไป (วิทยุ ชีมเฉลิม, สัมภาษณ์)

จากการปลูกไม้ที่มีความหลากหลายเป็นได้ทั้งอาหาร ยา และใช้สอย ดังนั้นเมื่อมีการดูแลรักษาและเรียนรู้ถึงการจัดการจะทำให้เกิดเป็นสวัสดิการได้

“...ปลูกไม้ไว้ตอนนี้อย่างน้อยเราก็มีอาหารไว้กิน พอ 3-5 ปีเราก็ได้กินผล พอเข้าสู่ปีที่ 20 เราก็สามารถตัดไม้มาทำบ้านได้ หรือไม้ก็แปรรูปขายได้ อีกอย่างเราไม่ต้องเสียเงินไปหาหมอเมื่อเจ็บป่วยสามารถใช้สมุนไพรที่ปลูกรักษาได้ เพียงต้องมีการจัดการกับทรัพยากรที่มีอยู่...” (เลียม บุตรจันทา, สัมภาษณ์)

ด้วยวิธีการถ่ายทอดเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับประโยชน์ของการปลูกไม้เพื่อให้เกิดสวัสดิการของศูนย์การเรียนรู้ ซึ่งได้ถ่ายทอดโดยวิธีการพูดและยกตัวอย่างให้คิดตาม กระทั่งเกษตรกรเกิดความเชื่อมั่นในการปลูกไม้ หรือการทำวนเกษตร ซึ่งนายถาวร สุวรรณไตร ได้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า

ทุกวันนี้ก็ชวนเพื่อนคนที่เขาปลูกยางพารา ปลูกยูคา ผมก็บอกว่า “ปลูกของพวกนี้มันไม่แน่นอนหรอกในวันข้างหน้า อีกตั้ง 5-6 ปียางพาราถึงจะได้กรีดยางมัน พอถึงตอนนั้นก็ไม่ว่าราคาเป็นอย่างไร แล้วต้นยูคาพอปลูกแล้วก็ตัด พอตัดก็ต้องมาปลูกใหม่ลงทุนอีก ต้องไปขุดเอาตอเก่าออกต้องลงทุนอีก ก็ต้องไปกู้ยืมเงินเขาอีก ผมก็คุยกับเพื่อนก็บอกเขาว่าควรเอาไม้ป่าไม้อะไรอื่นๆ มาแทรกลงบ้างสัก 10-20 ต้น เพราะมันเป็นหลักประกันให้เราตอนแก่ คือ ถ้าเราปลูกตอนนี้ เราอายุ 40 กว่าปี อีกสิบกว่าปีไม้ก็จะโตตัดได้แล้ว ถ้าเป็นไม้ประดู่หรือกระท้อน ต้นหนึ่งตกเป็นหมื่นเลยนะอายุประมาณ 10-20 ปี ถ้าเราไม่มีใครเลี้ยงก็ต้องจัดการตรงนี้

จะแปรรูปหรือขายเป็นต้นก็ได้ มันเป็นหลักประกันให้เรา ถ้าเรามาปลูกยูคาลิปตัส เป็นการลงทุนที่ไม่สิ้นสุด เดี่ยวอีกไม่กี่ปีก็ต้องลงทุนอีกแล้ว พอขายไปได้เงินมา วันนี้นะพรุ่งนี้เงินก็หมดแล้ว หากเป็นต้นไม้ถ้าเราอมเราฝากธนาคารเอาเงินไป ฝากปีหนึ่งดอกเบี้ยมันจะเท่าไร แต่ต้นไม้มันเราซื้อมาต้นละ 2-3 บาท ปีหนึ่งๆ ตกปี ละ 400-500 บาท ถ้าสิบปีจะเป็นเงินเท่าไร? และถ้าแปรรูปออกมาต้นหนึ่งก็ หลายพันนะ คิดดูสิว่าจากต้นละ 2 บาท ถ้าฝากธนาคารเงิน 2 บาท 10 ปีจะได้ เท่าไร เผลอๆ ติดลบกับธนาคารอีก

ก่อเกิดอุตสาหกรรมชุมชน : การเกิดขึ้นและพัฒนาได้ของอุตสาหกรรมชุมชน อยู่บน พื้นฐานที่ชุมชนจะต้องมีระบบการเรียนรู้ การสืบทอดทางวัฒนธรรมในเรื่องกระบวนการจัดการและ การแปรรูป ตลอดจนความเข้าใจในระบบทุน ระบบธุรกิจและตลาดมากขึ้นซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้อง สัมพันธ์กันตลอด (ยุทธชัย เจริญชัย; 2546, น.109) และผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิมได้กล่าวย้ำ เกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

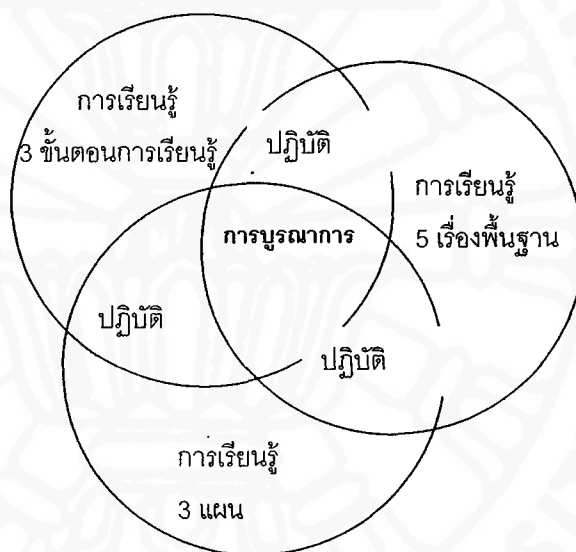
อุตสาหกรรมชุมชนจะเป็นระบบเศรษฐกิจในชนบทที่พัฒนาไปได้ทันกับระบบ เศรษฐกิจทั่วไป และจะเป็นประโยชน์แก่ชุมชนอย่างแท้จริง เพราะเป็น อุตสาหกรรมที่ชุมชนเป็นเจ้าของ เป็นการเน้นให้สร้างอุตสาหกรรมก่อนการทำ ธุรกิจ ให้รู้พื้นอุตสาหกรรมในครัวเรือนจากศักยภาพเดิมที่ชนบทมีขึ้นมาใหม่ และจะช่วยให้ลดรายจ่ายของชุมชน จากการบริโภคสินค้าสมัยใหม่ที่โหมเข้ามา ในชุมชนจนคนคุ้นเคยกับการซื้อ สูญเสียความสามารถในการทำเองใช้เอง

วนเกษตรนอกจากจะทำให้คนสามารถพึ่งตนเองได้ มีอิสระ และเป็นไทแก่ตัวเองได้ เนื่องจากการเรียนรู้ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองว่าสามารถพึ่งตนเองได้ เมื่อมีความเชื่อมั่นแล้ว จะทำให้เกิดเสรีภาพทางความคิด กล้าคิด กล้าทำ กล้าปฏิเสธ ทำให้ไม่ต้องพึ่งพากับระบบตลาด หรือระบบทุน และเมื่อสามารถพึ่งตนเองได้ยังส่งผลไปสู่ชุมชนให้เกิดการพึ่งพากันได้อีกด้วย

จากเนื้อหาการเรียนรู้ข้างต้นซึ่งเป็นความรู้ที่ได้จากการรู้คุณค่าของป่ามีความสัมพันธ์ กับชีวิต ป่า คือความหลากหลายที่ให้คุณค่าทั้งอาหาร ยารักษาโรค ของใช้ที่จำเป็น และเป็น สวัสดิการแก่ชีวิต ทำให้คนได้เรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรให้เกิดมูลค่าและเพิ่มมูลค่าได้มากกว่า ปกติ ทำให้พึ่งตนเองได้ในเบื้องต้นและเรียนรู้เรื่องความสัมพันธ์เพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพา กันเองในชุมชน โดยมีเนื้อหาการเรียนรู้สำหรับการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เรียกว่า 3 ขั้นตอน 5 เรื่อง และ 3 แผน มีเป้าหมายของกระบวนการเรียนรู้เป็นเรื่องการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างการ ดำเนินชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติ จะเห็นว่าเนื้อหาความรู้ข้างต้นเป็นเนื้อหาทางทฤษฎีที่ควบคู่

กับการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม เนื่องจากเป็นเนื้อหาที่สรุปและถอดจากประสบการณ์ที่ได้จากการลงมือปฏิบัติลองผิดถูก ผ่านกระบวนการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนานของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม ขณะเดียวกันเจ้าหน้าที่ของศูนย์การเรียนรู้ฯ ได้นำเนื้อหาความรู้ซึ่งเป็นทฤษฎีมาปรับใช้ปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมที่จับต้องได้และถ่ายทอดให้กับเกษตรกร โดยมีกระบวนการถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้ด้วยวิธีการ ช่องทางหรือกิจกรรมต่างๆ ที่จะนำไปสู่เนื้อหาความรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรโดยใช้รูปแบบของวนเกษตร ซึ่งสามารถสรุปภาพการเคลื่อนไหวของเนื้อหาความรู้อย่างเป็นกระบวนการได้ดังนี้

ภาพที่ 2 พลวัตของกระบวนการเรียนรู้

3. พลวัตของกระบวนการเรียนรู้

เพื่อให้สามารถตอบคำถามการวิจัยได้ ผู้ศึกษาได้วิเคราะห์ให้เห็นลักษณะการเรียนรู้ที่มีการเคลื่อนไหวของเนื้อหาและวิธีการอย่างเป็นกระบวนการ โดยมีศูนย์การเรียนรู้ฯ เป็นกลไกสำคัญในการจัดกระบวนการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ทั้งนี้ผู้ศึกษาให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ว่าเป็นการดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอน ด้วยวิธีการต่างๆ ที่ช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนทัศนะ วิธีคิด และพฤติกรรม จากเนื้อหา 3 5 3 ศูนย์การเรียนรู้ฯ มีวิธีการในการจัดกระบวนการเรียนรู้ดังนี้

การใช้วิธีการเรียนรู้ตนเองจากการทำบ้านที่รายจ่าย เพื่อให้เกิดการทบทวนถึงพฤติกรรม การดำเนินชีวิตการใช้ชีวิตโดยเฉพาะพฤติกรรมการบริโภคของเกษตรกรและครอบครัว ว่าภายในหนึ่งเดือนหรือหนึ่งปีต้องจ่ายเงินไปด้วยเรื่องอะไรบ้าง ด้วยการจดบันทึกการรายจ่ายของเกษตรกร ขณะเดียวกันศูนย์การเรียนรู้ฯ จะให้ความรู้เรื่องรายจ่าย ซึ่งแยกประเภทของรายจ่ายเป็น 2

ประเภทใหญ่ๆ คือ รายจ่ายที่จำเป็นหรือรายจ่ายซึ่งตอบสนองความต้องการหรือปัจจัยสี่ และ รายจ่ายที่ไม่จำเป็น ซึ่งเมื่อมีการบันทึกรายจ่ายแล้วสามารถแบ่งรายจ่ายออกเป็น 2 ชนิด เมื่อพบว่ามีย่อยรายจ่ายที่ไม่จำเป็นเกษตรกรจะต้องหาวิธีการจัดการโดยการลดรายจ่ายหรือตัดรายจ่าย ชนิดนี้ออกไป ดังนั้นเมื่อมีการจดบันทึกรายจ่ายแล้วเกษตรกรจะทำการแยกประเภทของรายจ่ายที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดการเรียนรู้พฤติกรรมกรรมการบริโภคการใช้จ่ายของตนเองและครอบครัว

ระหว่างการจดบันทึกรายจ่ายเพื่อการเรียนรู้ตนเองอยู่นั้น เกษตรกรยังได้ทบทวนตนเอง เพื่อเรียนรู้ปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อให้สามารถคิดทบทวนและวิเคราะห์ถึงสาเหตุที่ทำให้เป็นหนี้ เพราะเนื่องจากเกษตรกรที่เข้ามาสู่กระบวนการเรียนรู้ส่วนใหญ่ต่างประสบกับปัญหาเดียวกันคือ ปัญหาหนี้สินและมีความต้องการที่จะหลุดพ้นจากการเป็นหนี้ด้วยวิธีการต่างๆ โดยที่เกษตรกรบางราย อาจจะสามารรถระบุถึงสาเหตุของการเป็นหนี้ได้แต่บางรายก็ไม่สามารถระบุได้ ดังนั้นศูนย์การเรียนรู้ จึงใช้วิธีการให้ความรู้โดยการบอกเล่าถ่ายทอดประสบการณ์ความล้มเหลวของผู้ใหญ่ วิทยุ ให้ความรู้โดยเฉพาะความรู้เรื่องนโยบายการพัฒนาของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและวิถี การผลิตของเกษตรกร และการใช้คำพูดให้ได้คิดทบทวนถึงที่มาและสาเหตุของปัญหานี้สิน ซึ่งพบว่าแท้จริงแล้วเกิดจากการทำการเกษตรเพื่อขายนั่นเอง เมื่อรู้จักกับตนเอง รู้จักสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาสิ่งที่จะต้องเรียนรู้ควบคู่กันอีกเรื่องคือ การเรียนรู้ทรัพยากร ศูนย์การเรียนรู้ ใช้วิธีการพูด การบอกเล่า การแลกเปลี่ยนให้ได้คิดทบทวนถึงต้นทุนด้านต่างๆ ที่มีอยู่ในตนเอง เช่น ทุนความรู้ หรือภูมิปัญญาที่เกษตรกรมีอยู่ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดจากการฝึกฝนและประสบการณ์การลงมือ ปฏิบัติ การรับการถ่ายทอดจากบรรพชน

การสำรวจทรัพยากรที่มีอยู่รอบตัว การสำรวจความรู้ในการจัดการทรัพยากร เพื่อให้เกิด การใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่ามากที่สุด จะเห็นว่าการเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ด้วยการทบทวน ตนเองด้วย 3 ขั้นตอนการเรียนรู้ เป็นกระบวนการเพื่อให้เกษตรกรได้ทบทวนตนเอง ตั้งแต่ พฤติกรรมการดำเนินชีวิต พฤติกรรมการบริโภค การคิดวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น การคิดทบทวนถึงความรู้ความสามารถของตนเองที่มีอยู่ที่เกี่ยวข้องถึงทรัพยากรแวดล้อม โดยเฉพาะชุดความรู้หรือภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรโดยเฉพาะความรู้ในการ จัดการกับ 5 เรื่องพื้นฐานที่จำเป็นของชีวิต เพื่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่าและเกิด ประโยชน์มากที่สุด โดยในขณะเดียวกันก็เป็นการดูแลรักษาทรัพยากรไปพร้อมๆ กัน ซึ่งความรู้ เรื่องนี้บางส่วนเป็นความรู้ที่เกษตรกรมีมาแต่ดั้งเดิม บางส่วนเป็นความรู้ที่ได้จากศูนย์การเรียนรู้ เช่น ความรู้เรื่องข้าว เดิมเกษตรกรมีความรู้เรื่องการปลูกข้าวและการแปรรูปข้าว แต่ในปัจจุบัน ความรู้นี้ได้ลบลือนไป ดังนั้นจึงทำให้เกษตรกรที่ปลูกข้าวนำข้าวเปลือกไปขายเพื่อซื้อข้าวสารมา

ไว้รับประทาน เป็นต้น เมื่อเกษตรกรได้ลงมือปฏิบัติและเรียนรู้ทรัพยากรที่มีอยู่ไปพร้อมๆ กันทำให้เกษตรกรสามารถแก้ไขปัญหาเรื่องการกินการอยู่หรือเรียกว่าสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง

การเรียนรู้เพื่อวางแผนหรือกำหนดทิศทางของชีวิตและทรัพยากรแวดล้อมในอนาคต จึงเป็นสิ่งที่ศูนย์การเรียนรู้ กำหนดให้มีขึ้นในกระบวนการเรียนรู้เป็นการเรียนรู้ 3 แผน คือ แผนชีวิตและครอบครัว, แผนชุมชน และแผนทรัพยากร ศูนย์การเรียนรู้ จัดให้มีการเรียนรู้ทั้ง 3 แผนขึ้นเพื่อให้เกษตรกรได้รู้จักการจัดการความสัมพันธ์ของทรัพยากรที่เกษตรกรมีอยู่และแบ่งปันให้กับชุมชนร่วมกันดูแลรักษาทรัพยากรให้อยู่อย่างยั่งยืนนั่นเอง จะเห็นได้ว่านอกจากเกษตรกรจะสามารถพึ่งตนเองได้แล้วยังต้องเรียนรู้เพื่อให้เกิดการพึ่งพากันเองอีกด้วย โดยการพึ่งพากันเองเป็นการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับทรัพยากรนั่นเอง

เนื้อหาการเรียนรู้ 3 5 3 ที่ศูนย์การเรียนรู้ กำหนดขึ้น ได้จากการถอดประสบการณ์ชีวิตที่ล้มเหลวและผ่านการลงมือปฏิบัติลองผิดลองถูกของผู้ใหญ่วิบูลย์ มาเป็นระยะเวลายาวนาน ซึ่งจะเห็นว่าการเลื่อนไหลของความรู้เรื่อง 3 5 3 เป็นไปอย่างมีจังหวะก้าวอย่างเป็นขั้นตอนด้วยวิธีการต่างๆ เป็นการจัดการกระบวนการเรียนรู้ซึ่งทำให้เกษตรกรเกิดการรับรู้การคิดทบทวนตนเองที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนทัศนคติ วิถีคิดต่อประสบการณ์เดิม และนำไปสู่การลงมือปฏิบัติ ซึ่งการเรียนรู้ในแต่ละเรื่องจะต้องมีการทบทวนทวนคิดถึงเรื่องที่ได้เรียนรู้ผ่านไปด้วย

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเครือข่ายป่าตะวันออก (วนเกษตร) ในฐานะเป็นกลไกที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในเบื้องต้นแก่บุคคลนำมาซึ่งการปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมของเกษตรกรสมาชิกเครือข่าย จำเป็นต้องใช้ทั้งระยะเวลาและการจัดการที่มีประสิทธิภาพรวมถึงการมีทัศนคติที่ดีต่อเกษตรกรกล่าวคือ การมีความเชื่อมั่นต่อศักยภาพและความสามารถของเกษตรกรจากการศึกษาพบว่าเกษตรกรที่ทำสวนวนเกษตรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่จัดขึ้น โดยใช้ระยะเวลาการเรียนรู้ไม่น้อยกว่า 5 ปี โดยเกษตรกรที่มีความเชื่อมั่นในแนวทางการทำสวนวนเกษตรซึ่งเป็นบุคคลที่มาจากชุมชนต่างๆ รอบป่าตะวันออกนั้น ได้มีการจัดการกระบวนการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรโดยรูปแบบวนเกษตรไปสู่ชุมชนที่ต้นอาศัยอยู่ กระทั่งสามารถตั้งเป็นกลุ่มวนเกษตรและมีการดำเนินกิจกรรมด้านการจัดการทรัพยากรภายในกลุ่มและชุมชน โดยการประยุกต์ใช้ความรู้ที่ได้จากการเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ จัดขึ้น

**กระบวนการเรียนรู้กลุ่มเกษตรกรชุมชนบ้านนาอีสานและชุมชนบ้านหลุมมะขาม :
ในฐานะที่เป็นบริบทและกลไกของกระบวนการเรียนรู้ของบุคคล**

เกษตรกรซึ่งผ่านกระบวนการเรียนรู้จากศูนย์การเรียนรู้ฯ มีการรวมกลุ่มดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ภายในชุมชน ซึ่งเป็นการผลิตซ้ำการเรียนรู้ให้เกิดความต่อเนื่องด้วยการประยุกต์เนื้อหาการเรียนรู้ที่ได้จากศูนย์การเรียนรู้ฯ ไปใช้ในการทำกิจกรรมภายในกลุ่มและชุมชน ผู้ศึกษาจึงสนใจศึกษากลุ่มเกษตรกรและชุมชนบ้านนาอีสานและบ้านหลุมมะขามซึ่งถือเป็นบริบทและกลไกใกล้ชิดที่เอื้อต่อการเรียนรู้ของเกษตรกรกรณีศึกษาดังนี้

ชุมชนบ้านนาอีสาน

ก) ความเป็นมา

ปี 2513 เขตพื้นที่ป่าตะวันออกเกือบทั้งหมด รัฐบาลจัดให้มีการสัมปทานป่าไม้ โดยว่าจ้างบริษัทเอกชนเข้ามาดำเนินการ จุดนี้เองเป็นจุดเริ่มต้นที่มีผู้คนเข้ามาในบริเวณพื้นที่แห่งนี้ เมื่อทางบริษัทตัดไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจออกไปจนหมดแล้วทางรัฐบาลจึงจัดการปิดพื้นที่ป่าแห่งนี้เพื่อให้พื้นที่ป่าได้ฟื้นตัวตามธรรมชาติ ลูกจ้างที่เข้ามารับจ้างตัดไม้ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนอีสาน บางคนจับจองพื้นที่ใกล้เคียงเป็นที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน บ้างก็กลับภูมิลำเนา ส่วนคนที่ตั้งหลักปักฐานเริ่มบุกเบิกแผ้วถางเข้าไปยังพื้นที่ป่าปิด โดยการรุกเข้ามาตามเส้นทางในการชักลากไม้ที่ตัดเข้าไปในพื้นที่ป่า กระทั่งปี 2521 พ่อใหญ่เนาว์ มีสร้อย ชาวขอนแก่นได้เข้ามาสร้างบ้านและแผ้วถางเปิดพื้นที่ทำกิน และมีการชักชวนเครือญาติเข้ามาอาศัยอยู่ โดยมีผู้อพยพตามมาอยู่อาศัยเป็นจำนวนเพิ่มขึ้นตามลำดับและชาวบ้านต่างพากันเรียกชื่อหมู่บ้านว่า “หมู่บ้านพ่อใหญ่เนาว์” เนื่องจากพ่อใหญ่เป็นผู้มานบุกเบิก แต่พ่อใหญ่เนาว์เห็นว่าควรจะมีการตั้งชื่อหมู่บ้านก่อนที่ชาวบ้านจะเรียกกันจนติดปาก ชาวบ้านจึงหารือเพื่อตั้งชื่อหมู่บ้าน โดยชื่อหมู่บ้านควรมีอักษร “น” นำหน้าเพื่อเป็นการให้เกียรติกับพ่อใหญ่เนาว์ ดังนั้น “นาอีสาน” จึงเป็นชื่อเรียกที่ตีความหมายถึง “นา” มาจากเสียงเรียกอักษร “น” ซึ่งเป็นตัวแทน พ่อใหญ่เนาว์ และอีสาน หมายความว่า ชาวบ้านที่อพยพมาจากภาคอีสาน (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) ของประเทศไทยผู้คนที่อาศัยอยู่ที่บ้านนาอีสานส่วนมากอพยพมาจากจังหวัดชลบุรี จังหวัดหนองคาย จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดมุกดาหาร เพื่อจับจองที่ทำมาหากิน พื้นที่แถบนี้มีราคาถูกกว่าทางอีสานเนื่องจากเป็นพื้นที่ป่าและไม่มีเอกสารสิทธิ์ โดยมีครอบครัวของพ่อใหญ่เนาว์ มีสร้อย เป็นครอบครัวแรกที่เข้ามาอาศัยอยู่ แต่เดิมบ้านนาอีสานอยู่ในเขตปกครองของหมู่ที่ 11 ในปี 2538 จึงแยกออกมาเป็นหมู่ที่ 16 บ้านนาอีสาน

ชาวบ้านนาอีสานส่วนใหญ่มีอาชีพทำนาข้าว ทำไร่ข้าวโพด ไร่ถั่วเหลือง และไร่มันสำปะหลัง มีบางครอบครัวไม่มีที่ดินทำกินต้องรับจ้าง เมื่อว่างเว้นจากการทำไร่ทำนาชาวบ้านจะจับกลุ่มกินเหล้า เล่นการพนันต่างๆ กระทั่งมีคนเคยให้ฉายาหมู่บ้านนี้ว่า “หมู่บ้านเซ”

เมื่อหลายปีก่อนมีคนเรียกบ้านนาอีสานว่า “หมู่บ้านเซ” เพราะมีแต่คนกินเหล้า เมาเดินเซกันเกือบทั้งหมู่บ้าน ซึ่งผมเองก็เป็นหนึ่งในกลุ่มกินเหล้าด้วย ก็ตอนนั้นจะไม่ให้กินได้อย่างไรเราต้องทำงานหนักเมื่อเสร็จจากงานเราก็ต้องการพักผ่อนสังสรรค์กับเพื่อน ที่เราต้องทำงานหนักเพราะเราอยากรวย ต้องปลูกข้าวโพด ปลูกมันสำปะหลังจำนวนมากเพื่อให้สามารถขายได้เงินมากๆ แล้วก็เอาเงินมาซื้อกิน เราซื้อกับข้าวจากรถขายทุกอย่าง ที่สำคัญคือนำเงินที่ได้มากินเหล้า เล่นการพนัน ลักפקเงินหมดไม่มีเงินลงทุนทำไรก็ต้องไปกู้หนี้ยืมสินจากนายทุน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) มาลงทุนทำไร่พอขายได้ก็นำเงินไปใช้หนี้ เงินส่วนที่เหลือก็นำมากินมาใช้แล้วก็ไปกู้ยืมเงินมาลงทุน ชีวิตที่ผ่านมามันเป็นเช่นนี้ตลอด (เลี่ยม บุตรจันทา, สัมภาษณ์)

แม้ว่าจะทำงานหนักแต่ชาวบ้านยังคงเป็นหนี้สิน ซึ่งหนี้สินเป็นปัญหาสำคัญของชาวบ้านนาอีสาน สาเหตุที่เป็นหนี้เพราะไม่มีเงินลงทุนในการทำไรต้องไปกู้เงินจากนายทุนหรือธนาคารมาลงทุนและทำไร่ขายผลผลิตใช้หนี้เหลือจากใช้หนี้นำมาเป็นค่าใช้จ่ายภายในบ้านรวมถึงการนำเงินมาซื้อเหล้าและเล่นการพนัน โดยบางปีใช้หนี้หมดบางปีใช้หนี้ไม่หมดทำให้เป็นหนี้สะสมมากขึ้นเรื่อยๆ

บ้านนาอีสานมีการรวมกลุ่มของชาวบ้านทำกิจกรรมต่างๆ เช่น การจัดตั้งศูนย์สาธิตการตลาด กองทุนหมู่บ้าน เงินงบประมาณจากโครงการแก้ไขความยากจน (กขคจ.) ซึ่งกิจกรรมต่างๆ นี้มีการกำหนดกฎระเบียบการปฏิบัติจากภาครัฐ เครือข่ายวนเกษตร ธนาคารข้าว ธนาคารปลา ธนาคารพันธุ์ไม้ กลุ่มเยาวชนคนรักแม่และสิ่งแวดล้อม ธนาคารขยะ กลุ่มแปรรูปสมุนไพร การเรียนรู้เรื่องการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้ กลุ่มข้าวกล้อง และจากการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมภายในชุมชนที่เกิดขึ้นหลากหลาย ส่งผลให้บ้านนาอีสานได้รับรางวัลชมเชยประเภทชุมชนจากผลการตัดสิน “รางวัลลูกโลกสีเขียว” ครั้งที่ 4 ประจำปี พ.ศ. 2545 (ข้อมูลปี 2543)

จากพัฒนาการความเป็นมาของบ้านนาอีสาน แต่เดิมที่ชาวบ้านจับกลุ่มกินเหล้าเปลี่ยนมาเป็นการรวมกลุ่มทำกิจกรรมภายในชุมชน การรวมกลุ่มก่อให้เกิดเป็นความสัมพันธ์ที่ดีของชาวบ้าน เพราะระหว่างการทำกิจกรรมร่วมกันนั้นได้ทำให้ชาวบ้านที่มารวมกันเกิดความเห็นอกเห็นใจ มีการช่วยเหลือเกื้อกูล ส่งผลให้เกิดเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบที่เอื้อต่อการเรียนรู้ของคนในชุมชน เดิมทีความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจะกระทำผ่านพิธีกรรม ประเพณี

วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม แต่ชุมชนแห่งนี้ได้มีการสร้างความสัมพันธ์ผ่านการรวมกลุ่มทำกิจกรรม การแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน และเมื่อพิจารณาจากกลุ่มต่างๆ ที่เกิดขึ้นและดำเนินอยู่ในชุมชนเป็นกลุ่มกิจกรรมที่ดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหาภายในชุมชน โดยเฉพาะปัญหานี้สินปัญหาการไม่มีกินไม่มีใช้ของคนในชุมชนซึ่งเป็นเรื่องใกล้ตัวกับทุกคน

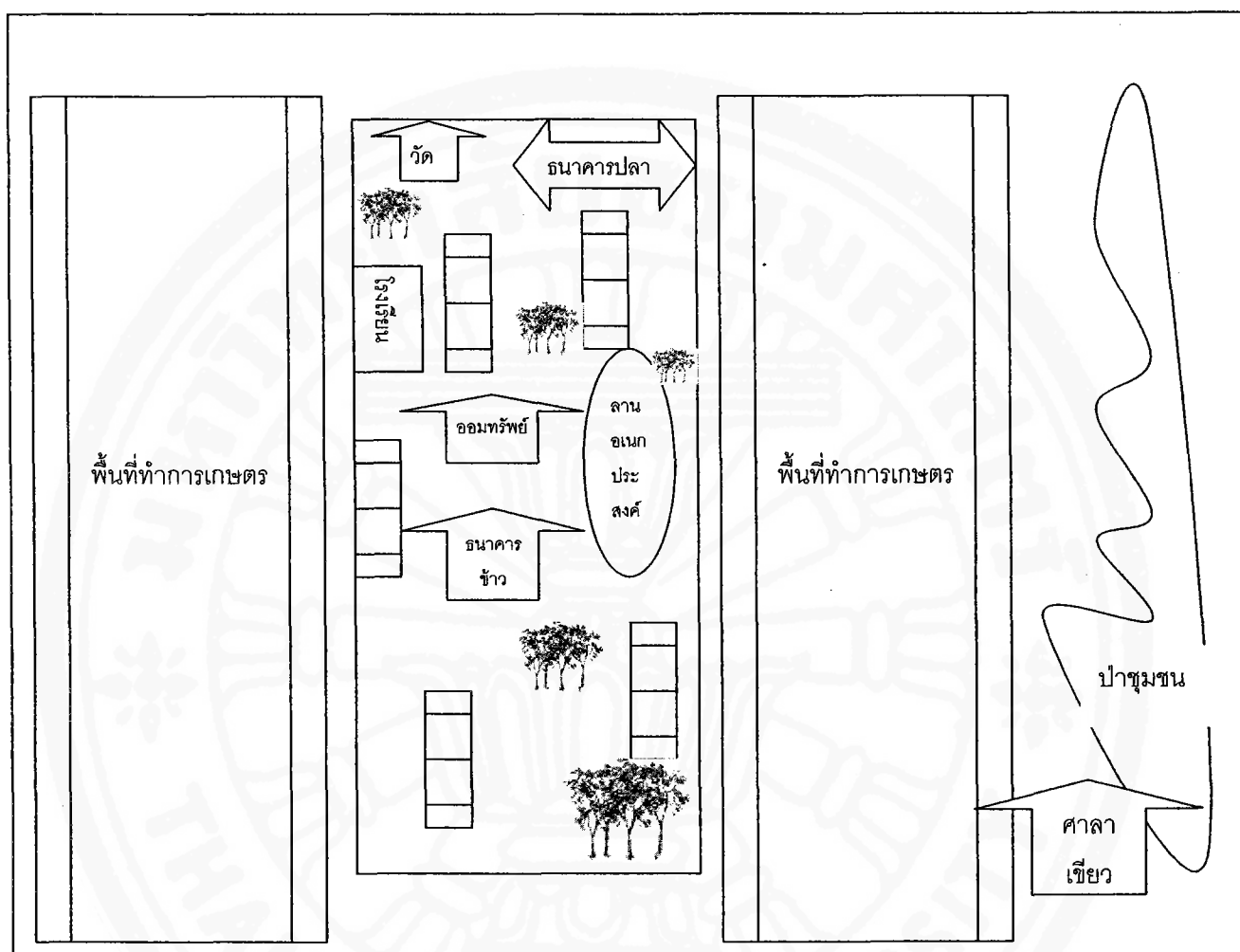
ข) สภาพทางกายภาพของชุมชนบ้านนาอีสาน

บ้านนาอีสานตั้งอยู่หมู่ที่ 16 ตำบลท่ากระดาน อำเภอสนมชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นราบสภาพดินเป็นดินเหนียวปนทรายที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกและมีบางส่วนเป็นดินลูกรัง มีพื้นที่ทั้งหมด 2,920 ไร่ แบ่งเป็น พื้นที่สำหรับอยู่อาศัย ประมาณ 120 ไร่ พื้นที่สำหรับเพาะปลูก ประมาณ 1,500 ไร่ พื้นที่ป่าชุมชน ประมาณ 1,300 ไร่ และมีประชากร 842 คน 189 หลังคาเรือน (ศูนย์ข้อมูลเพื่อการพัฒนาชนบท ข้อมูลปี พ.ศ. 2548) นอกจากนี้บ้านนาอีสานยังอยู่ใกล้กับเขตป่าอนุรักษ์แควระบบสียัด ซึ่งเป็นแนวเขตป่าตะวันออกที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ ใช้เป็นเขตพื้นที่ในการดำเนินการจัดกระบวนการเรียนรู้

ลักษณะการการตั้งบ้านเรือนเป็นการอยู่รวมกันเป็นกลุ่มและเพื่อความสะดวกในการปกครองและการประสานงานด้านต่างๆ เช่น การร่วมมือกันแก้ปัญหาในชุมชน ดังนั้นจึงมีการแบ่งออกเป็นคุ้มต่างๆ จำนวน 5 คุ้ม ได้แก่ คุ้มที่ 1 คุ้มอีสานใต้ มีนายรอด ทองนอก เป็นหัวหน้าคุ้ม คุ้มที่ 2 คุ้มอีสานพัฒนา มีนายไพรัตน์ หมั่นนอก เป็นหัวหน้าคุ้ม คุ้มที่ 3 คุ้มอีสานสามัคคี มีนายนัด กลวมภยวงศ์ เป็นหัวหน้าคุ้ม คุ้มที่ 4 คุ้มอีสานเขียว มีนายประยูร สาลาด เป็นหัวหน้าคุ้ม และ คุ้มที่ 5 คุ้มอีสานเหนือ มีนายอำนาจ บุปผาโต เป็นหัวหน้าคุ้ม

บ้านนาอีสานยังมีสิ่งปลูกสร้างที่เอื้อต่อการจัดการเรียนรู้ของคนในชุมชน และยังเป็นสถานที่ที่ใช้สำหรับการทำกิจกรรมร่วมกัน กล่าวคือ มีวัดซึ่งแต่เดิมเป็นสำนักสงฆ์ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กสำหรับเด็กก่อนวัยเรียน โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนบ้านนาอีสานที่เปิดรับนักเรียนเข้าศึกษาในระหว่างชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-6 ที่ทำการสาธารณสุขมูลฐานสำหรับการให้ข้อมูลข่าวสารด้านสาธารณสุขของชุมชน ที่ทำการออมทรัพย์สำหรับเปิดทำการรับฝากเงินออมของชุมชน ที่ทำการธนาคารข้าว (ยุง หรือ ฉาง) สำหรับเก็บข้าวเปลือกที่ชาวบ้านนำมาฝากไว้ ธนาคารปลา (สะพานปลา) เขตอภัยทานของหมู่บ้านที่อยู่ติดกับบริเวณวัด ที่ทำการกลุ่มแปรรูป และห่างออกไปบริเวณใกล้กับป่าชุมชนยังมีศาลาเขียวสำหรับจัดกิจกรรมที่เกี่ยวกับป่าชุมชนโดยเฉพาะ "การทำบุญกลางบ้าน หรือ การทำบุญวันแม่"

ภาพที่ 3 สภาพทางกายภาพของชุมชนบ้านนาอีसान

จากสภาพทางกายภาพของชุมชนที่แสดงให้เห็นสิ่งปลูกสร้างที่เอื้อต่อการจัดการเรียนรู้ด้านต่างๆ ให้กับผู้คนในชุมชน นอกจากนี้ยังมีพื้นที่สำหรับการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรที่เป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนนั่นคือ ป่าชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านได้ช่วยกันอนุรักษ์เพื่อการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาร่วมกัน จากโครงสร้างพื้นฐานเหล่านี้นำมาซึ่งการจัดองค์กรชุมชนเพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันของคนภายในชุมชนทำให้ชุมชนได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ในปี 2545

ค) การจัดองค์กรชุมชน

บ้านนาอีसानมีการจัดองค์กรชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการเพื่อดำเนินงานด้านต่างๆ ภายในชุมชนรวมถึงการดำเนินกิจกรรมตามวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมดังนี้

1. การจัดองค์กรชุมชนที่มีลักษณะเป็นทางการ ตามนโยบายการปกครองท้องถิ่นของรัฐ โดยมีนายเสมีน ทองนอก เป็นผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน มีบทบาทสำคัญในการติดต่อประสานงานระหว่างราชการและชุมชน นายประยูร ลาสาต เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านด้านฝ่ายปกครอง มีหน้าที่เป็นตัวแทนผู้ใหญ่บ้าน รับเขียนทะเบียนคนเข้า-ออก และรับแจ้งเกิด นายวิชาญ ทองนอก เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านด้านการรักษาความปลอดภัย อันดับ 1 มีหน้าที่คอยดูแลความสงบเรียบร้อยในชุมชน ใกล้เกลี่ยข้อพิพาทและตรวจเวรยาม นายนัด กลวมอกัยวงศ์ เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านด้านการรักษาความปลอดภัย อันดับ 2 มีหน้าที่รักษาความสงบและประสานงานกับผู้ช่วย อันดับ 1 ในขณะที่ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มกันเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันโดยเป็นกลุ่มกิจกรรมที่เกิดจากการส่งเสริมของรัฐ เช่น การจัดตั้งศูนย์สาธิตการตลาด กองทุนหมู่บ้าน เงินงบประมาณจากโครงการแก้ไขความยากจน (กขคจ.) ซึ่งกิจกรรมต่างๆ นี้มีการกำหนดกฎระเบียบจากภาครัฐแล้ว

2. การจัดองค์กรชุมชนที่มีลักษณะไม่เป็นทางการ เกษตรกรที่ผ่านการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรจากศูนย์การเรียนรู้ ได้รวมกลุ่มกันเพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเพื่อนเกษตรกรภายในชุมชนผ่านกิจกรรมต่างๆ ที่สร้างขึ้น เช่น เครือข่ายวนเกษตร มีกิน มีสวัสดิการ มีความหลากหลาย พัฒนาสู่วิสาหกิจชุมชนกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ คนมีเงินช่วยคนไม่มีเงิน : ในการจัดการเกี่ยวกับการเงินได้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นเงินปันผลให้สมาชิก ส่วนที่สองจัดเป็นกองทุนต่างๆ ดังนี้ กองทุนเพื่อการเรียนรู้ กองทุนค่ารักษาพยาบาล กองทุนเพื่อพัฒนาองค์กร กองทุนฌาปนกิจ กองทุนส่งเสริมการศึกษาเด็กและเยาวชน กองทุนฉุกเฉิน กองทุนดูแลสุขภาพเด็กและผู้สูงอายุ กองทุนหนุนเสริมชีวิตและสิ่งแวดล้อม กองทุนสนับสนุนสาธารณประโยชน์ ธนาคารข้าว ธนาคารปลา ธนาคารพันธุ์ไม้ กลุ่มเยาวชนคนรักแม่และสิ่งแวดล้อม ธนาคารขยะ กลุ่มแปรรูปสมุนไพร (การเรียนรู้เรื่องการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้ กลุ่มข้าวกล้อง อีกทั้งยังจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มบุคคลทั่วไปที่สนใจศึกษาดูงาน ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับบุคคลอื่น ทำให้เกษตรกรได้เรียนรู้ไปด้วยซึ่งถือว่าการผลิตซ้ำทางการเรียนรู้และเกิดการพัฒนาตนเองของเกษตรกร

ง) กลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสาน

1) ความเป็นมา จุดเริ่มต้นที่สำคัญของการรวมกลุ่มทำกิจกรรมของชาวบ้านนาอีสานคือการมีผู้นำและกลุ่มผู้นำที่มองเห็นถึงการทำประโยชน์ให้กับส่วนรวม โดยมีนายเลี่ยม บุตรจันทา ผู้นำตามธรรมชาติที่มีบทบาทในการนำชาวบ้านร่วมกันแก้ปัญหาในชุมชน กล่าวคือ เป็นแกนนำคนสำคัญที่นำชาวบ้านค้นหาสาเหตุและวิธีการที่จะไม่เป็นหนี้สิน จากการที่นายเลี่ยมได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้จากศูนย์การเรียนรู้ ตั้งแต่ปี 2539 เป็นต้นมา ผลจากการเรียนรู้ทำให้ได้คิดทบทวนตนเองกระทั่งตัดสินใจเปลี่ยนแนวทางการดำเนินชีวิตใหม่ให้กับชีวิตและครอบครัวเกิด

ความเชื่อมั่น และลงมือปฏิบัติตามแนวทางวณเกษตร ในขณะที่เดียวกันได้ชักชวนญาติพี่น้องและเพื่อนๆ ให้หันมาทำวณเกษตร และชักชวนให้ไปเรียนรู้กับศูนย์การเรียนรู้ฯ กระทั่งจัดตั้งเป็น "กลุ่มวณเกษตรบ้านนาฮีสาน" และร่วมกันดำเนินกิจกรรม ภายในชุมชน

"จากการที่ได้มีโอกาสเรียนรู้ ได้คิด และคิดได้ ว่าจะต้องเปลี่ยนแนวทางใหม่ให้ชีวิตและครอบครัว เมื่อยิ่งทำก็ยิ่งมั่นใจ" คำพูดที่มาจากใจของนายเลี่ยม บุตรจันทา ผู้นำชุมชน (ผู้นำตามธรรมชาติ) บ้านนาฮีสานผู้ซึ่งได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้เรื่องของวณเกษตรจากศูนย์การเรียนรู้ฯ รุ่นแรกๆ ซึ่งเริ่มมีความคิดว่าจะทำอย่างไรให้คนอื่นๆ ในชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้ ได้คิดและคิดได้ว่าจะตัดสินใจนำพาชีวิตครอบครัวไปอย่างเดิมหรือไม่อย่างไร

การรวมกลุ่มวณเกษตรบ้านนาฮีสานเริ่มขึ้นตั้งแต่ปี 2539 โดยมีสมาชิกแรกเริ่มจำนวน 15 คน และใช้ชื่อเครือข่ายวณเกษตรโดยไม่ได้ขออนุญาตจากพ่อใหญ่ฤาษี (ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม) "...ที่เรียกว่า "พ่อใหญ่ฤาษี" เพราะผู้ใหญ่วิบูลย์ เขามาช่วยเรา ทำให้เราคิดได้ ทำให้เราเห็นช่องทางการทำมาหากิน เหมือนเป็นคนที่มีอิทธิฤทธิ์แต่ก็ไม่ใช่เพราะเป็นความรู้ที่ให้เรา..." (สังข์ การฟุ้ง ,สัมภาษณ์) นายเลี่ยมเริ่มต้นจากการชักชวนเพื่อนๆ และญาติของตนเองมานั่งคุยกัน เรื่องทำมาหากิน พร้อมทั้งได้เล่าถึงความรู้ต่างๆ ที่ได้ออกไปเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ หรือ วณเกษตร เมื่อระยะเวลาหนึ่งผ่านไปได้เริ่มสังเกตเห็นว่าการขยายผลเป็นไปได้ช้า เพราะไม่ค่อยมีคนเข้ามาแลกเปลี่ยนด้วยจึงเริ่มมองหาแนวทางใหม่ และจากฐานของกลุ่มเดิมที่เข้ามาคุยแลกเปลี่ยนกันจึงได้มีโอกาสไปศึกษาดูงานด้านออมทรัพย์ ที่จังหวัดตราด จึงมีความเห็นว่าเรื่องเงินเป็นสิ่งที่คนให้ความสนใจ เพราะจากการพูดคุยกันพบว่าเพื่อนๆ มีปัญหาเรื่องหนี้สิน เรื่องการทำมาหากิน เสียส่วนมาก จึงได้เริ่มทำกลุ่มออมทรัพย์ เพราะคาดหวังว่าจะใช้กลุ่มออมทรัพย์เป็นเครื่องมือให้คนในชุมชนมารวมกัน มาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับชีวิตและปัญหาต่างๆ ในชุมชน มีการตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการเงินออมทรัพย์ รวมถึงการตั้งกติกาต่างๆ ในการบริหารจัดการ เพื่อให้คนสามารถปฏิบัติได้มากที่สุด พร้อมกันนี้ยังเป็นการสร้างกติกาเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนด้วย

พี่เลี่ยมไม่ได้บอกว่าจะคุยกันเรื่องอะไร บอกแต่เราไปโล่เหล่กันเพื่อหาแนวทางการแก้ปัญหาเรื่องหนี้สิน การทำอยู่ทำกิน การปรับเปลี่ยนชีวิตใหม่ เปลี่ยนวิถีชีวิตใหม่...คุยกันเรื่องปลูกต้นไม้เฉยๆ คนที่ฟังไม่เห็นผลมองภาพไม่ออกไม่เข้าใจว่าปลูกต้นไม้แล้วมันจะมีแล้วมันจะมีอย่างไร...ก็ไม่ค่อยมีคนให้ความสนใจเท่าไรหรอก...นำเลี่ยมชักชวนให้ทำกลุ่มออมทรัพย์โดยการอธิบายให้เห็นข้อดีของการรวมกลุ่มทำออมทรัพย์ว่าเป็นเงินออมของกลุ่ม รู้จักใช้ออม เป็นเงินเก็บ...จึงตกลงทำออมทรัพย์กัน...กระทั่งปี 2540 ได้กำหนดให้วันที่ 15 ของทุกเดือนเป็น

วันออมทรัพย์ แต่หลังจากที่ได้เงินออมกันแล้วก็ยังไม่รู้ว่าจะทำอะไร จึงพากันออกไปเรียนรู้เกี่ยวกับออมทรัพย์ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ สุดท้ายไปดูงานกับกลุ่มสัจจะออมทรัพย์พระอาจารย์สุบิน จังหวัดตราด จากนั้นก็ได้ปล่อยเงินกู้ให้กับสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ ระหว่างที่มีการจัดการเรื่องออมทรัพย์ที่เลื่อมยังคงคุยเรื่องการท้าวเนษตรเรื่อยมา (ดาวเรียง บุตรจันทา, สัมภาษณ์)

การจัดองค์กรชุมชนหรือการรวมกลุ่มทำกิจกรรมถือเป็นกลไกการเรียนรู้รูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน กล่าวคือ เป็นการรวมกลุ่มของคนที่มีประสบปัญหาในลักษณะเดียวกันมาร่วมกันพูดคุยแลกเปลี่ยน เกิดเป็นการเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ทั้งยังเกิดเป็นความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม เพราะเมื่อต่างคนต่างแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกันย่อมส่งผลให้เกิดการเห็นอกเห็นใจต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และช่วยกันหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาต่างๆ

บ้านนาอีสาน มีนายเลื่อม บุตรจันทา เป็นกลไกการเรียนรู้ระดับบุคคลที่รับลูกต่อจากศูนย์การเรียนรู้ฯ จากผู้ใหญ่วิบูลย์และเจ้าหน้าที่ และมาถ่ายทอดประสบการณ์การเรียนรู้สู่ญาติพี่น้องและมิตรสหายรวมถึงเพื่อนบ้านในชุมชน เริ่มต้นด้วยการชักชวนให้พี่น้องและเพื่อนๆ มานั่งพูดคุยแลกเปลี่ยนปัญหากัน จากความสัมพันธ์ที่เป็นเครือญาติและเพื่อนกันได้เชื้อต่อเกิดการเรียนรู้ได้ง่ายสังเกตจากรายชื่อสมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสานซึ่งจะเห็นว่า มี 2 คนที่มีนามสกุลเดียวกันกับนายเลื่อม ส่วนสมาชิกคนอื่นๆ ล้วนแล้วแต่เป็นเพื่อนร่วมวงเหล้า ส่วนเรื่องหรือหัวข้อในการพูดคุยเลือกที่จะคุยกันเกี่ยวกับเรื่องใกล้ตัว เช่น การทำมาหากิน ปัญหาหนี้สิน ซึ่งการเลือกหัวข้อในการแลกเปลี่ยนที่เป็นเรื่องใกล้ตัวทำให้ผู้ร่วมวงพูดคุยได้มีเรื่องพูดคุยแลกเปลี่ยน เพราะเป็นเรื่องที่แต่ละคนมีประสบการณ์ หลังจากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ได้ช่วยกันคิดหาแนวทางแก้ไขปัญหา ซึ่งแนวทางที่เห็นชอบร่วมกันคือ การตั้งกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อแก้ปัญหาเรื่องการไม่มีเงินทุน และการเป็นหนี้สินนั่นเองซึ่งจะเห็นได้ว่ากลไกที่สำคัญในการเรียนรู้ของกลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสานคือ นายเลื่อม บุตรจันทา และการดำเนินกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ภายในชุมชน โดยกลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสานมีการบริหารจัดการกลุ่มดังนี้

2) การบริหารจัดการกลุ่ม สมาชิกกลุ่มเครือข่ายวนเกษตรบ้านนาอีสาน ประกอบด้วย

1. นายเลื่อม บุตรจันทา ประธานเครือข่าย
2. นายพุทธา วังภูมิใหญ่ กรรมการ
3. นายบุญเฮียง บุตรจันทา กรรมการ
4. นายอุดม บัดโธสง กรรมการ

5. นายดาวเรือง บุตรจันทา กรรมการ
6. นายหนูหง ตาโธสง กรรมการ
7. นายสังข์ การฟุ้ง กรรมการ
8. นายทองจันทร์ แน่นอุดร กรรมการ
9. นายคำยงค์ ป้องชนะ กรรมการ
10. นายสมศรี วงมณีไธ กรรมการ
11. นายสมเด็จ กองบุตร กรรมการ

มีวัตถุประสงค์ของการก่อตั้งกลุ่มคือ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ค้นหาแนวทางที่เหมาะสมเกี่ยวกับการทำมาหากิน โดยมีแนวทางในการดำเนินงานคือ การทำการเกษตรตามแนวทางวนเกษตร โดยการปลูกพืชที่เป็นพันธุ์ไม้ป่าในหลากหลายชนิด การฟื้นฟูวัฒนธรรมความร่วมมือในชุมชน การงดใช้สารเคมีทุกชนิดในการทำการเกษตร รมรงคให้มีการเลี้ยงควายเพื่อใช้ในการทำนา และรณรงค์การฟื้นฟูบำรุงดินด้วยจุลินทรีย์และปุ๋ยชีวภาพในการทำการเกษตร

จากวัตถุประสงค์การก่อตั้งกลุ่มพบว่า มีเนื้อหาที่เน้นการเรียนรู้จากการปฏิบัติมากกว่าเป็นทฤษฎีซึ่งสอดคล้องกับคำขวัญของศูนย์การเรียนรู้ที่ว่า “มีกินเป็นพื้นฐาน มีสวัสดิการยามเฒ่าชรา มีความหลากหลายคล้ายป่าธรรมชาติ ก่อเกิดอุตสาหกรรมชุมชน” มีการเพิ่มเนื้อหาของการรื้อฟื้นวัฒนธรรมความร่วมมือในชุมชน โดยเนื้อหาที่เพิ่มเข้ามานี้เป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ภายในชุมชนซึ่งเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการเรียนรู้

สมาชิกกลุ่มวนเกษตรเป็นผู้ที่ได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ จัดขึ้นอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอและนำความรู้เรื่องการทำวนเกษตรมาทดลองปฏิบัติและเรียนรู้ให้กับตนเอง ครอบครัว และเพื่อนๆ ในชุมชนอีกด้วย แม้ว่าจะมีแปลงทดลองหรือสวนวนเกษตรของตนเองแล้ว ในปัจจุบันสมาชิกยังคงเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ จัดขึ้นเป็นประจำเช่น การประชุมเครือข่าย การเข้าร่วมกิจกรรมทำยา การศึกษาดูงานกับเครือข่ายทั่วประเทศ เป็นต้น กลุ่มวนเกษตรมีลักษณะการดำเนินงานดังนี้

- ลักษณะการดำเนินงาน เนื่องจากเกษตรกรแกนนำได้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ จัดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นลักษณะการดำเนินงานของกลุ่มจึงมีความคล้ายคลึงใกล้เคียงกับการดำเนินงานของศูนย์การเรียนรู้ กล่าวคือ การทำงานที่มีลักษณะของการเป็นเพื่อนร่วมงาน ใช้วิธีการปรึกษาหารือและการแสดงความคิดเห็นแลกเปลี่ยนแทนการออกคำสั่งให้ทำ โดยการใส่หรือการพูดคุยอย่างเป็นกันเอง มีการแบ่งภาระหน้าที่ให้กันทำตามความถนัดและความสามารถของแต่ละคน นอกจากนี้ยังมีการกำหนดให้วันที่ 9 ของทุกเดือน เป็นวันนัดประชุมสมาชิกกลุ่มอย่างเป็นทางการ แต่บรรยากาศของการประชุมก็ยังคงเป็นกันเองเช่นเดิม โดย

ใช้ศาลาวัดเป็นสถานที่ประชุม “...เรานัดคุยกันทุกวันที่ 9 ของทุกเดือน มานั่งคุยกันที่ศาลาวัด ก็ จะคุยกันเรื่องเกี่ยวกับการทำมาหากิน แล้วก็การทำงานตามกิจกรรมที่แต่ละคนรับผิดชอบ รวมถึง แจ้งข่าวสารที่ได้รับจากการออกไปเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ ให้เพื่อนๆ ทราบกัน...” (กลุ่มวนเกษตร บ้านนาอีสาน, สัมภาษณ์กลุ่มย่อย)

การดำเนินงานของกลุ่มเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดที่มีความต้องการให้เกิดการเรียนรู้ภายในชุมชน ดังนั้นกลุ่มจึงได้จัดกิจกรรมการเรียนรู้ต่างๆ ขึ้น โดยการประยุกต์เนื้อหาการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรหรือการจัดการทรัพยากรจากศูนย์การเรียนรู้ มาเป็นกิจกรรมการเรียนรู้ดังนี้

3) การจัดกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสาน กลุ่มวนเกษตรบ้านนา อีสานนำเนื้อหาการเรียนรู้ 3 5 3 จากศูนย์การเรียนรู้ มาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางการดำเนินงาน ภายในสวนวนเกษตรของสมาชิกกลุ่มด้วยการเริ่มต้นการทำวนเกษตรด้วยแนวทางที่เรียกว่า “ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก” ผสมผสานกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่ว่า “ปลูกไม้ 3 อย่าง ให้ประโยชน์ 4 อย่าง” (ปลูกไม้ยืนต้น ไม้ใช้สอย ไม้คลุมดิน ให้ประโยชน์เป็น อาหาร ที่อยู่อาศัย ใช้ สอย และยารักษาโรค) และนำความรู้เรื่องวนเกษตรมาประยุกต์เป็นกิจกรรมการเรียนรู้เรื่อง การจัดการทรัพยากรให้กับชาวบ้านภายในชุมชนและมีการจัดกิจกรรมให้กับกลุ่มบุคคลที่สนใจมา ศึกษาดูงาน

ความรู้ที่สมาชิกกลุ่มวนเกษตรได้รับมาจากการเรียนรู้ คือ 3 ขั้นตอน 5 เรื่อง 3 แผน ซึ่งได้ก่อให้เกิดการปฏิบัติเพื่อให้ตนเองและครอบครัวมีกินมีสวัสดิการตามหัวใจการทำวน เกษตรว่า “วนเกษตร : มีกินเป็นพื้นฐาน มีสวัสดิการยามเผ่าชรา มีความหลากหลายคล้ายป่า ธรรมชาติ ก่อเกิดอุตสาหกรรมชุมชน” ด้วยเนื้อหาที่ได้รับมาจากการเรียนรู้ กลุ่มวนเกษตรได้นำมา ประยุกต์เป็นกิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชนดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น เพื่อให้สมาชิกกลุ่มวนเกษตรและ คนในชุมชนได้เกิดการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากร

จากการจัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ร่วมกับสมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสาน เมื่อวันที่ 21 กรกฎาคม 2549 ณ ศาลาหมู่บ้านพักเจ้าหน้าที่ของศูนย์การเรียนรู้ มีผู้เข้าร่วม ประชุมจำนวน 10 คน ทำให้ทราบถึงเนื้อหาความรู้ที่ได้จากการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มคือ ได้เรียนรู้ การใช้ชีวิตจากการทำบ้านที่กระจาย ภูมิวิธีการกับทรัพยากรเพื่อลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็น เช่น การ ปลูกพืชผักไว้กินเองทำให้มีผักผลไม้กิน มีของกินมากขึ้นไม่ต้องซื้อ รู้จักกินมากขึ้น มีไม้ใช้สอย เป็น ต้น กล่าวคือ สามารถพึ่งตนเองได้ มีความรู้ในการจัดการกับทรัพยากรได้มากขึ้น ลดการพึ่งพาจาก ภายนอกโดยเฉพาะรถกับข้าว และการปลูกไม้ไว้กินไว้ใช้เองได้ทำให้เกิดความตระหนักถึงเรื่อง สุขภาพ กล่าวคือ มีความรู้เรื่องยาสมุนไพร รู้จักและนำมาใช้ได้จริง ปลูกไว้ใช้เองและได้ขาย ได้กิน

ผัก-ผลไม้ที่ปลอดภัยจากสารเคมี เพราะปลูกเองจะไม่ใช้สารเคมี ในเรื่องของสิ่งแวดล้อมชุมชนได้ ป่าไม้เพิ่มขึ้นจากการปลูกไม้ มีความรู้เรื่องการเพาะกล้าไม้ รู้จักวิธีการเพาะกล้าไม้ซึ่งในแต่ละชนิด มีการเพาะพันธุ์ที่ต่างกัน

เมื่อก่อนพอเห็นต้นไม้เราก็ตัดทิ้งแล้วก็เผาทิ้ง หรือไม่ก็เอามาเผาถ่านไว้ใช้ที่บ้าน ผักบางอย่างเราก็ปลูกเอาไว้กิน เช่น ผักสวนครัว แต่พอหลังๆ ก็ไม่ได้ปลูกต้องรีบไปทำไร่ก็หันมาซื้อจากรถขายกับข้าว แต่พอเราได้มาเรียนรู้เราก็เริ่มปลูกเอง ปลูกมากขึ้น เรารู้จักกินมากขึ้น ทำให้ตัดสินใจเลิกทำอะไรทำไปก็เหนื่อยแต่ก็ต้องซื้อเขากิน ปลูกเองได้กินแล้วก็ไม่เหนื่อย ปลูกเฉพาะข้าวไว้กินอย่างเดียว ตอนนี้ทำอะไรเองได้เยอะมาก เราแปรรูปของที่เรามีอยู่ทำให้มีรายได้ลดลง...(กลุ่มวนเกษตร บ้านนาอีสาน, สัมภาษณ์กลุ่มย่อย)

เนื้อหาความรู้ที่กลุ่มวนเกษตรได้รับการเรียนรู้ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับเรื่องการจัดกาทรัพยากรทั้งสิ้น กล่าวคือ ชาวบ้านได้ลงมือปฏิบัติด้วยการปลูกไม้เป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ การทดลองจากการปฏิบัติจริง ทำให้เกิดความเข้าใจต่อ “วนเกษตร” โดยกลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสานมีความเข้าใจต่อการทำวนเกษตรคือ “วนเกษตร เป็นวิถีชีวิตที่ครบวงจร เป็นการเรียนรู้ที่ไม่มีที่สิ้นสุด เป็นเสมือนห้องสมุดชีวิต ห้องสมุดขนาดใหญ่ ทำให้เกิดการเรียนรู้ตลอดเวลา ที่สำคัญทำให้เกิดความรู้จากการเรียนรู้และสามารถนำมาจัดการกับชีวิตและทรัพยากรที่มีอยู่ได้” กลุ่มวนเกษตรได้มีกระบวนการเรียนรู้จากการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้กับชาวบ้านชุมชนบ้านนาอีสานและกลุ่มผู้ให้ความสนใจศึกษาดูงานดังนี้

3.1 กระบวนการเรียนรู้จากการจัดกิจกรรมในชุมชน จากประวัติความเป็นมาของกลุ่มได้ชี้ให้เห็นว่า แม้กลุ่มวนเกษตรจะถูกจัดตั้งขึ้นด้วยการรวมกลุ่มและมีสมาชิก แต่การดำเนินงานที่ต้องการสร้างกระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรให้กับชาวบ้านยังไม่สามารถทำได้โดยทันที เพราะชาวบ้านยังคงยึดติดกับการทำไร่ทำนาเพื่อขาย อีกทั้งชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น หากมีเพียงแต่สมาชิกของกลุ่มเท่านั้นที่ได้เข้าสู่การเรียนรู้ ดังนั้นการจัดกระบวนการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรจึงถูกดำเนินในรูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ที่แฝงไว้ซึ่งแนวคิดเรื่องการจัดการทรัพยากร โดยมีดำเนินงานกลุ่มออมทรัพย์เป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ของกลุ่มวนเกษตรและชุมชน กระทั่งได้ขยายกิจกรรมออกมาสู่การทำธนาคารข้าวเพื่อแก้ปัญหาเรื่องการค้าขายข้าว จัดทำธนาคารปลาเพื่อเป็นแหล่งวางไข่เพาะพันธุ์ขยายพันธุ์ปลา โดยทุกคนในชุมชนสามารถฝากได้แต่ถอนไม่ได้และเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ธนาคารพันธุ์ไม้

เพื่อให้คนในชุมชนได้เรียนรู้เรื่องผักพื้นบ้าน อาหารธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนคนรักแม่ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- กลุ่มสัจจะออมทรัพย์หรือกลุ่มออมทรัพย์ มีนายเลี่ยม บุตรจันทา เป็นประธานและมีสมาชิกกลุ่มวนเกษตรเป็นคณะกรรมการ เกิดขึ้นตั้งแต่ปี 2539 (หลังจากมีการตั้งกลุ่มวนเกษตร) ทำให้ภายในชุมชนได้มีเงินออมจำนวนหนึ่ง พร้อมทั้งมีการปล่อยกู้ดอกเบี้ยถูกให้กับสมาชิกเพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เมื่อครบกำหนดหนึ่งปีจะมีการปันผลกำไรจากการปล่อยเงินกู้ให้กับสมาชิก เงินดอกเบี้ยที่ได้จากการปล่อยกู้ถูกแบ่งออกเป็นสองส่วนคือ ส่วนที่หนึ่งคืนให้กับสมาชิก และอีกส่วนหนึ่งให้นำมาเป็นกองทุนสวัสดิการให้กับสมาชิก ซึ่งกองทุนสวัสดิการนี้ได้มีการกำหนดกติกาเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันคือ

- 1) กองทุนเพื่อการเรียนรู้ สนับสนุนให้เกิดกิจกรรมเพื่อการเรียนรู้ให้กับสมาชิกเช่น สนับสนุนการเดินทางไปศึกษาดูงานตามที่ต่างๆ
- 2) กองทุนรักษาพยาบาล เมื่อสมาชิกป่วยหรือคลอดบุตร นอนโรงพยาบาลจะได้รับเงินสวัสดิการเป็นค่าห้องพักรักษาหนึ่งร้อยบาทไม่เกินสิบคืนต่อปี เปิดบัญชีให้เด็กแรกเกิดห้าร้อยบาท โดยมีเงื่อนไขว่าพ่อแม่เด็กต้องปลูกต้นไม้ในเขตป่าชุมชนจำนวน 20 ต้น ซึ่งเมื่อเด็กโตขึ้นมีอายุครบ 20 ปี จะสามารถตัดต้นไม้ที่ปลูกไปทำบ้านเรือนได้แต่ต้องปลูกต้นไม้ทดแทนกล่าวคือ ตัดหนึ่งต้นปลูกทดแทนยี่สิบต้น
- 3) กองทุนฌาปนกิจ สมาชิกถึงแก่กรรมจ่ายหนึ่งหมื่นบาท
- 4) กองทุนฉุกเฉิน ให้สมาชิกยืมเมื่อเดือดร้อนฉุกเฉินและคืนภายใน 1 เดือน
- 5) กองทุนส่งเสริมการศึกษาเด็กและเยาวชน ให้ทุนการศึกษาแก่เด็กดี (เรียนเก่งไม่สำคัญ)
- 6) กองทุนหนุนเสริมชีวิตและสิ่งแวดล้อม มอบรางวัลเป็นกำลังใจให้ผู้ดูแลต้นไม้ที่ปลูกเป็นอย่างดี ตลอด 6 ปี ตั้งแต่เริ่มปลูก และมอบกองทุนให้คู่บ่าวสาวที่เป็นสมาชิกในวันแต่งงานหนึ่งหมื่นบาท

จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์ในวันทำการกลุ่มออมทรัพย์บ้านนาอีสานเมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม 2549 พบว่า ในตอนเช้าตรู่ของวันทำการ คณะกรรมการดำเนินงานกลุ่มออมทรัพย์ (ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกกลุ่มวนเกษตร) ได้มาจัดเตรียมสถานที่โดยการปิดกวาดเช็ดถู โต๊ะ เก้าอี้ และเปิดทำการรับฝาก และคืนเงินออมกันตั้งแต่เวลา 9.00 น. ถึง 12.00 น. ในระหว่างที่เปิดทำการอยู่นั้นจะมีการพูดคุยซักถามถึงสาระทุกข์สุขดิบของสมาชิกออมทรัพย์ตลอดเวลา รวมไปถึงการซักถามกับทุกคน เรื่องที่พูดคุยกันส่วนใหญ่เป็นเรื่องการทำมาหากิน การเจ็บไข้ได้ป่วย ส่วนชาวบ้านที่มาฝากเงินมีทั้งมาทำธุระกรรมเองและฝากให้เพื่อนมาทำแทน บรรยากาศทั่วไปรอบที่

ทำการออมทรัพย์มีต้นไม้น้อยใหญ่ขึ้นเต็มพื้นที่ให้ร่มเงากับผู้ที่มาใช้บริการเป็นอย่างดี ทำให้ชาวบ้านจับกลุ่มพูดคุยแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน

การสร้างกระบวนการเรียนรู้ผ่านการบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์ของกลุ่มวนเกษตรทำให้ชาวบ้านมีเงินออมและมีสวัสดิการเกิดเป็นการพึ่งตนเองในระดับหนึ่ง พร้อมๆ กับการช่วยเหลือกันภายในชุมชน สำหรับสมาชิกกลุ่มวนเกษตรเองได้เรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์ ได้เรียนรู้เพื่อนร่วมงานทำให้เกิดความเห็นอกเห็นใจกัน เกิดเป็นความช่วยเหลือกัน เกิดเป็นความสัมพันธ์ที่ดีและเชื้อต่อการเรียนรู้ นอกจากนี้การกำหนดเงื่อนไขในการให้สวัสดิการของกองทุนยังได้แทรกเนื้อหาการเรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรและการแบ่งปันด้วย

- ธนากรข้าว เปิดโอกาสให้ทุกคนในชุมชนสามารถกู้ยืมข้าวเพื่อนำไปบริโภคในยามขาดแคลนได้ทุกวันที่ 15 ของทุกเดือน และจะต้องส่งคืนในปีถัดไปโดยต้องจ่ายค่าบำรุงอัตราร้อยละ 20 (กู้ยืมข้าว 100 ถัง ต้องส่งคืน 120 ถัง) ค่าบำรุงจะนำไปเป็นสวัสดิการแก่ผู้สูงอายุและผู้ที่มีประสบปัญหาความยากจน ผู้พิการ ผู้ทุพพลภาพ ฯลฯ ในอัตราเดือนละ 6 ถัง การดำเนินงานของธนากรข้าวเพื่อช่วยลดปัญหาการขาดแคลนข้าวไว้รับประทานของชาวบ้านในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงและส่งผลให้ชาวบ้านหยุดที่จะเข้าไปตัดไม้ในบริเวณป่าชุมชน เนื่องจากชาวบ้านจะเข้าไปหาของป่าและตัดไม้ขาย เพื่อนำเงินมาซื้อข้าวกิน นอกจากนี้ธนากรข้าวยังเป็นจุดเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในชุมชน โดยในวันที่มีการกู้ยืมข้าว ผู้ที่มาขอกู้ยืมจะต้องดักข้าวจากฉางเอง ฉะนั้นชาวบ้านที่มีความต้องการที่จะมากู้ยืมจะต้องช่วยกันดักข้าว ตวงและชั่งข้าว เป็นการช่วยเหลือกันและกัน ซึ่งนายเลี่ยม บุตรจันทา ได้กล่าวไว้ว่า "...คนที่ไม่ถูกกันเวลาเขามาเยี่ยมข้าวเขาจะต้องช่วยกันดักข้าว ชั่งข้าว และจะทำให้เข้าใจกันและมีความขัดแย้งที่เคยมีต่อกัน..." การดำเนินกิจกรรมธนากรข้าวได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้เรื่องการแบ่งปัน การช่วยเหลือเกื้อกูล เกิดเป็นความสัมพันธ์ที่ดีทั้งกับสมาชิกและคนในชุมชน

- ธนากรพันธุ์ไม้ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "ป่าชุมชน" เนื่องจากบ้านนาอีสานอยู่ใกล้กับพื้นที่ป่าเขตนุรักษ์แควระบมสียัด ซึ่งเคยเป็นพื้นที่สัมปทานไม้แก่บริษัทนายทุนแห่งหนึ่ง โดยมีชาวบ้านนาอีสานเป็นผู้ตัดไม้ ทำให้พื้นที่ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ได้เสื่อมโทรมลงเกิดเป็นวิกฤติเรื่องป่าไม้และความสมบูรณ์ เมื่อเกษตรกรเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้จึงเริ่มเห็นความสำคัญของป่าไม้และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจากผู้ทำลายมาเป็นผู้สร้างและอนุรักษ์ป่าไม้แทน กระทั่งสามารถตั้งเป็นป่าชุมชนได้ในปี 2544 โดยที่ป่าชุมชนแห่งนี้อยู่ในช่วงการปิดป่าเพื่อให้ป่าฟื้นตัวเป็นระยะเวลา 6 ปี อนุญาตให้ปลูก ดูแล และเรียนรู้ แต่ไม่อนุญาตให้มีการตัด

ธนากรพันธุ์ไม้หรือป่าชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนที่ทุกคนในชุมชนจะต้องช่วยกันดูแลรักษา จากการดำเนินงานทำให้สมาชิกกลุ่มวนเกษตรและชาวบ้านได้รู้จักกับการ

อนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า แทนการตัดไม้ทำลายป่า รู้จักการเพาะพันธุ์กล้าไม้ ได้รู้จักกับไม้หนานาชนิดที่อยู่ในป่ารวมถึงได้รู้จักประโยชน์และคุณค่าของไม้แต่ละชนิดก่อให้เกิดการเรียนรู้เรื่องการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากร และคนกับคน ได้มีการเรียนรู้ธรรมชาติของต้นไม้จากการเข้าไปศึกษา สังเกตการณ์ภายในพื้นที่ป่าชุมชน

จากจุดเริ่มต้นด้วยความตั้งใจของผู้นำธรรมชาติ คือนายเลี่ยม บุตรจันทา ที่ได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร จากศูนย์การเรียนรู้ และได้กลับมาชักชวนญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงในชุมชนร่วมกันเรียนรู้เรื่องของการจัดการทรัพยากร กระทั่งตั้งเป็นกลุ่มวนเกษตรบ้านนาฮีสาน และนำเนื้อหาความรู้ที่ได้จากศูนย์การเรียนรู้ มาประยุกต์ใช้ผ่านการทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งการดำเนินการได้เริ่มจากการทำกิจกรรมผ่านการบริหารจัดการกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ธนาคารข้าว ธนาคารพันธุ์ไม้ เป็นต้น สมาชิกกลุ่มวนเกษตรซึ่งเป็นคณะกรรมการดำเนินงานกลุ่มได้เรียนรู้ไปพร้อมกับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้กับชาวบ้าน กล่าวคือการดำเนินกิจกรรมกลุ่มได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้เรื่องการเก็บออม การจัดสวัสดิการ การช่วยเหลือและแบ่งปันและยังได้เรียนรู้เรื่องการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับทรัพยากร เกิดการเรียนรู้จากการแสวงหาความรู้ใหม่เพื่อนำมาใช้ในการดำเนินงานกลุ่ม กระทั่งเกิดเป็นการพึ่งพากันเองในชุมชน

นอกจากนี้กลุ่มยังได้มีความพยายามรื้อฟื้นความสัมพันธ์ของคนในชุมชนผ่านการจัดกิจกรรมซึ่งเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมประเพณีกล่าวคือ

- การลงแขกเกี่ยวข้าว กลุ่มวนเกษตรได้ชักชวนให้คนในชุมชนหันมาลงแขกเกี่ยวข้าวแทนการจ้างด้วยเงิน โดยความพยายามนี้ได้มีมาหลายปีและประสบความสำเร็จในปี 2546 เป็นต้นมา การลงแขกเกี่ยวข้าวเป็นการสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เนื่องจากเป็นการช่วยเหลือแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน แทนการจ้างงานด้วยค่าจ้างหรือเงิน

- การทำบุญสู่ขวัญข้าว ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี เป็นความพยายามของกลุ่มที่จะรื้อฟื้นความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้กลับคืนมาเช่นกัน การทำบุญสู่ขวัญข้าวนี้จะทำขึ้นหลังจากมีการลงแขกเกี่ยวข้าวเสร็จ จากการบอกเล่าของนายดาวเรียง บุตรจันทา ว่า "...เมื่อต้นปีที่ผ่านมาได้จัดพิธีทำบุญสู่ขวัญข้าวขึ้นและมีชาวบ้านเข้าร่วมจำนวนมาก ภายในงานมีการจัดนิทรรศการเรื่องข้าว และมีกิจกรรมการแปรรูปอาหารจากข้าว ซึ่งสามารถทำได้กว่า 30 ชนิด มีการจัดพิธีกรรมทางศาสนาด้วย..." การทำบุญสู่ขวัญข้าวนอกจากการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ของคนในชุมชนแล้ว ยังเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการเรียนรู้ที่กลุ่มวนเกษตรได้จัดขึ้นเพื่อให้ชาวบ้านได้รับรู้และเกิดความตระหนักเรื่องการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นอีกด้วย

- การทำบุญกลางบ้านในวันที่ 12 สิงหาคมของทุกปี ทั้งนี้เพื่อให้ชาวบ้านได้การเรียนรู้และแสดงความกตัญญูต่อแม่ทั้ง 4 ได้แก่ แม่ธรณี แม่คงคา แม่โพสพ และแม่ผู้ให้กำเนิด อีกทั้ง

เป็นวันที่ทั้งชุมชนได้ร่วมกันจัดกิจกรรมและพิธีกรรมทางศาสนา ทำให้เกิดความตระหนักถึงการใช้ทรัพยากรได้ทางหนึ่ง

จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์ของผู้ศึกษา พบว่า การทำบุญกลางบ้านในวันที่ 12 สิงหาคม จัดทำขึ้น ณ ศาลาเขียว ใกล้กับป่าชุมชน (ธนาคารพันธุ์ไม้) โดยชาวบ้านได้มีการเตรียมการจัดทำบุญก่อนหน้าวันจริงนานถึงหนึ่งสัปดาห์ เริ่มจากการจัดเตรียมสถานที่ด้วยการตัดหญ้ารอบๆ ศาลาเขียว โดยมีนายบุญเฮียง บุตรจันทา ซึ่งเป็นประธานธนาคารพันธุ์ไม้หรือประธานป่าชุมชน เป็นผู้ประสานงานขอแรงจากชาวบ้านที่ว่างเว้นจากการทำนา ให้ไปช่วยกันทำความสะอาดและตัดหญ้าที่ขึ้นรก พอถึงกำหนดวันนัดชาวบ้านก็ทยอยกันมาทำความสะอาด มีการประกาศประชาสัมพันธ์การจัดงานผ่านหอกระจายเสียงของหมู่บ้าน

เช้าตรู่ของวันที่ 12 สิงหาคม มีแม่บ้านจำนวนมากมารวมกลุ่มเตรียมอาหารสำหรับเลี้ยงพระและเลี้ยงผู้คนที่มาทำบุญ ส่วนพ่อบ้านเดินทางไปยังศาลาเขียวเพื่อจัดเตรียมสถานที่และดูแลความเรียบร้อยอีกครั้ง เมื่อเวลา 10 นาฬิกา แม่บ้านต่างพากันยกข้าวผัดแกงไปยังศาลาเขียวพร้อมกันนี้ชาวบ้านคนอื่นๆ ก็นำปิ่นโตมาร่วมพิธีด้วยเช่นกัน เมื่อทำพิธีทางศาสนาเป็นที่เรียบร้อยแล้ว นายบุญเฮียง จึงได้เล่าถึงความเป็นมาและสาเหตุของการเลือกจัดทำบุญให้ตรงกับวันแม่แห่งชาติ กลุ่มเยาวชนคนรักแม่และสิ่งแวดล้อม เป็นกลุ่มเป้าหมายของการจัดงานครั้งนี้ หลังจากนั้นชาวบ้านจะรับประทานอาหารร่วมกัน และในช่วงบ่ายจะเป็นกิจกรรมการปลูกต้นไม้และการดูแลรักษาต้นไม้ในบริเวณป่าชุมชน

เมื่อสอบถามถึงการกำหนดวันทำบุญกลางบ้านให้ตรงกับวันเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ (วันแม่) นายบุญเฮียงได้กล่าวว่า

อยากให้ชาวบ้านได้เห็นความสำคัญของการใช้ทรัพยากร โดยเราใช้คำว่าแม่มาอธิบาย ซึ่งแม่ที่ว่านี้ก็คือ แม่ทั้ง 4 ได้แก่ แม่พระธรณี แม่พระคงคา แม่พระโพธิ์พ และแม่บังเกิดเกล้า แม่ทั้ง 4 ท่านนี้มีความเกี่ยวพันเกี่ยวข้องกับอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กล่าวคือ แม่พระธรณีเป็นผู้มีพระคุณในการให้ที่ทำมาหากินและป่าไม้ แม่พระคงคาให้น้ำในการใช้สอยในด้านต่างๆ รวมถึงการดื่มกิน แม่พระโพธิ์พูทิศตนเป็นข้าวให้เราได้กิน และแม่บังเกิดเกล้าเป็นผู้มีพระคุณเนื่องจากเป็นผู้ให้กำเนิด ดังนั้นจึงต้องไม่ทำลายแม่ทุกท่าน โดยการรักษาป่าและหน้าดินด้วยการไม่ใช้สารพิษและสารเคมีทุกชนิด เพื่อเป็นการปกป้องแม่พระธรณีและเมื่อเวลาฝนตกน้ำที่ชะล้างแต่ดินทรายวัตถุจากหน้าดินลงสู่แหล่งน้ำ ซึ่งอินทรีย์วัตถุที่มีค่าเหล่านี้ก็จะไหลไปสู่แหล่งน้ำหรือแม่พระคงคา ซึ่งมีธนาคารปลาหรือแหล่งอนุรักษพันธุ์สัตว์น้ำคอยรองรับน้ำฝนที่ไหลลงมา ปลาที่อยู่ในธนาคารปลาก็จะปลอดภัย

สารพิษ อีกทั้งน้ำฝนที่ไหลลงสู่แม่คงคาก็จะไหลสู่นาข้าวเพื่อไปหล่อเลี้ยงพระแม่โพสพและท้ายที่สุดก็จะกลายเป็นอาหารเลี้ยงแม่ทุกคน การที่แม่บังเกิดเกล้าได้บริโภคข้าวไร่สารพิษก็จะมีน้ำนมที่มีคุณภาพดีไปให้ทุกคนได้ดื่มกิน

การจัดกิจกรรมรื้อฟื้นความสัมพันธ์ของคนในชุมชนข้างต้น ได้มีการเชื่อมโยงเข้ากับพิธีกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม ทั้งนี้เพื่อกระตุ้นให้การรวมกลุ่มทำกิจกรรมของชาวบ้านมีพลังมากขึ้น ซึ่งการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมเอื้อต่อการเรียนรู้ มีการพูดคุย แลกเปลี่ยนกัน โดยที่กลุ่มวณเกษตรจะให้อาสาสมัครในการถ่ายทอดประสบการณ์การเรียนรู้ที่ได้รับจากศูนย์การเรียนรู้ และจากการลงมือปฏิบัติให้กับคนในชุมชน

กิจกรรมการเรียนรู้ข้างต้นเกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ของกลุ่มวณเกษตรบ้านนาอีสานที่ได้เรียนรู้จากศูนย์การเรียนรู้ อีกทั้งมีฐานการเรียนรู้ที่สำคัญคือประสบการณ์ชีวิตของสมาชิกที่แตกต่างหลากหลายและได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้จากศูนย์การเรียนรู้ แล้วทั้งสิ้น ด้วยความหลากหลายของสมาชิกกลุ่มวณเกษตรที่มีประสบการณ์ หรือมีความรู้ความสามารถหรือที่เรียกว่า “ภูมิปัญญา” ที่แตกต่างกันและได้มารวมกลุ่มกันทำกิจกรรมทำให้กลุ่มวณเกษตรมีฐานความรู้ที่หลากหลาย เช่น

ความรู้เรื่องออมทรัพย์ มีนายดาวเรียง บุตรจันทา เป็นเหรียญญิกและเป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องการจัดการกลุ่มออมทรัพย์เนื่องจากมีความสนใจเรื่องการเก็บออม ความรู้เรื่องพันธุ์ปลา มีนายสังข์ การฟุ้ง เป็นประธานธนาคารปลาเนื่องจากบริเวณสวนวณเกษตรของนายสังข์อยู่ติดกับถ่านน้ำและมีพันธุ์ปลาทุกชุม จึงทำให้เป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องพันธุ์ปลาในชุมชน ความรู้เรื่องป่าชุมชน มีนายบุญเฮียง บุตรจันทา เป็นประธานป่าชุมชนซึ่งแต่เดิมนายบุญเฮียงเองได้เคยมีอาชีพรับจ้างตัดไม้ในบริเวณป่าชุมชนแห่งนี้มาก่อนและเป็นผู้นำพาชาวบ้านทำกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับป่าชุมชน เช่นการปลูกป่าในวันที่ 12 สิงหาคมของทุกปี เป็นต้น และมีแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญคือ สวนป่าวณเกษตร ซึ่งเกิดจากการลงมือปฏิบัติจากการปลูกไม้ในสวนของสมาชิกเอง สวนป่าวณเกษตรที่เกิดจากการลงมือปฏิบัตินอกจากจะเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับตนเองและครอบครัวแล้ว ยังเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับผู้ที่ให้ความสนใจเรื่องการทำวณเกษตรอีกด้วย

การที่กลุ่มวณเกษตรหรือกลุ่มผู้นำในการทำกิจกรรมของชุมชนบ้านนาอีสานมีความรู้ความสามารถที่หลากหลายแตกต่างกันนั้นได้เอื้อต่อการเรียนรู้ กล่าวคือ เมื่อมีการรวมกลุ่มกันของผู้นำที่มีความรู้ที่หลากหลายมาดำเนินงานกิจกรรมร่วมกันได้ก่อให้เกิดบรรยากาศการทำงานที่เป็นกันเองทำงานกันตามแนวราบ มีการปรึกษาหารือแลกเปลี่ยนความคิดเห็น อีกทั้งยังสามารถแสดงออกซึ่งความรู้ความสามารถที่มีอยู่ได้และยังเป็นการคานจัดอำนาจการตัดสินใจของผู้นำด้วยกัน ไม่เน้นการทำงานในลักษณะการออกคำสั่งหรือเป็นลักษณะการทำงานแบบแนวตั้ง

3.2 กระบวนการเรียนรู้จากการจัดกิจกรรมให้กับผู้สนใจภายนอก จากความสำเร็จระดับหนึ่งในการบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์ การจัดสวัสดิการ และการรวมกลุ่มทำเรื่องวนเกษตร จึงทำให้บ้านนาอีสานได้เป็นที่รู้จักแพร่หลายและกลายเป็นแหล่งศึกษาดูงานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดฉะเชิงเทรา โดยในแต่ละเดือนจะมีคณะดูงานเข้ามาศึกษาดูงานในประเด็นต่างๆ มากมาย เช่น การบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์ การทำวนเกษตร การพึ่งตนเอง การจัดการทรัพยากร เป็นต้น ทำให้สมาชิกเครือข่ายวนเกษตรนอกจากได้เรียนรู้เรื่องวนเกษตรจากสวนป่าของตนเองแล้วยังได้เรียนรู้แลกเปลี่ยนกับคณะที่มาศึกษาดูงานอีกด้วย

- การศึกษาดูงาน ทั้งจากผู้ที่มาดูงานในชุมชนและไปดูงานตามที่ตั้งต่างๆ ทำให้ได้พูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความรู้กัน จากการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสาน ในฐานะที่กลุ่มวนเกษตรซึ่งเป็นสมาชิกเครือข่ายของศูนย์การเรียนรู้ อีกทั้งได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ทำให้บ้านนาอีสานเป็นที่รู้จักต่อภายนอกและมีกลุ่มผู้ให้ความสนใจมาศึกษาดูงาน โดยสามารถติดต่อประสานงานเพื่อมาศึกษาดูงานได้ 2 ทางด้วยกันกล่าวคือ ประสานการลงพื้นที่ร่วมกับศูนย์การเรียนรู้ หรือประสานตรงกับผู้นำกลุ่ม (นายเลียม บุตรจันทา) ในช่วงเวลาที่ผู้ศึกษากำลังเก็บข้อมูลที่บ้านนาอีสานได้เข้าร่วมสังเกตการณ์การจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับผู้มาศึกษาดูงานของกลุ่มวนเกษตร พบว่ามีวิธีการที่แตกต่างกันตามระยะเวลาที่กลุ่มผู้มาศึกษาดูงานสนใจเช่น การมาศึกษาดูงานที่ใช้ระยะเวลา 1 วัน (มาเช้า-เย็นกลับ) หรือใช้เวลา 2 วัน 1 คืน และแตกต่างกันตามลักษณะของกลุ่มเช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มนักศึกษาด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ กลุ่มนักศึกษาด้านสาธารณสุขและการแพทย์ เป็นต้น

ตัวอย่างการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มผู้ศึกษาดูงานที่เป็นเกษตรกรที่มีระยะเวลาเพียง 1 วัน และมีการประสานงานตรงกับผู้นำกลุ่ม กลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสานมีการดำเนินการดังนี้ เมื่อได้รับการประสานงานจากกลุ่มผู้สนใจแล้วผู้นำจะแจ้งข่าวสารดังกล่าวไปยังสมาชิกกลุ่มเป็นการบอกกล่าวถึงวันเวลาที่กำหนด จำนวนคนที่มาดูงานและแจ้งไปยังกลุ่มแม่บ้านเพื่อจัดเตรียมอาหารกลางวันและอาหารว่าง เมื่อถึงกำหนดวันนัดหมายสมาชิกกลุ่มวนเกษตรจะมารวมตัวกันแต่เช้า ณ ลานกิจกรรมใกล้กับที่ทำการกลุ่มออมทรัพย์เพื่อจัดเตรียมโต๊ะเก้าอี้ มีการวางเรียงเก้าอี้ให้เป็นรูปวงกลมเพื่อให้สามารถมองเห็นกันได้ทั่วถึง ส่วนกลุ่มแม่บ้านได้เริ่มจัดเตรียมอาหารและของว่างโดยอาหารที่ปรุงจะใช้ส่วนผสมที่หาได้ในชุมชนเช่น แกงหยวกกล้วย (ต้นกล้วย) ไข่ไก่, ลาบปลาตุ๋น, ข้าวเหนียว-ส้มตำ เป็นต้น สำหรับอาหารว่างเช่น ข้าวต้มมัด, กล้วยสุก และน้ำดื่มสมุนไพร เช่น น้ำฝรั่ง น้ำผักแว่น เป็นต้น

เมื่อกลุ่มผู้ศึกษาดูงานมาถึงจะได้รับการต้อนรับจากกลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสานด้วยการพักดื่มน้ำสมุนไพรที่กลุ่มแม่บ้านจัดไว้ หลังจากนั้นจะไปรวมกลุ่มกันยังลานกิจกรรมซึ่งได้มีการ

จัดเตรียมสถานที่ไว้แล้ว กลุ่มชนเกษตรบ้านนาอีสานตอนรับผู้มาศึกษาดูงานด้วยการขับร้องและเล่นดนตรีพื้นบ้านอีสาน ในช่วงเวลานี้จะเป็นการเล่าถ่ายทอดประสบการณ์ชีวิตส่วนบุคคล กลุ่มและชุมชน ก่อนที่เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรให้กับกลุ่มผู้ศึกษาดูงานได้รับฟังและซักถาม โดยมีการขับร้องและเล่นดนตรีสลับกับการถ่ายทอดประสบการณ์เป็นระยะ หลังจากนั้นมีการรับประทานอาหารร่วมกัน เมื่อเข้าสู่ช่วงเวลาลงอาหารสมาชิกกลุ่มชนเกษตรบ้านนาอีสานต่างแยกย้ายกันไปประจำสถานที่ทำการของกิจกรรมที่ตนรับผิดชอบเช่น นายดาวเรือง บุตรจันทา รับผิดชอบกลุ่มออมทรัพย์ก็จะไปประจำการที่ทำการกลุ่มออมทรัพย์ นายสังข์ การฟัง รับผิดชอบธนาคารปลา ก็จะไปประจำการที่ธนาคารปลา โดยกลุ่มผู้ศึกษาดูงานจะได้ไปดูตัวอย่างสวนวนเกษตรของนายเลี่ยมเป็นสถานที่แรกและหมุนเวียนไปยังสถานที่ต่างๆ ของชุมชนเป็นอันเสร็จสิ้นกระบวนการศึกษาดูงานที่มีระยะเวลา 1 วัน ซึ่งผู้ศึกษาสังเกตว่าด้วยระยะเวลาที่จำกัดทำให้กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอาจยังไม่ตอบสนองต่อความต้องการเรียนรู้ของกลุ่มผู้ศึกษาดูงานได้มากนัก เพราะมีหลายครั้งที่กลุ่มผู้ศึกษาดูงานกลับมาศึกษาดูงานอีกครั้ง สำหรับผู้ศึกษาดูงานที่มาคำนึงการจัดการกระบวนการเรียนรู้จะมีลักษณะของกิจกรรมที่คล้ายกันแต่มีรูปแบบการดำเนินการเป็นไปอย่างไม่รีบเร่ง ผู้ศึกษาดูงานมีระยะเวลาในการซักถามข้อสงสัยและแลกเปลี่ยนกับกลุ่มชนเกษตรมากยิ่งขึ้น

จากการที่มีผู้ให้ความสนใจมาศึกษาดูงานยังบ้านนาอีสาน โดยมีสมาชิกกลุ่มชนเกษตรเป็นวิทยากรแลกเปลี่ยนพูดคุยกับกลุ่มผู้ศึกษาดูงาน เป็นกระบวนการเรียนรู้รูปแบบหนึ่งที่ทำให้สมาชิกได้เรียนรู้จากกลุ่มผู้ดูงาน กล่าวคือ เมื่อมีการแลกเปลี่ยน มีข้อสงสัย หรือการซักถามจากกลุ่มผู้ดูงาน สมาชิกจะตอบคำถามจากประสบการณ์การเรียนรู้ที่ผ่านมา เมื่อมีข้อมูลหรือความรู้ใหม่ที่ได้จากการแลกเปลี่ยน สมาชิกจะนำไปทดลองปฏิบัติหรือไปค้นคว้าข้อมูลเพิ่มเติมเกิดเป็นความรู้ใหม่ๆ

โดยสรุปกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรสมาชิกกลุ่มชนเกษตรบ้านนาอีสานผ่านการจัดกิจกรรมภายในชุมชนและจัดกิจกรรมให้กับผู้สนใจทั่วไปได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นกับเกษตรกรเช่น การเรียนรู้เรื่องการเก็บออม การแบ่งปัน การบริหารจัดการ การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคน ทรัพยากร และก่อให้เกิดการแสวงหาความรู้ใหม่ตลอดเวลา โดยกลุ่มชนเกษตรมีการเรียนรู้ผ่านช่องทางวิธีการการเรียนรู้ดังนี้

- เรียนรู้ผ่านการพูดคุยแลกเปลี่ยนแบบไม่เป็นทางการหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “การไต่ห่อ” ภายในกลุ่มชนเกษตรและขยายผลไปถึงชาวบ้านคนอื่นๆ ด้วย สมาชิกกลุ่มได้ถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในครอบครัวด้วยการพูดคุยกัน เช่น สามีถ่ายทอดให้ภรรยา

- เรียนรู้ผ่านการประชุม/อบรมแบบเป็นทางการ โดยการจัดประชุมภายในชุมชน ซึ่งบ้านนาอีสานให้ทุกวันที่ 9 ของเดือนเป็นวันประชุมกลุ่มย่อยของผู้ที่เป็นสมาชิกเครือข่ายวนเกษตร (กลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสาน) เพื่อพูดคุยแลกเปลี่ยนพร้อมทั้งสรุปงานของกลุ่ม อีกทั้งทุกวันที่ 15 ของเดือนจะเป็นวันทำการของกลุ่มออมทรัพย์ซึ่งเป็นโอกาสที่ดีที่กลุ่มวนเกษตรจะได้บอกเล่าข่าวสารเกี่ยวกับวนเกษตรให้กับเพื่อนบ้านได้รับรู้รับทราบต่อไป และการเข้าร่วมประชุมภายนอกชุมชน เช่น ประชุมร่วมกับเครือข่ายที่วนเกษตร แม้ว่าจะเป็นการประชุมที่เป็นทางการด้วยการกำหนดวันเวลาสถานที่ แต่บรรยากาศการประชุมยังคงความเป็นกันเองและสนุกสนาน
- เรียนรู้ผ่านการเป็นวิทยากรให้กับผู้ที่มีความสนใจมาศึกษาดูงานการดำเนินกิจกรรมของชุมชน

ชุมชนบ้านหลุมมะขาม

ก) ความเป็นมา

พื้นที่หมู่บ้านเป็นพื้นที่ของป่ายางนาธรรมชาติ โดยในอดีตมีการทำนํ้ายางธรรมชาติด้วยการเจาะต้นยางให้เป็นโพรงแล้วใช้ไฟสุ่ม ชื่อ “บ้านหลุมมะขาม” เกิดจากการที่ชาวบ้านที่ทำนํ้ายางทานข้าวกลางวันและทิ้งเม็ดมะขามลงไปหลุมของนํ้ายางเกิดเป็นต้นมะขาม ชาวบ้านที่นี้จึงเรียกหมู่บ้านของตนว่า “บ้านหลุมมะขาม”

เดิมบ้านหลุมมะขามอยู่เขตหมู่ที่ 2 บ้านหนองไม้แก่น แต่ได้แยกเป็นหมู่บ้านเมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม 2534 เป็นหมู่ที่ 8 ประชากรชาวบ้านหลุมมะขามส่วนใหญ่มีสัญชาติไทย เชื้อชาติลาว เขมร จีน และไทย ประชากรมีลักษณะแบบผสมผสานทั้งทางด้านเชื้อชาติและวัฒนธรรม เนื่องจากการอพยพมาจากหลายพื้นที่ เช่น จากจังหวัดชลบุรี หนองคาย นครราชสีมา มุกดาหาร เป็นต้น

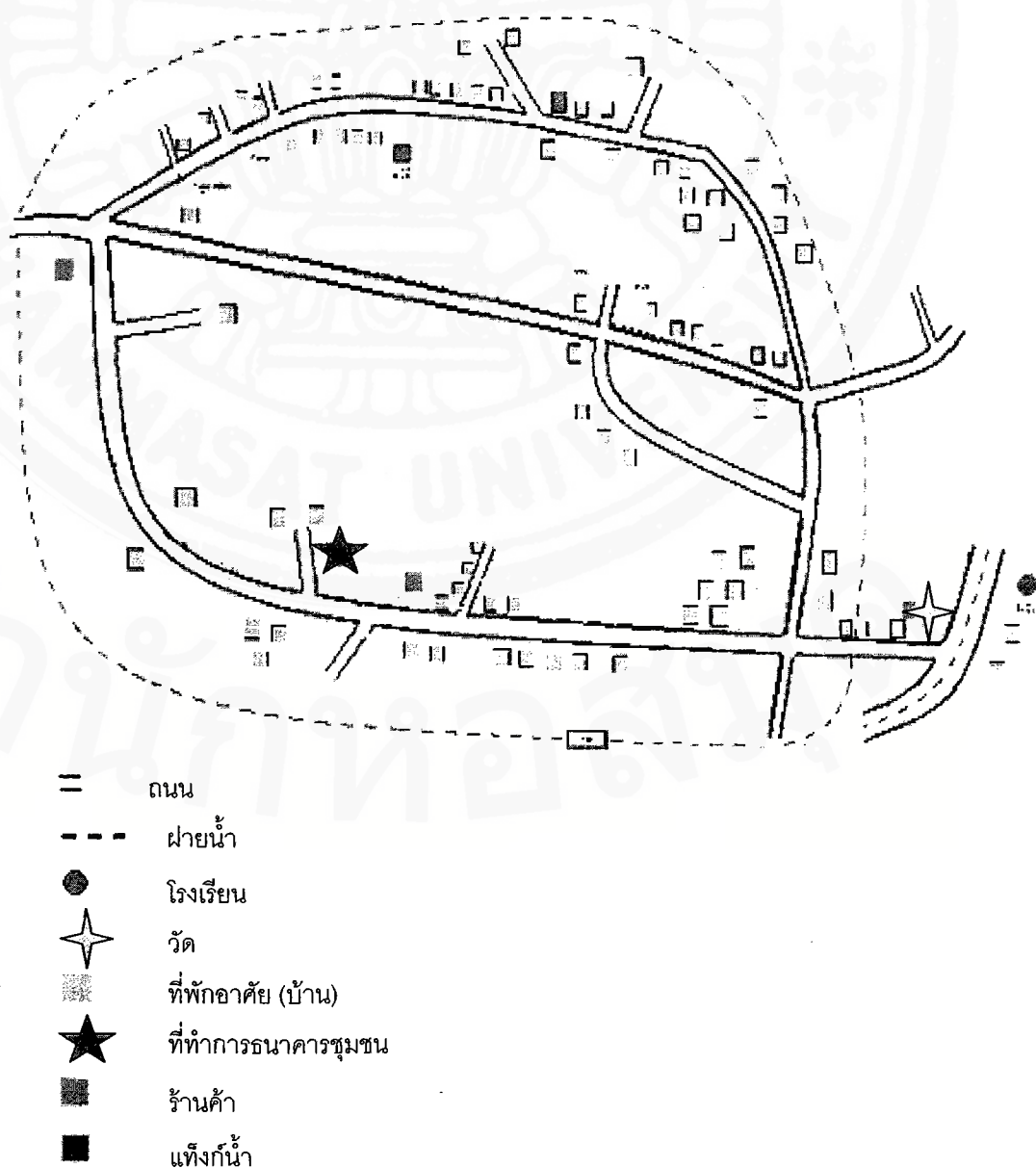
ข) สภาพทางกายภาพของชุมชนบ้านหลุมมะขาม

บ้านหลุมมะขาม หมู่ที่ 8 ต.หนองไม้แก่น อ.แปลงยาว จ.ฉะเชิงเทรา มีประชากรจำนวน 259 คน 71 ครอบครัว (ศูนย์ข้อมูลเพื่อการพัฒนาชนบท ข้อมูลปี พ.ศ. 2548) ลักษณะบ้านเรือนส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในพื้นที่ทำกินของตนเองทำให้บ้านเรือนตั้งอยู่ห่างไกลกัน ลักษณะบ้านเป็นบ้านไม้หลังเดี่ยวค่อนข้างคงทนถาวร บางหลังเป็นบ้านที่สร้างด้วยปูน การกำจัดขยะของชาวบ้านใช้วิธีการเผา นํ้ากินนํ้าใช้มาจากนํ้าฝนและบ่อนํ้าตื้นของชาวบ้านเอง

ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรมทำไร่ข้าวโพด ไร่มันสำปะหลัง ทำสวนยูคาลิปตัส ปลูผัก ไร่ข้าว ไร่ยาสูบ ไร่ผลไม้ต่าง ๆ นอกจากนั้นชาวบ้านยังมีอาชีพเสริม เช่น การสานแข่งปลาทุ แม้ว่าจะทำงานหนักชาวบ้านก็ยังคงเป็นหนี้สิน ซึ่งหนี้สินเป็นปัญหาสำคัญของชาวบ้านหลุมมะขามเช่นเดียวกับเกษตรกรรมในชุมชนต่างๆ สาเหตุที่เป็นหนี้เพราะไม่มีเงินลงทุน ในการทำการเกษตรต้องไปกู้เงินจากนายทุนหรือธนาคาร มาเป็นเงินทุนและทำการเกษตรขาย ผลผลิตใช้หนี้เหลือจากใช้หนี้นำมาเป็นค่าใช้จ่ายภายในบ้าน โดยบางปีใช้หนี้หมดบางปีใช้หนี้ไม่หมดทำให้เป็นหนี้สะสมมากขึ้นเรื่อยๆ

บ้านหลุมมะขามไม่มีโรงเรียน เด็กในหมู่บ้านต้องเข้าโรงเรียนในหมู่บ้านใกล้เคียง คือ เข้าเรียนชั้นอนุบาลถึงระดับประถมศึกษาปีที่ 6 ที่โรงเรียนบ้านแปลง และต่อชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 - 6 ที่โรงเรียนไม้แก่นวิทย์ ซึ่งเป็นโรงเรียนในสังกัด สปช. ที่ทางรัฐบาลจัดตั้ง

ภาพที่ 4 สภาพทางกายภาพของบ้านหลุมมะขาม

จากสภาพทางกายภาพของชุมชนที่บ้านเรือนตั้งอยู่ในระยะที่ห่างไกลกันดังนั้นการรวมกลุ่มทำกิจกรรมจึงเป็นไปด้วยความยากลำบาก แต่ยังมีความพยายามในการรวมกลุ่มกันดำเนินกิจกรรมภายในชุมชนและสร้างสิ่งปลูกสร้างไว้เป็นสถานที่ในการเรียนรู้ของชุมชนด้วย

ค) การจัดกลุ่มองค์กรชุมชน

1. การจัดองค์กรชุมชนที่มีลักษณะเป็นทางการ เป็นไปตามนโยบายการพัฒนาและส่งเสริมการพัฒนาของรัฐ รูปแบบการปกครองของหมู่บ้านหลุมมะขาม ชาวบ้านสามารถมีส่วนร่วมในการปกครองตนเอง เช่น การเลือกตั้งผู้นำในการปกครองเช่น สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือผู้นำทางความคิดที่เข้ามามีบทบาทเป็นแกนนำชาวบ้านในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน เช่น กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) ซึ่งกิจกรรมต่างๆ นี้มีการกำหนดกฎระเบียบจากภาครัฐ

2. การจัดองค์กรชุมชนที่มีลักษณะไม่เป็นทางการ ชาวบ้านบ้านหลุมมะขามมีการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น ธนาคารชุมชน จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรที่ผ่านการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรจากศูนย์การเรียนรู้ ได้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเพื่อนเกษตรกรภายในชุมชนผ่านการดำเนินงานธนาคารชุมชน อีกทั้งยังจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มบุคคลทั่วไปที่สนใจศึกษาดูงาน จากการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับบุคคลอื่นทำให้เกษตรกรได้เรียนรู้ไปพร้อมๆ กัน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการทบทวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดการพัฒนาตนเองของเกษตรกร และเรียกว่า “กลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขาม”

ง) กลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขาม

1) ความเป็นมา จุดเริ่มต้นการรวมกลุ่มวนเกษตรของเกษตรกรบ้านหลุมมะขาม มาจากการดำเนินงานธนาคารชุมชนบ้านหลุมมะขาม ซึ่งก่อตั้งขึ้นเมื่อปี 2540 โดยมีพัฒนาการเข้ามาแนะนำให้ชาวบ้านได้มีการรวมตัวตั้งเป็นกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นและนำเงินที่ได้จากการออมไปฝากกับธนาคารออมสิน แต่เงินจำนวนดังกล่าวยังไม่เพียงพอที่จะทำให้มีดอกเบี้ยและไม่เพียงพอสำหรับการปล่อยกู้ให้กับชาวบ้านได้ ชาวบ้านจึงถอนเงินจากธนาคารทั้งหมดเพื่อนำมาดำเนินการเองภายในชุมชนและใช้ชื่อว่า ธนาคารชุมชนบ้านหลุมมะขาม มีการก่อสร้างที่ทำการธนาคารชุมชนและใช้เป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนอีกด้วย

จากการดำเนินงานของธนาคารชุมชนที่มี นายวินัย สุวรรณไตร ผู้นำตามธรรมชาติของชุมชน เป็นที่ปรึกษา นายวินัยซึ่งถือว่าเป็นกลไกสำคัญในการดำเนินงานของธนาคารชุมชน และเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรแก่ชุมชนบ้านหลุมมะขาม ด้วยการ

แทรกกิจกรรมการเรียนรู้ให้อยู่ในกิจกรรมการดำเนินงานธนาคารชุมชน นายวินัยได้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้นตั้งแต่ปี 2543 และได้ชักชวนพี่น้องและเพื่อนมาเข้าร่วมเรียนรู้ด้วย กิจกรรมการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรถูกแทรกไว้ในการดำเนินงานธนาคารชุมชนตั้งแต่ปี 2545 ภายใต้ชื่อ “หนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด” หรือการปลูกไม้ให้ได้ครบหนึ่งร้อยชนิดหรือมากกว่าบนผืนดินเนื้อที่หนึ่งงานหรือหนึ่งร้อยตารางวา แต่ด้วยระยะเวลาในการเรียนรู้ที่ยังมีไม่มากพอดังนั้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรของกลุ่มจึงดำเนินไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป อีกทั้งยังเป็นการเรียนรู้ผ่านกลไกการดำเนินงานธนาคารชุมชน โดยมีการจัดการองค์การดังนี้

2) การบริหารจัดการ ธนาคารชุมชนบ้านหลุมมะขามมีคณะกรรมการดำเนินงานดังนี้

1. นายสุวิรรณ	อุปัญญา	ที่ปรึกษา
2. นายวินัย	สุวรรณไตร	ที่ปรึกษา
3. นายโสภณ	ชุดแก้ว	ประธาน
4. นายประเสริฐ	จำนงผล	รองประธาน
5. นายประไพ	ฤทธิ์งาม	เหรัญญิก
6. นายกิตติ	จักรแก้ว	เลขานุการและออมทรัพย์รุ่นที่ 4
7. นายถาวร	สุวรรณไตร	กรรมการ
8. นายสมหมาย	ปิดไว	กรรมการ
9. นางระตรี	สุวรรณไตร	กรรมการ
10. นางอำไพ	แซ่ลี	กรรมการ
11. นายวีรกุล	ชุดแก้ว	กรรมการ
12. นางมลฤดี	ศรียาง	กรรมการ

ธนาคารชุมชนมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างทุนของชุมชนและลดการพึ่งพาเงินทุนจาก

ภายนอก เสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่ผู้นำในชุมชนรวมไปถึงสมาชิก สร้างสวัสดิการแก่สมาชิกและชุมชน และเป็นแหล่งเงินทุนสำหรับนำไปดำเนินกิจกรรมการพัฒนาที่ต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังมีการออกกฎระเบียบร่วมกันของคณะกรรมการเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ภายในสมาชิกด้วยกันและกำหนดให้ทุกวันที่ 20 ของเดือน เป็นวันทำการธนาคารชุมชน เมื่อการดำเนินงานผ่านมาระยะหนึ่งทำให้ธนาคารชุมชนมีดอกเบี๋ยซึ่งได้แบ่งดอกเบี๋ยเป็น 2 ส่วนด้วยกันคือ ดอกเบี๋ยส่วนแรกปันผลคืนให้กับสมาชิก และส่วนที่สองนำมาจัดสวัสดิการให้กับสมาชิกและชุมชน ซึ่งเงินสวัสดิการมีการจัดการดังนี้

1. ให้สวัสดิการแก่สมาชิกในเรื่องการคลอดบุตร มารดาจะได้รับเงินฝากจำนวน 500 บาท และเปิดบัญชีออมทรัพย์ให้กับบุตร
2. ในกรณีเกิดอุบัติเหตุจะได้รับเงินจำนวน 100 บาท เป็นค่ารักษาพยาบาล
3. ในกรณีเจ็บป่วยต้องเข้ารักษาตัวที่โรงพยาบาลแบบค้างคืน จะได้รับเงินช่วยเหลือคืนละ 100 บาท ไม่เกิน 5 คืน
4. เด็กและคนชราที่ไม่มีคนดูแลหรือมีฐานะยากจนจะได้รับข้าวสารเดือนละ 1 ถัง
5. กรณีเสียชีวิต จะได้รับเงินช่วยเหลือจำนวน 4,000 บาท
6. สำหรับชาวบ้านและคณะกรรมการที่ต้องการเดินทางไปทำงานเกี่ยวกับกลุ่ม ลังจะออมทรัพย์จะได้รับเงินสนับสนุนตามการพิจารณาของกรรมการ
7. เงินสนับสนุนโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้กับสมาชิกที่เข้าร่วมโครงการ "หนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด" จะได้รับเงินสนับสนุน 1,000 บาท

คณะกรรมการธนาคารชุมชนบ้านหลุมมะขามประกอบด้วยผู้ที่เป็นสมาชิกกลุ่มวนเกษตรจำนวน 6 คน และผู้ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มวนเกษตรจำนวน 6 คนเช่นกัน และจากรายชื่อคณะกรรมการข้างต้นจะเห็นได้ว่ามี 2 คนที่มีนามสกุลเดียวกับนายวินัย สุวรรณไตรเมื่อสอบถามถึงความสัมพันธ์ของคนทั้งสองพบว่า เป็นภรรยาและน้องชายของนายวินัย ส่วนคณะกรรมการคนอื่นๆ ที่เป็นสมาชิกกลุ่มวนเกษตรต่างมีความสัมพันธ์เป็นเพื่อนกับนายวินัย เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์เบื้องต้นของกลุ่มบุคคลพบว่า เป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันซึ่งเอื้อต่อการเรียนรู้ โดยนายวินัยได้ใช้ความสัมพันธ์ดังกล่าวเพื่อชักชวนให้บุคคลดังกล่าวเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น รวมถึงการร่วมกันจัดกิจกรรมโครงการ "หนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด" ให้เป็นสวัสดิการของธนาคารชุมชนเพื่อการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร

- ลักษณะการดำเนินงานของธนาคารชุมชนบ้านหลุมมะขาม จะมีการเปิดดำเนินการทุกวันวันที่ 20 ของทุกเดือน ณ ที่ทำการธนาคารชุมชน โดยสมาชิกธนาคารจะนำเงินมาฝาก-ออมไว้ และปิดทำการเวลา 12.00 น. หลังจากปิดทำการแล้วจะเป็นการประชุมของคณะกรรมการ จากการร่วมสังเกตการณ์พบว่าคณะกรรมการจะรับประทานอาหารกลางวันร่วมกัน ซึ่งอาหารกลางวันจะเป็นอาหารที่ต่างคนต่างนำมาเองจากบ้านของตน หลังจากนั้นจะมีการประชุมหรือการบริหารจัดการธนาคาร ซึ่งการประชุมจะมีลักษณะที่เป็นทางการ คือ มีการกำหนดวาระการประชุมไว้ล่วงหน้า มีการบันทึกรายงานการประชุม และมีการลงมติต่อที่ประชุม จากลักษณะดังกล่าวส่งผลให้บรรยากาศในที่ประชุมจึงเต็มไปด้วยความเคร่งเครียด มักจะไม่ค่อยมีการแสดงความคิดเห็นจากกรรมการที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มวนเกษตร แต่จะรับบทบาทในการเป็นผู้ฟังเสียส่วนใหญ่ สำหรับผู้ที่เป็นสมาชิกวนเกษตรจะมีการแสดงความคิดเห็นพูดคุยแลกเปลี่ยนกันในที่ประชุม

จากบรรยากาศการประชุมคณะกรรมการธนาคารชุมชน ได้แสดงให้เห็นถึงระดับความเข้มข้นของความสัมพันธ์ระหว่างคณะกรรมการ กล่าวคือ คณะกรรมการที่มีตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาเป็นประธานและรองประธาน ต่างเป็นสมาชิกกลุ่มวนเกษตรซึ่งผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น ได้ทำให้เกิดเป็นความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันจากการเรียนรู้ผ่านการพูดคุยแลกเปลี่ยน แสดงความเห็นต่อกันซึ่งเป็นวิธีการเรียนรู้ที่สมาชิกกลุ่มวนเกษตรมีความคุ้นเคยจึงนำมาเป็นต้นแบบหนึ่งในการบริหารจัดการธนาคารชุมชน โดยวิธีการเรียนรู้ดังกล่าวยังไม่คุ้นเคยกับกรรมการที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มวนเกษตร

การเข้าร่วมบริหารจัดการธนาคารชุมชนได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้กับสมาชิกกลุ่มวนเกษตรในเรื่องการบริหารจัดการธนาคารชุมชนเพื่อให้ตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาของชุมชนโดยเฉพาะปัญหาหนี้สิน และยังก่อให้เกิดการเรียนรู้เรื่องการช่วยเหลือแบ่งปันทำให้เกิดการพึ่งตนเองและพึ่งพากันของคนในชุมชนผ่านการจัดสวัสดิการ จากการจัดประชุมคณะกรรมการธนาคารชุมชน สมาชิกกลุ่มวนเกษตรได้มีการปรับวิธีการดำเนินการประชุมที่เป็นการสื่อสารทางเดียวหรือเป็นการจัดความสัมพันธ์แนวตั้งให้เป็นการสื่อสารสองทางหรือการใช้ความพยายามทำให้การประชุมและการดำเนินงานเกิดเป็นความสัมพันธ์แนวราบ โดยเมื่อมีการประชุมในครั้งถัดมาสมาชิกวนเกษตรได้มีท่าทีที่อ่อนโยนขึ้น อีกทั้งยังใช้กิจกรรมหนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิดเป็นเครื่องมือการเรียนรู้ใหม่ให้กับเพื่อนฯ คณะกรรมการธนาคารชุมชน

การเรียนรู้เรื่องวนเกษตรหรือการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านหลุมมะขามได้มีพัฒนาการจากการจัดทำกลุ่มออมทรัพย์ หรือที่ชาวบ้านหลุมมะขามเรียกว่า “ธนาคารชุมชน” โดยมีผู้นำธรรมชาติคือ นายวินัย สุวรรณไตร เป็นแกนนำคนสำคัญในการนำพาชาวบ้านก่อตั้งธนาคารชุมชน พร้อมๆ กับการดำเนินการธนาคารชุมชน นายวินัย ได้มีโอกาสไปเรียนรู้เรื่องวนเกษตรจากศูนย์การเรียนรู้ฯ โดยการเข้าไปเรียนรู้เรื่องวนเกษตรสืบเนื่องจากมีหนี้สินเป็นจำนวนมากและอยากมีวิธีการแก้ไขปัญหาหนี้สินให้หมดไป ก่อนหน้าที่จะมีธนาคารชุมชนซึ่งบริหารจัดการโดยคนภายในชุมชนนั้น ได้มีการรวมกลุ่มออมทรัพย์เพื่อนำเงินไปฝากธนาคารแต่ธนาคารมีเงื่อนไขในการกู้เงินมากมายจึงได้มีการหารือกันเพื่อนำเงินมาบริหารจัดการเองภายในชุมชน ธนาคารชุมชนเป็นแหล่งพึ่งพาเรื่องการเงินสำหรับคนในชุมชน มีการตั้งคณะกรรมการในการบริหารจัดการ มีการกำหนดกฎกติกาเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน เมื่อครบกำหนดหนึ่งปีจะมีการคืนปันผลให้กับสมาชิก โดยเงินปันผลได้จากดอกเบี้ยเงินกู้ที่สมาชิกกู้ไป โดยเงินดอกเบี้ยได้ถูกแบ่งเป็นสองส่วนคือ เงินปันผล และเงินสวัสดิการ ทั้งนี้กรรมการได้เรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการธนาคารชุมชนจากการไปดูงาน โดยในส่วนของเงินกองทุนสวัสดิการให้กับสมาชิกตั้งแต่เกิด แก่ เจ็บ ตาย รวมถึงสวัสดิการส่งเสริมการเรียนรู้ของสมาชิกเมื่อมีความจำเป็น

จากจุดเริ่มต้นการรวมกลุ่มกันของชาวบ้าน นายวินัยจึงได้ชักชวนให้เพื่อนๆ เข้าไปเรียนรู้เรื่องวนเกษตร โดยใช้วิธีการพูดคุยและพยายามบรรจุเรื่องของการทำวนเกษตรเข้าเป็นวาระการประชุมของคณะกรรมการธนาคารชุมชนซึ่งได้กำหนดให้ทุกวันที่ 20 ของทุกเดือนเป็นวันทำการธนาคาร และเมื่อปิดทำการจะเป็นการประชุมของคณะกรรมการ การชักชวนเพื่อนๆ ให้หันมาทำวนเกษตรเป็นเรื่องที่ไม่ง่าย

ดังนั้นนายวินัยจึงต้องใช้เครื่องมือการบันทึกรายจ่ายเข้ามาช่วย เพื่อให้เพื่อนๆ ได้เรียนรู้เพื่อการรู้จักตนเอง พร้อมๆ กับนายวินัยเอง ได้มีการปลูกไม้ในสวนวนเกษตรของตนเอง เพื่อเป็นแบบอย่างให้เพื่อนๆ ได้เข้าไปศึกษาดูงานเป็นแปลงสาธิตตัวอย่างการทำเกษตรรูปแบบวนเกษตร พร้อมกันนี้ยังมีเจ้าหน้าที่จากศูนย์การเรียนรู้ฯ เข้ามาให้คำแนะนำและช่วยเหลือเรื่องการประชุมผลการทำบันทึกรายจ่ายให้กับกลุ่มอีกด้วย เพื่อนๆ เริ่มให้ความสนใจการทำวนเกษตรเพิ่มมากขึ้นและได้ไปเรียนรู้ร่วมกับนายวินัยที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ ได้พบปะกับสมาชิกเครือข่ายวนเกษตร

3) การจัดกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขาม กลุ่มเกษตรกรแกนนำดำเนินงานธนาคารชุมชนบ้านหลุมมะขามเป็นการรวมกลุ่มของเกษตรกรที่ได้เรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากร โดยศูนย์การเรียนรู้ฯ เป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ให้ กระทั่งลงมือทำสวนวนเกษตรและนำเนื้อหาความรู้ที่ได้มาประยุกต์เป็นกิจกรรมที่เรียกว่า “หนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด” มีเงินสนับสนุนจากดอกเบียของการดำเนินงานธนาคารชุมชน และสร้างกระบวนการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรให้กับชาวบ้านภายในชุมชนโดยเฉพาะสมาชิกของธนาคารชุมชน รวมถึงเกษตรกรผู้เป็นแกนนำได้เรียนรู้จากการดำเนินกิจกรรมร่วมกันด้วย จะเห็นว่ากลุ่มวนเกษตรได้ใช้ธนาคารชุมชนเป็นเครื่องมือในการรวบรวมคนในชุมชนแล้วจัดกระบวนการเรียนรู้ผ่านกิจกรรม “หนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด”

เนื้อหาความรู้ที่เกษตรกรแกนนำได้รับมาจากศูนย์การเรียนรู้ฯ คือ 3 ขั้นตอน 5 เรื่อง 3 แผน ซึ่งได้ก่อให้เกิดการปฏิบัติเพื่อให้ตนเองและครอบครัวมีกินมีสวัสดิการตามหัวใจการทำวนเกษตรว่า “วนเกษตร : มีกินเป็นพื้นฐาน มีสวัสดิการยามเฒ่าชรา มีความหลากหลายคล้ายป่าธรรมชาติ ก่อเกิดอุตสาหกรรมชุมชน” ด้วยเนื้อหาที่ได้รับมาจากการเรียนรู้กลุ่มวนเกษตรได้นำมาประยุกต์เป็นกิจกรรมที่เรียกว่า “หนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด” ภายในชุมชนดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น เพื่อให้เกิดการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากร

จากการจัดการประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ร่วมกับคณะกรรมการธนาคารชุมชนที่มีความสนใจเข้าร่วมโครงการหนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิดเมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม 2549 ณ ศาลาที่พัก

บ้านนายโสภณ ชุตแก้ว มีผู้เข้าร่วมประชุมจำนวน 8 คน ทำให้ทราบถึงเนื้อหาความรู้ที่ได้จากการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มคือ เป็นเนื้อหาที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร ด้วยวิธีการทำสวนวนเกษตร หรือการปลูกไม้ ได้รับความรู้เกี่ยวกับการปลูกไม้เพื่อทำให้มีกินและมีใช้ ต้นไม้ทุกชนิดทุกต้นมีประโยชน์ มีคุณค่า เป็นได้ทั้งอาหาร ยารักษาโรค ทำเครื่องใช้ไม้สอย ทำเชื้อเพลิง มีอาหารสำหรับรับประทานเพิ่มมากขึ้นและขายสร้างรายได้ให้กับคนในครอบครัวและชุมชน มีการลดพื้นที่ทำการเกษตรเพื่อขายลง โดยแบ่งพื้นที่เพื่อทำสวนป่าวนเกษตร ลดปริมาณการใช้สารเคมีทางการเกษตร พยายามใช้แรงงานตนเองแทนแรงงานรับจ้าง

แต่เดิมต้นไม้ทำให้พื้นที่สำหรับทำอะไรมีน้อยจะต้องตัด ถอน เผา ทำลาย เพื่อให้มีพื้นที่ทำไร่จำนวนมากสำหรับเพียงพอในการขายและนำเงินมาใช้จ่ายซื้อของกินของใช้ ในครอบครัว และอีกส่วนหนึ่งสำหรับนำมาลงทุนทำการเกษตรในปีถัดไป อาหารการกินทุกอย่างได้จากการซื้อหาจากตลาดหรือรถกับข้าว ไม่ได้ปลูกไม้ที่สามารถกินได้ หรือมีไม้ที่กินได้ในบริเวณบ้านหรือชุมชนและไม่มีความรู้เรื่องการกินการใช้ โดยที่การลงทุนทางการเกษตรจะมีค่าใช้จ่ายตั้งแต่ ค่าจ้างแรงงาน ค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าสารเคมีทางการเกษตร ค่าเก็บเกี่ยว และค่าเช่าที่ดิน สุดท้ายทำให้เป็นหนี้ มีความรู้เรื่องการใช้ชีวิตด้วยการทำบ้านที่กระจาย ทำให้รู้วิธีลดค่าใช้จ่ายด้วยการกินพืชผักที่ปลูกได้เอง และทำของใช้จากไม้ที่ปลูกไว้ เพราะสามารถจัดการกับทรัพยากรของตนเองสามารถแปรรูปทรัพยากรได้ (กลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขาม, สัมภาษณ์กลุ่มย่อย)

จะเห็นได้ว่าการเรียนรู้เกิดขึ้นในวิถีการดำเนินชีวิตตลอดเวลาผ่านการทบทวนตนเอง ด้วยเครื่องมือหรือช่องทางต่างๆ โดยกลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขามได้ทบทวนเรียนรู้ตนเองผ่านการทำบ้านที่กระจาย เนื้อหาความรู้ที่กลุ่มวนเกษตรได้รับจากการเรียนรู้ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับเรื่องของการจัดการทรัพยากรทั้งสิ้น กล่าวคือ เมื่อชาวบ้านได้ปฏิบัติด้วยการปลูกไม้ก็เป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ การทดลองจากการปฏิบัติจริง ทำให้เกิดความเข้าใจต่อ “วนเกษตร” โดยกลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขามมีความเข้าใจต่อการทำวนเกษตรคือ “วนเกษตร การจัดการทรัพยากรเพื่อให้มีอยู่มีกินมีใช้ ให้สามารถพึ่งตนเองได้ มีการเรียนรู้เรื่องของทรัพยากร การปลูกไม้ การแปรรูป การทำสมุนไพร” และได้จัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นกับบ้านหลุมมะขามและกลุ่มผู้ให้ความสนใจศึกษาดูงานสามารถแบ่งตามกลุ่มผู้เรียนรู้อย่างนี้

3.1) กระบวนการเรียนรู้จากการจัดกิจกรรมในชุมชน กลุ่มวนเกษตรได้ก่อตัวเป็นกลุ่มเป็นรูปเป็นร่างขึ้นในปี 2545 สมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้ที่เป็นคณะกรรมการบริหารงานธนาคารชุมชน

ได้จัดสรรเงินสวัสดิการซึ่งได้จากดอกเบี้ยเงินกู้เป็นเงินรางวัลเพื่อจูงใจให้ชาวบ้านเกิดความสนใจ และหันมาปลูกไม้แทนการปลูกผักหรือทำไร่เพื่อขาย โดยใช้ชื่อโครงการว่า “หนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด”

- การเรียนรู้ภายในชุมชนผ่านการทำกิจกรรมหรือโครงการ หนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด คือ การปลูกไม้ให้ได้ครบหนึ่งร้อยชนิดหรือมากกว่าบนผืนดินเนื้อที่หนึ่งงาน โดยมีกติกาว่าหากใครทำได้ตามชื่อโครงการจะได้รับเงินสนับสนุนจากกลุ่มจำนวน 1,000 บาท ซึ่งได้กำหนดว่าทุกวันที่ 24 ของเดือน จะมีการประชุมสมาชิกกลุ่มวนเกษตรกัน และจะมีการออกตรวจเยี่ยมสวนปาวนเกษตร หรือแปลง “หนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด” หมุนเวียนสลับกันไป เวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายในชุมชนจึงเกิดขึ้นทุกเดือน

จากการสอบถามกับนายวินัย สุวรรณไตร ถึงสาเหตุที่ต้องมีการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรหรือการจัดการทรัพยากรผ่านการทำกิจกรรมโครงการหนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิดจึงได้รับคำตอบว่า “...หนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด ก็เหมือนการทำวนเกษตร มันต่างกันตรงที่การเริ่มต้น คนเราเวลาเริ่มต้นมันยากมาก ยิ่งถ้าต้องเริ่มต้นด้วยการเลิกทำไร่เลิกทำผักที่เคยทำมายาวนานมันยิ่งยากไปใหญ่ ดังนั้นเลยต้องเอาเรื่องเงินมาช่วยเป็นกำลังใจสำหรับคนที่เริ่มต้นทำ ทำแค่งานเดียวแล้วปลูกพืชผักให้ถึงหนึ่งร้อยชนิดมันง่ายสำหรับชาวบ้าน ซึ่งพอได้ปลูกเข้าจริงๆ เขาจะได้เรียนรู้มันและได้ดูแลรักษามัน คราวนี้จากปลูกพืชผักที่กินได้ก็จะเริ่มปลูกไม้ที่ใช้สอยได้ตามมา พื้นที่มันก็จะขยายไปด้วย... หนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิดมันเป็นเพียงจุดเริ่มต้นเท่านั้น การที่จะทำให้ชาวบ้านเรียนรู้จริงๆ มันต้องใช้ระยะเวลา อีกอย่างผมเองก็ชักชวนให้เขาไปเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ ด้วยเช่นกัน การได้รับความรู้ใหม่ๆ ก็ช่วยให้เขาเรียนรู้ได้เหมือนกัน...” (วินัย สุวรรณไตร, สัมภาษณ์)

จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์การตรวจเยี่ยมและการประชุมสมาชิกโครงการ “หนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด” ในวันที่ 24 เดือนมิถุนายน เดือนกรกฎาคม และเดือนสิงหาคม 2549 พบว่า เมื่อถึงวันนัดหมายเวลาเก้าโมงเช้า สมาชิกธนาคารชุมชนที่เข้าร่วมโครงการจะมารวมตัวกันที่สำนักงานที่ทำการธนาคารชุมชนพร้อมกับนำปิ่นโตอาหารกลางวันมาตั้งไว้ร่วมกัน หลังจากนั้นจะเดินทางไปยังสวน วนเกษตร หรือแปลงหนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิดที่ถึงกำหนดการตรวจเยี่ยม เมื่อไปถึงสถานที่ที่กำหนด เจ้าของสถานที่หรือเจ้าของสวนวนเกษตรจะเดินนำพาสมาชิกตรวจเยี่ยมรอบๆ บริเวณ ซึ่งบรรยากาศของการเยี่ยมชมหรือเยี่ยมแปลงค่อนข้างเป็นกันเอง มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนและซักถามข้อสงสัยเกี่ยวกับการปลูกไม้เช่น ต้นอะไร? มีประโยชน์อย่างไร? ปลูกอย่างไร? แม้กระทั่งขอเอาไปปลูกได้ไหม? เมื่อตรวจเยี่ยมเสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะเดินทางกลับมายังที่ทำการธนาคารชุมชนเพื่อรับประทานอาหารกลางวันร่วมกัน บรรยากาศของการรับประทานอาหารยังเต็มไปด้วยเสียงพูดคุยซักถามถึงส่วนประกอบของอาหารนานาชาติที่นำมารับประทานร่วมกัน เมื่อ

รับประทานอาหารเสร็จสมาชิกบางคนขอตัวไปทำธุระต่อ สำหรับบางคนที่ไม่ีธุระอื่นใดก็จับกลุ่มนั่งคุยกันในเรื่องที่สนใจ โดยส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของต้นไม้

การจัดกระบวนการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมหนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิดโดยกลุ่มวงเกษตรได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นกับสมาชิก กล่าวคือ สมาชิกได้เรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลต่างๆ กับเพื่อนสมาชิกด้วยกัน และจากการรับประทานอาหารร่วมกันได้ทำให้สมาชิกเรียนรู้คุณประโยชน์ที่เกี่ยวกับพืชผักที่นำมาประกอบอาหาร ที่สำคัญการรวมกลุ่มกันดำเนินกิจกรรมยังสร้างความสัมพันธ์ที่ดีให้กับสมาชิกทำให้เกิดความคุ้นเคย สนิทสนมกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้เอื้อต่อการเรียนรู้ของสมาชิก ทำให้สมาชิกอยากเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้

กิจกรรมการเรียนรู้ข้างต้นเกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ของกลุ่มเกษตรกรที่ได้เรียนรู้จากศูนย์การเรียนรู้ เป็นผู้จัดกระบวนการ อีกทั้งมีฐานการเรียนรู้ที่สำคัญคือ ประสบการณ์ชีวิตของสมาชิกที่แตกต่างหลากหลายและได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้จากศูนย์การเรียนรู้ ทั้งสิ้น ด้วยความหลากหลายของสมาชิกกลุ่มวงเกษตรที่มีประสบการณ์ หรือมีความรู้ความสามารถหรือที่เรียกว่า “ภูมิปัญญา” และมีแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญคือ สวนปาวนเกษตร ซึ่งเกิดจากการลงมือปฏิบัติจากการปลูกไม้ในสวนของสมาชิกเอง สวนปาวนเกษตรที่เกิดจากการลงมือปฏิบัตินอกจากจะเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับตนเองและครอบครัวแล้ว ยังเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับผู้ที่ให้ความสนใจเรื่องการทำวนเกษตรอีกด้วย

- การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผ่านการแปรรูปทรัพยากร โดยการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนและนำมาแปรรูปสำหรับใช้ในครัวเรือนและเพื่อขาย เช่น การทำยาสระผมจากมะกรูด ครีมห้างหน้ามะขาม ขนุนทอด นอกจากนี้ยังมีการทำของใช้ในครัวเรือนเพื่อลดรายจ่ายเช่น การทำน้ำยาอเนกประสงค์สำหรับล้างจาน ชักผ้า เป็นต้น ในการจัดกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้จะจัดทำขึ้นหลังจากมีการประชุมโครงการหนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด ซึ่งการทำกิจกรรมแปรรูปทรัพยากรนี้ไม่ได้มีการกำหนดให้จัดขึ้นเป็นประจำทุกเดือน แต่จะทำขึ้นก็ต่อเมื่อสมาชิกเกษตรกรมีการลงมติให้มีการทำกิจกรรมร่วมกันเท่านั้น

3.2) กระบวนการเรียนรู้จากการจัดกิจกรรมให้ผู้สนใจทั่วไป จากความสำเร็จระดับหนึ่งในการบริหารจัดการธนาคารชุมชนและการจัดสวัสดิการ จึงทำให้บ้านหลุมมะขามได้เป็นที่รู้จักแพร่หลายและกลายเป็นแหล่งศึกษาดูงานที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่งของจังหวัดฉะเชิงเทรา มีคณะศึกษาดูงานจากภายนอกที่มาเป็นประจำ โดยในแต่ละเดือนได้มีคณะศึกษาดูงานหมุนเวียนกันมาดูงานในประเด็นต่างๆ เช่น การบริหารจัดการธนาคารชุมชน การจัดการทรัพยากรในชุมชน

โดยเฉพาะโครงการ “หนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด” และการแปรรูปทรัพยากรท้องถิ่นเพื่อลดรายจ่ายในครัวเรือน

- การศึกษาดูงาน ทั้งจากผู้ที่มาดูงานในชุมชนและไปดูงานตามที่ตั้งต่างๆ ได้พูดคุยแลกเปลี่ยนกัน จากการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของเกษตรกรบ้านหลุมมะขาม ในฐานะที่เกษตรกรแกนนำเป็นสมาชิกเครือข่ายของศูนย์การเรียนรู้ฯ ทำให้มีกลุ่มผู้ให้ความสนใจมาศึกษาดูงาน โดยที่กลุ่มผู้สนใจสามารถติดต่อประสานงานเพื่อมาศึกษาดูงานร่วมกับศูนย์การเรียนรู้ฯ ในช่วงเวลาที่ผู้ศึกษากำลังเก็บข้อมูลที่บ้านหลุมมะขามได้เข้าร่วมสังเกตการจัดกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มเกษตรกรให้กับผู้มาศึกษาดูงาน โดยการจัดกระบวนการเรียนรู้จะมีวิธีการหรือรูปแบบที่คล้ายกัน แม้ว่าลักษณะของกลุ่มผู้มาศึกษาดูงานจะแตกต่างกันเช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มนักศึกษา ด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ กลุ่มนักศึกษา ด้านสาธารณสุขและการแพทย์ เป็นต้น จะมีวิธีการจัดกระบวนการเรียนรู้ด้วยการใช้สถานที่ที่ทำการธนาคารชุมชนซึ่งมีอุปกรณ์เช่น โต๊ะ เก้าอี้ กระดานดำ เครื่องขยายเสียง ฯลฯ พร้อมการใช้งานแล้ว เมื่อทางกลุ่มได้รับการประสานงานจากศูนย์การเรียนรู้ฯ เพื่อแจ้งให้ทราบว่าจะมีกลุ่มผู้ศึกษาดูงานเดินทางมายังชุมชนตามรายละเอียดตามวันและเวลาและจำนวนคนที่มา

ผู้ศึกษาได้เข้าร่วมสังเกตการจัดกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มเกษตรกรบ้านหลุมมะขาม ของกลุ่มนักศึกษาชั้นปีที่ 2 จากวิทยาลัยสาธารณสุขสิรินธร จังหวัดชลบุรี มาศึกษาดูงานในชุมชนเป็นระยะเวลา 1 วันกับ 2 คืน (เช้าของอีกวันจะเดินทางไปยังศูนย์การเรียนรู้ฯ เพื่อสรุปผลการศึกษาดูงานและพบผู้ใหญ่วิบูลย์) เมื่อนักศึกษาเดินทางมาถึงกลุ่มเกษตรกรได้พูดคุยกล่าวต้อนรับและจัดส่งนักศึกษาไปยังบ้านพักซึ่งจัดนักศึกษาให้พักกับชาวบ้านพร้อมกับนัดหมายเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันในช่วงเวลากลางวัน ก่อนเริ่มทำกิจกรรมการแปรรูปทรัพยากรต่างๆ รวมถึงการทำของใช้เพื่อลดรายจ่าย นายวินัย สุวรรณไตร และสมาชิกกลุ่มเกษตรกรได้จัดวางพูดคุยถ่ายทอดประสบการณ์การทำงานเกษตรให้กับนักศึกษาได้รับรู้ พร้อมทั้งตอบข้อซักถาม เมื่อกิจกรรมการแปรรูปต่างๆ เสร็จสิ้นลงกลุ่มเกษตรกรจะนำพานักศึกษาไปเรียนรู้ต่อยังสวนปาล์มเกษตรเป็นอันสิ้นสุดกระบวนการเรียนรู้ที่จัดขึ้น

จากการที่กลุ่มเกษตรกรได้ไปศึกษาดูงานตามสถานที่ต่างๆ ภายใต้การจัดกระบวนการเรียนรู้ของศูนย์การเรียนรู้ฯ ทำให้สมาชิกได้เรียนรู้ถึงรูปแบบการจัดการดูงานแลกเปลี่ยนของศูนย์ฯ และได้เรียนรู้ด้วยการแลกเปลี่ยนกับเครือข่ายเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร ในส่วนที่มีผู้ให้ความสนใจมาศึกษาดูงานภายในชุมชน สมาชิกกลุ่มเกษตรกรต้องรับบทบาทเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้เรื่องการทำวนเกษตร การแปรรูปทรัพยากรให้กับผู้ศึกษาดูงาน ซึ่งสมาชิกต้องตอบข้อซักถามและแลกเปลี่ยนกับผู้ศึกษาดูงาน กระทั่งนำข้อเสนอแนะหรือความรู้ใหม่ที่ได้ไปทดลอง

ปฏิบัติและเรียนรู้ต่อไป ซึ่งการเรียนรู้ด้วยการถ่ายทอดนี้ยังก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในตัวสมาชิกอีกด้วย

โดยสรุป กระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรสมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขามมีกลไกที่สำคัญคือ การมีผู้นำธรรมชาติที่เข้มแข็งนั่นคือ นายวินัย สุวรรณไตร การบริหารจัดการธนาคารชุมชนและกิจกรรมต่างๆ โดยที่กลไกเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้เช่น การเรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการ การพึ่งตนเองและพึ่งกันเอง การเรียนรู้ทรัพยากร การแปรรูปทรัพยากร และยังก่อให้เกิดการเรียนรู้ใหม่ๆ จากการแสวงหาความรู้ใหม่ที่ได้รับจากการแลกเปลี่ยนการเป็นวิทยากร กลุ่มวนเกษตรมีการเรียนรู้ผ่านช่องทางวิธีการต่างๆ ดังนี้

- การพูดคุยแลกเปลี่ยนแบบไม่เป็นทางการ ภายในกลุ่มเกษตรกรและขยายผลไปถึงชาวบ้านคนอื่นๆ ด้วย สมาชิกกลุ่มได้ถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในครอบครัวด้วยการพูดคุยกัน เช่น สามีถ่ายทอดให้ภรรยา
- ประชุมหรืออบรมแบบเป็นทางการ โดยการจัดประชุมภายในชุมชน ซึ่งบ้านหลุมมะขามกำหนดให้ทุกวันที่ 20 ของทุกเดือนเป็นวันทำการของธนาคารชุมชน และวันที่ 24 ของทุกเดือนเป็นวันประชุมกลุ่มย่อยเครือข่ายวนเกษตร เพื่อพูดคุยแลกเปลี่ยนพร้อมทั้งสรุปงานของกลุ่มและนำข้อมูลข่าวสารที่ได้ไปแจ้งต่อสมาชิกธนาคารชุมชนในวันทำการธนาคารชุมชนต่อไป
- เรียนรู้ผ่านการเป็นวิทยากรให้กับผู้ที่มีความสนใจมาศึกษาดูงานการดำเนินกิจกรรมของชุมชน

เกษตรกรซึ่งผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น ได้มีความพยายามจัดกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินให้กับชาวบ้าน แต่กระบวนการเรียนรู้จะต้องมีระยะเวลาที่เพียงพอซึ่งผู้ศึกษาไม่สามารถระบุได้ว่าจะต้องใช้ระยะเวลาเท่าใดเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่มีคุณภาพสามารถพัฒนาให้บุคคลสามารถปรับเปลี่ยนทัศนคติ วิธีคิด และพฤติกรรมได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชุดประสบการณ์ชีวิตของเกษตรกรผู้นั้นด้วย แม้ในชุมชนก็เช่นกันจะต้องใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้ รวมถึงกิจกรรมการเรียนรู้ต่างๆ ที่เกษตรกรซึ่งผ่านกระบวนการเรียนรู้ได้จัดขึ้นยังเป็นกลไกช่วยในการเรียนรู้ให้กับคนในชุมชนด้วย

ชุมชนบ้านนาอีสานและชุมชนบ้านหลุมมะขามในฐานะที่เป็นบริบทและกลไกที่ใกล้ชิดของกระบวนการเรียนรู้รวมถึงกระบวนการผลิตซ้ำของการเรียนรู้แก่เกษตรกรและนำมาซึ่งการปรับเปลี่ยนทัศนคติวิธีคิดและพฤติกรรมของเกษตรกร จำเป็นต้องใช้ทั้งระยะเวลาในการเรียนรู้ จากการศึกษาพบว่าเกษตรกรที่ทำสวนวนเกษตรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่จัดขึ้น โดยใช้ระยะเวลาการเรียนรู้ไม่น้อยกว่า 3 ปี จากศูนย์การเรียนรู้ฯ กระทั่งสามารถตั้งเป็น

กลุ่มงานเกษตรและมีการดำเนินกิจกรรมด้านการจัดการทรัพยากรภายในกลุ่มและชุมชน โดยการประยุกต์ใช้ความรู้ที่ได้จากการเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น

การจัดกระบวนการเรียนรู้ของศูนย์การเรียนรู้ฯ และกลุ่มงานเกษตรมีผลต่อการเรียนรู้ของเกษตรกรสมาชิกแตกต่างกัน ซึ่งถัดไปจากนี้ผู้ศึกษาจะนำเสนอกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรจำนวน 6 คน ที่มีการปรับเปลี่ยนทัศนคติ วิถีคิดและพฤติกรรมกระทำการดำเนินชีวิต กระทั่งหันมาทำสวนงานเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองว่ามีกระบวนการเรียนรู้อย่างไร

กระบวนการเรียนรู้ของกรณีศึกษารายบุคคล

เพื่อตอบโจทย์การวิจัย ผู้ศึกษาได้ทำการเก็บข้อมูลกับกรณีศึกษาจำนวน 6 คน ตามเกณฑ์การคัดเลือกกรณีศึกษาที่กำหนดไว้ในบทที่ 3 ดังนี้

กรณีศึกษาที่ 1 นายดาวเรียง บุตรจันทา ปัจจุบันอาศัยอยู่ในชุมชนบ้านนาอีसान (น้องชายของนายเลียม บุตรจันทา) แต่เดิมเป็นคนจังหวัดบุรีรัมย์ เกิดปี พ.ศ. 2509 อายุ 40 ปี จบการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) จากอาชีวศึกษาเพื่อการพัฒนาชนบท (อศกช.) วิทยาเขตนางอำนวย บุตรจันทา อายุ 41 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 มีลูกจำนวน 3 คน คือ คนแรก เด็กหญิงนิลุบล บุตรจันทา อายุ 8 ปี 5 เดือน กำลังศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 คนที่สอง เด็กหญิงจันทกานต์ บุตรจันทา อายุ 5 ปี 6 เดือน กำลังศึกษาชั้นอนุบาล 3 โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนบ้านนาอีसान และเด็กชายออมทรัพย์ บุตรจันทา อายุ 1 ปี 7 เดือน ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านนาอีसान นายดาวเรียงเป็นสมาชิกเครือข่ายศูนย์การเรียนรู้ฯ สมาชิกกลุ่มงานเกษตรบ้านนาอีसानและเป็นคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารข้าว ธนาคารปลา ธนาคารพันธุ์ไม้ ที่เป็นกลุ่มกิจกรรมการเรียนรู้ของบ้านนาอีसानด้วย

จากฐานครอบครัวจะเห็นว่านายดาวเรียงซึ่งมีลูกจำนวน 3 คน อยู่ในวัยกำลังเจริญเติบโต นายดาวเรียงจะต้องประกอบอาชีพที่สร้างรายได้ที่เพียงพอสำหรับครอบครัว ด้วยการทำสวนปาวนเกษตรและการใช้ชีวิตอย่างพอเพียงมีการเพาะพันธุ์กล้าไม้ไว้ปลูกในสวนปาวนเกษตรของตนเองและอีกส่วนหนึ่งสำหรับขายสร้างรายได้ให้กับครอบครัว นายดาวเรียงมีรายได้จากการขายพันธุ์กล้าไม้และเป็นวิทยากรร่วมกับเพื่อนสมาชิกกลุ่มงานเกษตรที่ต้องให้การต้อนรับผู้คนที่มาศึกษาดูงาน และจากการเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการบริหารกลุ่มออมทรัพย์ทำให้มีเงินออมและมีสวัสดิการทั้งของตนเองและครอบครัว

นายดาวเรียงได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้นเมื่อปี 2540 โดยการชักชวนของนายเลี่ยม บุตรจันทา ซึ่งเป็นพี่ชายและเป็นผู้นำธรรมชาติของบ้านนาอีสาน ในช่วงการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรนายดาวเรียงได้ลงมือทำสวนวนเกษตรบนผืนดินซึ่งเคยใช้ปลูกมันสำปะหลัง ปลูกข้าวไว้สำหรับขาย นอกจากนี้นายดาวเรียงยังเป็นสมาชิกของกลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสานมีการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ร่วมกับสมาชิกคนอื่นๆ โดยเฉพาะได้รับตำแหน่งเป็นเหรัญญิกกลุ่มออมทรัพย์บ้านนาอีสาน รวมถึงเป็นสมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสานซึ่งมีบทบาทสำคัญในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับชาวบ้านและผู้สนใจไปศึกษาดูงานที่บ้านนาอีสาน

1) ก่อนเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร ก่อนแต่งงานมีอาชีพรับจ้างทำงานในโรงงานที่กรุงเทพมหานคร ซึ่งมีการใช้ชีวิตโดยไม่ได้ใครควรกล่าวคือ เวลาที่มีเงินใช้เงินไม่คิดอยากทำอะไรก็ทำ อยากได้อะไรก็ได้ แต่พอไม่มีเงินก็ทำตัวอีกแบบหนึ่ง ตัวอย่างเช่น เคยกินเหล้าขาว พอมีเงินก็กินเหล้าสี "...ตอนที่ผมทำงาน พอเงินเดือนออกก็เอาเงินไปใช้จ่ายแบบคนรวยเลย พอมีเงินก็ไปซื้อบุหรี่มาสูบครึ่งละเป็นแถวๆ มีเยอะก็สูบเยอะ แต่พอไม่มีเงินก็ซื้อยาเส้นมาสูบเป็นอย่างนี้ตลอดมา..."

หลังจากออกจากงานกลับมาอยู่บ้านและแต่งงานมีครอบครัว ทำไร่มันสำปะหลังอยู่ที่หมู่บ้านหนองยาง (อาศัยอยู่กับพ่อตา-แม่ยาย) มีไร่จำนวน 5 ไร่ทำมันสำปะหลังทั้งหมด มีการใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าหญ้าและแมลง ใช้สารเคมีตลอดโดยไม่รู้ว่าเป็นอันตรายกับชีวิต ขณะที่ทำไร่ในใจคิดหวังว่าจะรวย "...ตอนนั้นปลูกพริก ปลูกข้าวโพด ทำไร่เพื่อขายอย่างเดียว ไม่เคยคิดที่จะปลูกกิน ปลูกใช้ คิดแต่ว่าจะปลูกให้ได้จำนวนมากๆ แล้วขายได้ก็จะรวย เห็นคนอื่นเขารวยกันเราก็อยากมีบ้าง"

อีกทั้งได้มีโอกาสเดินทางมาบ้านนาอีสานเพื่อมาหานายเลี่ยม บุตรจันทา ซึ่งเป็นพี่ชายเพื่อช่วยทำไร่ข้าวโพดและทำนา หลังเสร็จจากการทำไร่ในในแต่ละวันจะมีการนั่งพูดคุยกันถึงเรื่องอันตรายจากสารเคมีต่างๆ นายเลี่ยม ได้เล่าประสบการณ์การออกไปเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ ถึงประโยชน์การทำวนเกษตร และชักชวนให้รวมกลุ่มทำวนเกษตร เพราะวนเกษตรจะเป็นทางออกแก้ปัญหาเรื่องนี้ได้ เมื่อรับฟังช่วงแรกๆ ยังไม่เกิดความเชื่อเพราะยังไม่เห็น ไม่รู้ว่าการปลูกไม้หรือการทำวนเกษตรจะทำให้ชีวิตดีขึ้นหรือมีกินมีใช้ได้อย่างไร นอกจากนี้ยังไม่เชื่อแล้วในใจยังคิดต่อต้านอยู่เนืองๆ "มันแมนบื้อ มันมีอยู่มีกินจึงได้เฮ็ดวนเกษตร (มันจะใช่หรือ ทำวนเกษตรจะทำให้มีอยู่มีกินได้อย่างไร)" หลังจากที่ได้พูดคุยกับนายเลี่ยมจึงได้มีโอกาสออกไปเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ "...พี่เลี่ยมได้มาชวนออกไปอบรม ไปสัมมนาไปเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ ซึ่งผมเองก็ไม่

เข้าใจว่าอบรมสัมมนาเป็นอย่างไร แต่ผมก็ออกไปออกไปเรียนรู้ ส่วนมากก็ออกไปที่ศูนย์ฯ มีช่วงหลังๆ ที่ได้ออกไปดูงานที่ต่างจังหวัด..."

2) กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร นายดาวเรียงเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น และจากการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ของกลุ่มวนเกษตรบ้านนาฮีสานทำให้เกิดเป็นการเรียนรู้เรื่องต่างๆ ขึ้นดังนี้

- กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น นายดาวเรียง ได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรตามคำชักชวนของพี่ชาย (นายเลี่ยม บุตรจันทา) โดยได้มีโอกาสมาร่วมเรียนรู้เรื่องวนเกษตรที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ ตัวของนายดาวเรียงเองเป็นฐานการเรียนรู้ที่สำคัญกล่าวคือ นายดาวเรียงได้มีชุดประสบการณ์ความรู้ที่เกี่ยวกับการทำนา การใช้ชีวิตที่พึ่งพาอาศัยอยู่กับธรรมชาติ พร้อมกันนี้ยังมีชุดประสบการณ์ของการวนเวียนอยู่ในวงจรของการมีหนี้สินของครอบครัว โดยมีแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญคือ การได้ฟังผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เล่าถึงประสบการณ์ชีวิตที่ล้มเหลวสู่วิถีของการทำวนเกษตรซึ่งทำให้สามารถพึ่งตนเองได้ นอกจากนี้การมาประชุม อบรม หรือที่นายดาวเรียงใช้คำพูดว่า “การเรียนรู้” ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ ที่มีสถานที่เอื้อต่อการเรียนรู้ กล่าวคือ ภายในสวนปาวนเกษตรมีป้ายเขียนบอกชื่อและประโยชน์ของไม้แต่ละชนิดติดไว้ข้างๆ ทำให้เกิดความสนใจเป็นอย่างยิ่ง

เมื่อแรกเริ่มของการไปเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ ทำให้นายดาวเรียงได้รู้จักคิด ทบทวนตนเองถึงที่มาของปัญหาที่เกิดขึ้น ทบทวนถึงวิถีการปฏิบัติที่เกิดขึ้นในช่วงของการทำการเกษตรที่ผ่านมา นอกจากได้คิดแล้วยังได้ทำบันทึกรายจ่าย

นอกจากคิดแล้วผมก็ได้ทำบัญชีรายจ่าย ผมเริ่มจดตั้งแต่ปลายปี 2540-41 แต่ทำไม่เคยครบปีสักครั้งทำได้ครั้งละเดือน สองเดือน แต่แม้ว่าไม่ครบปีก็ทำให้ผมได้ทบทวนทำให้ได้รู้ว่าใช้จ่ายโดยไม่มีประโยชน์ โดยเฉพาะค่าบุหรืและค่าเหล้า พอได้ทบทวนแล้วตอนนี้ผมเลิกอบายมุขได้ ผมเลิกแล้ว ...จุดเปลี่ยนที่สำคัญเกิดจากที่ผมได้ทบทวนตัวเอง ประกอบกับได้รับความรู้เข้ามาใหม่ๆ มันทำให้เรามีความรู้ใหม่ๆ คิดใหม่ แต่ก็เป็วิถีชีวิตเดิมๆ ของเรา “บ๊ะ...มันเป็นทางออกทางรอดแท้ละ เลิกเฮ็ดไร่ เฮ็ดไร่กะลงทุนไปหลายชื่อๆ ลำบากลำบากตากแดดตากฝน ต้องฟ้าว...จึกแพ้วไปเฮ็ดให้ไผ่” หลังจากที่มาทำวนเกษตรก็ไม่ต้องรีบเร่ง ปลูกพืช ปลูกผัก ปลูกได้เท่าไรก็เป็นรายได้ของเราเท่านั้น เราทำได้เท่าไรก็เป็นของเราเท่านั้น แต่เราเองก็ต้องพยายามประหยัดให้มากที่สุด ต้องพยายามไม่มีรายจ่าย ซึ่งถ้าเราไม่จ่ายเราก็อยู่ได้ (ก็คุยกับแม่บ้านซึ่งก็เห็นพ้องกัน)

นอกจากการได้ทบทวนตัวเองแล้วนายดาวเรียงยังได้รับความรู้ใหม่ๆ ซึ่งเป็นความรู้เดิมที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพชนและจากการปฏิบัติ หากแต่ถูกละเลย ถูกลืมช้ามและจากการได้รับความรู้สมัยใหม่เข้ามาแทนที่ความรู้เดิมซึ่งเป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกับทรัพยากรโดยทั้งสิ้น

องค์ความรู้ที่ได้รับจากการไปเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ คือ การได้เรียนรู้ตนเองจากการคิด ทบทวนถึงพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรต่างๆ ของตนเองและครอบครัว ส่งผลให้ปี 2540 ซึ่งเป็นปีแรกของการเรียนรู้นายดาวเรียงได้เริ่มปลูกไม้เช่น ไม้ยาง ไม้ตะเคียน และเลิกทำไร่มันสำปะหลังแบ่งพื้นที่สำหรับปลูกไม้และปลูกข้าวไว้สำหรับกินภายในครอบครัว ในผืนดินที่ซึ่งเคยมีแต่มันสำปะหลังปัจจุบันได้มีไม้เนื้อใหญ่ พืชผักนานาชนิดขึ้นเต็มพื้นที่ เป็นการเรียนรู้ควบคู่กับการปฏิบัติจริงทำให้รู้จักประโยชน์และคุณค่าของไม้ต่างๆ นายดาวเรียงได้นำความรู้ต่างๆ ที่ได้จากการเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น นำมาประยุกต์เข้ากับความรู้เรื่องการปลูกไม้สามอย่างได้ประโยชน์สี่อย่างตามพระราชดำริของในหลวงเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง. รวมถึงได้เรียนรู้ถึงการจัดการความสัมพันธ์ของทรัพยากรกล่าวคือ รู้จักหารใช้และบำรุงรักษาให้ไม้เติบโตเจริญงอกงาม โดยภายในสวนวนเกษตรมีไม้เนื้อใหญ่นานาชนิดเกิดขึ้นในพื้นที่บริเวณเดียวกันและสามารถผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนการใช้ประโยชน์ได้ตลอดทั้งปี “...ความรู้ที่ผมได้ก็คือ ได้รู้จักต้นไม้เป็นหลัก รู้จักว่าต้นไม้อะไรเป็นสมุนไพร ใช้ประโยชน์อะไรได้บ้าง ซึ่งผมคิดว่าได้ความรู้เรื่องต้นไม้เยอะที่สุด รู้วิธีนำต้นไม้มาปรุงเป็นยา ...” และสิ่งที่สำคัญที่นายดาวเรียงได้กล่าวอย่างมั่นใจคือ “...ผมได้เรียนรู้ด้านวัฒนธรรมพื้นฐานชีวิตตนเอง สิ่งแวดล้อมหลายอย่าง วนเกษตรทำให้ได้เรียนรู้ได้ศึกษาเกี่ยวกับคน เกี่ยวกับชีวิต เกี่ยวกับธรรมชาติ ซึ่งธรรมชาติมันต้องเป็นไปต้องมีเปลี่ยนแปลง เราทำอะไรไว้ก็จะได้ผลตอบแทนเช่นเดียวกัน วนเกษตรมันทำให้ผมได้ศึกษาชีวิต...”

ในการเรียนรู้เนื้อหาหรือองค์ความรู้เรื่องวนเกษตรที่ได้รับการถ่ายทอดผ่านทั้งวิธีการบอกเล่าของนายเลี่ยม บุตรจันทา, ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม, การอ่านป้ายชื่อ-ประโยชน์ของต้นไม้แล้ว นายดาวเรียงกล่าวถึงวิธีการถ่ายทอดความรู้ของศูนย์การเรียนรู้ฯ อีกว่า “...ชอบที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ให้ความเป็นกันเอง ใช้วิธีการเล่าสู่กันฟัง ผมไม่ชอบการอบรมเพราะถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขของเวลาทำให้มีเวลาในการแลกเปลี่ยนกันได้น้อย...”

นายดาวเรียงได้เข้าร่วมการอบรมเรื่องของการปลูกไม้ ประโยชน์ คุณค่าของไม้ เข้าร่วมประชุมกลุ่มย่อยของกลุ่มวนเกษตรนาฮีสาน เข้าร่วมการประชุมเครือข่ายประจำเดือน (วันนัดทำยา) ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ และได้มีโอกาสไปศึกษาดูงานตามสถานที่ต่างๆ ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น

ผมว่าบรรยากาศมันดีไม่ซีเรียสไม่ทำให้เครียด แต่ทำให้พยายามอยากรู้ตลอดเวลา ส่วนมากที่ผมออกไปเรียนรู้กับผู้ใหญ่วิบูลย์ ส่วนมากจะไม่ใช่

ทางการ ส่วนมากจะไปทำงานให้ ผู้ใหญ่บุญลย์เรียกออกไปช่วยทำงาน แต่งกิ่งไม้ ปลุกไม้ ไปซ่อมแซมบ้านพัก สะพาน ช่วงที่กำลังทำงานอยู่ ผู้ใหญ่บุญลย์ก็เข้ามาคุยด้วย พยายามถ่ายทอดความรู้ใหม่ๆ ให้ได้รู้ โดยพยายามบอกว่าต้นไม้มิประโยชน์อะไรบ้าง ชวนคุยเรื่องสถานการณ์ของประเทศ โดยผู้ใหญ่บุญลย์ได้มีโอกาสไปเข้าร่วมประชุมที่ไหนมาก็มาเล่าให้ฟัง ...ตอนที่ไปทำงานเมื่อมีโอกาส เขาก็จะพูดเล่าประสบการณ์ที่ได้ไปประชุมตามที่ต่างๆ ให้ฟัง เขากลับมาจากไปประชุมเมื่อเห็นเรากำลังทำงานอยู่ก็มานั่งคุยกับเรา คุยให้เราฟัง พูดเรื่องต่างๆ ... มันทำให้ผมเกิดความคิดว่าน่าจะทำได้จริงๆ คือ น่าจะสามารถนำไม้ที่ปลูกไว้เอง มาใช้ทำบ้านเองได้

การเรียนรู้ของนายดาวเรียงเกิดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการด้วยวิธีการถ่ายทอดความรู้ของผู้ใหญ่บุญลย์ที่ใช้วิธีการเข้าไปพูดคุยซักถามแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในขณะที่กำลังทำงานหรือพักผ่อน ซึ่งจะเห็นได้ว่าด้วยวิธีการดังกล่าวก่อให้เกิดการเรียนรู้ได้เป็นอย่างดี นายดาวเรียงนอกจากได้เรียนรู้เรื่องการทบทวนตัวเอง การจัดการทรัพยากร เรียนรู้เรื่องการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองแล้วยังทำให้ได้รับข้อมูลข่าวสารใหม่ๆ อยู่ตลอดเวลาทำให้มีความตื่นตัวและคิดวิเคราะห์เรื่องของสังคมส่วนรวมมากขึ้น

- กระบวนการเรียนรู้ที่กลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสานจัดขึ้น จากการเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสานที่ได้ร่วมกันจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้กับชุมชนและกลุ่มคนที่สนใจจากภายนอก นายดาวเรียงได้มีพัฒนาการการเรียนรู้เพิ่มขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมต่างๆ นายดาวเรียงเป็นคณะกรรมการดำเนินงานกลุ่มกิจกรรมในชุมชนทำให้เกิดการเรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการกลุ่ม และทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคน เพราะต้องทำงานร่วมกับคนอื่น ๆ ในชุมชน เรียนรู้เรื่องการแบ่งปัน การช่วยเหลือกันและกัน และได้เรียนรู้จากการเป็นวิทยากรที่ได้แลกเปลี่ยนกับผู้ที่มาศึกษาดูงานในชุมชน เนื่องจากนายดาวเรียงเป็นคณะกรรมการเครือข่ายวนเกษตรบ้านนาอีสานซึ่งต้องมีหน้าที่คอยต้อนรับแขกผู้สนใจมาศึกษาดูงาน ทำให้ได้มีโอกาสพูดคุยแลกเปลี่ยนกัน ทำให้เกิดเป็นความสุขและความภาคภูมิใจในตัวเอง และการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทำให้นายดาวเรียงรู้จักรับฟังความเห็นของผู้อื่น นอกจากนี้ยังได้มีโอกาสไปศึกษาที่อาชีวศึกษาเพื่อการพัฒนาชนบท (อศกช.) เขาหินซ้อน ที่ซึ่งได้ให้ความรู้เกี่ยวกับเทคนิควิธีการในการทำการเกษตรผสมผสาน เพื่อการพึ่งตนเองอีกด้วย

...อยากให้ชุมชนได้มีความสุขช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แต่ผลปรากฏว่าทำออกมาแล้วสิ่งที่เราได้ทำมันเผยแพร่ออกไป ทำให้มีคนสนใจมาศึกษาดูงาน เวลาที่มีคนมาดูงานเราก็ดีใจ มันเป็นกำลังใจว่าเรามาถูกทางแล้วจึงทำให้คนภายนอก

อยากมาเรียนรู้กับเรา ขณะที่คนภายนอกมาเรียนรู้กับเรา เราเองก็ได้เรียนรู้กับเขาด้วยเช่นกัน เพราะได้มีเวลาแลกเปลี่ยนกัน ...ผมว่าผมมีความสุข ทุกวันนี้ผมต้องคอยไปต้อนรับคนภายนอกที่มาดูงาน หลังจากที่เขาลงจากรถมานั่งคุยนั่งถามผมเองก็อยากคุยให้ฟังว่า ผมทำวนเกษตรมาอย่างไร ผมมีความสุขในการทำขนาดไหน ผมรู้สึกอยากพูดให้เขาได้ฟัง มันมีความสุขเพราะคนที่มาดูงานก่อนที่จะมาเขาคงจะคิดแล้วละว่ากลุ่มวนเกษตรของเราได้ทำมาถูกทางแล้ว หรือเขามาเพื่อเตือนสติเรากียินดี ซึ่งไม่เหมือนแต่ก่อน (อดีต) ถ้าผมคิดว่าผมทำดีแล้วมีคนมาบอกว่าทำไม่ดีผมจะรู้สึกโกรธมากๆ แต่ทุกวันนี้มีคนมาทักท้วงติชมผมกลับคิดตามว่า อืม...มาก็น่าจะใช้ตามที่เขาพูดบ้าง ผมเริ่มฟังความคิดเห็นของคนอื่นมากขึ้น

การเรียนรู้เรื่องวนเกษตรของนายดาวเรียงได้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงการดำเนินชีวิตของตนเองและครอบครัวกล่าวคือ

3) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร หลังจากที่ได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้วนเกษตรได้มีการปรับเปลี่ยนความเชื่อ ทศนคติ และพฤติกรรมไปอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ จากความเชื่อที่ว่าการทำงานเกษตรจำนวนมากๆ จะทำให้รวยทำให้มีเงินจำนวนมากแต่ต้องไปซื้อหามากิน ปลูกไม้แล้วจะมีกินได้อย่างไร แต่ปัจจุบันมีความเชื่อมั่นในการทำวนเกษตรมาก

ผมมั่นใจในวนเกษตรร้อยเปอร์เซ็นต์ว่าจะทำให้ชีวิตดีขึ้น ครอบครัวมีอยู่มีกินมีใช้และมีสวัสดิการในอนาคตจริงๆ เพราะวนเกษตรขึ้นอยู่กับการเรียนรู้ ซึ่งพอต้นไม้โตขึ้นมาเราเองต้องเรียนรู้ว่าจะต้องจัดการอย่างไรบ้าง ต้องจัดการกับต้นไม้ให้ได้ ถ้าเราจัดการได้เราก็อยู่ได้ เรื่องจะมีเงินหรือไม่มีหากเราจัดการเรื่องวนเกษตรได้ เรื่องป่าที่ปลูกเรื่องพืชผักที่ปลูกถ้าเราจัดการมันได้ ผมคิดว่าสักวันหนึ่งจะมีเงินแน่นอน ถึงแม้ว่าจะไม่มีเงินก็มีอยู่มีกิน "ทุกคนที่มาเรียนรู้ มาดูงาน ขอบถามว่าเอาเงินไหนส่งลูกเรียน" ผมก็บอกไปว่าหากเราทำวนเกษตรและบริหารจัดการได้ เราจัดการชีวิตได้เงินส่งลูกเรียนเป็นเรื่องเล็กมาก อย่างทุกวันนี้ก็มีรายได้จากการขายต้นไม้ เมื่อก่อนอยากรวยแม้กระทั่งปัจจุบันก็ยังอยากรวยหากแต่เป็นความรวยอย่างมีสติ แต่ก็เป็นรวยแบบมีอยู่มีกินรู้สึกว่ามันเป็นความอยากรวยต่างกัน ตอนแรกผมอยากรวยแบบอยากมีเงิน-ทอง มีรถขับ อยากรวยอยากหาเงินได้มากก็จะเอาไปซื้อรถไปกินไปเที่ยว ทุกวันนี้อยากรวยให้มีของอยู่ของกิน โดยถ้ามีของ

อยู่ของกินครบโดยไม่เดือดร้อน ไม่มีหนี้สิน เงินก็มีใช้ของกินก็มีกิน พอมีเงินเหลือ
แล้วจึงซื้อรถ ซึ่งไม่เหมือนที่ผ่านมานี้แหละคือความรวย

เมื่อมีความรู้จึงเกิดความมั่นใจเกิดศรัทธาเกิดความเชื่อมั่นในการทำนุเกษตร ส่งผลให้
พฤติกรรมต่างๆ ของนายดาวเรียงเปลี่ยนไปจากเดิม กล่าวคือ จากเดิมที่กินเหล้า สูบบุหรี่ ปัจจุบัน
ก็เลิกทั้งหมด จากทำที่เคยทำมันลำบากหรือทำไร่ข้าวโพด หันมาปลูกไม้และปลูกข้าวไว้กิน หัน
มาเพาะพันธุ์ไม้ไว้ปลูกและขาย หันมาแปรรูปทรัพยากรสำหรับใช้ในครัวเรือนหากมีจำนวนมากได้
แบ่งปันให้เพื่อนบ้านและขาย ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นผลจากการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นของนายดาวเรียง บุตรจัน
ทา

จากกระบวนการเรียนรู้ที่จัดโดยศูนย์การเรียนรู้ฯ และจัดโดยกลุ่มวนเกษตรบ้าน
นาอีสานทำให้ผมได้เรียนรู้วัฒนธรรมพื้นฐานชีวิตตนเอง เรียนรู้สิ่งแวดล้อมหลาย
อย่าง การทำกลุ่มทำให้เราได้เรียนรู้ว่า คนมารวมกลุ่มกันหลายๆ คนมันมี
ธรรมชาติของแต่ละคนคือ คนๆ หนึ่งมีทั้งดีและไม่ดี แม้กระทั่งตัวเราเองก็ยังมีทั้ง
ดีและไม่ดี มันทำให้ได้เรียนรู้ได้ศึกษาเกี่ยวกับคน เกี่ยวกับชีวิต เกี่ยวกับธรรมชาติ
ซึ่งธรรมชาติมันต้องเป็นไปต้องมีเปลี่ยนแปลง เราทำอะไรไว้ก็จะได้รับ
ผลตอบแทนเช่นเดียวกัน วนเกษตรมันทำให้ผมได้ศึกษาชีวิต

นายดาวเรียงได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากร ทั้งที่เป็นกระบวนการ
เรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากศูนย์การเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มวน
เกษตรและจัดกิจกรรมการเรียนรู้ รวมถึงกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติลงมือทำสวน
วนเกษตรไปพร้อมๆ กัน ซึ่งเป็นการผลิตซ้ำของกระบวนการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากร และ
ในการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการนี้ได้ส่งผลให้นายดาวเรียงมีการปรับเปลี่ยนทัศนคติ วิธี
คิด และพฤติกรรมด้านการจัดการทรัพยากร

ตารางที่ 1

การปรับเปลี่ยนวิธีคิด ทักษะ และพฤติกรรมของนายดาวเรียง บุตรจันทา

การปรับเปลี่ยนที่เกิดจาก กระบวนการเรียนรู้	เดิม	ใหม่
ทัศนคติ / วิธีคิด / พฤติกรรม	- ทำอะไรจะได้เป็นคนรวย เป็นคนรวยต้องมีเงิน มีทอง มีรถขับ - ไม่รู้จักการจัดการทรัพยากรให้เกิดประโยชน์ ไม่เคยได้ทบทวนเรื่องราวเกี่ยวกับตนเองและครอบครัว	- อยากรวย แบบมีอยู่มีกินมีใช้ - ใฝ่รู้และออกค้นหาการเรียนรู้มากขึ้น - ใจเย็นค่อยคิดค่อยทำ มีเหตุผล - ปลุกต้นไม้มากขึ้น - มีความรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรมากขึ้น เช่น การกิน การใช้ประโยชน์รู้คุณค่าของต้นไม้ - ได้ทบทวนตัวเอง

กรณีศึกษาที่ 2 นายสังข์ การฟุ้ง ปัจจุบันอาศัยอยู่ในชุมชนบ้านนาฮีสาน อายุ 51 ปี เกิดปี พ.ศ. 2458 จบการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) จากอาชีวศึกษาเพื่อการพัฒนาชนบท (อศกช.) ภรรยาชื่อนางเสาวภา การฟุ้ง อายุ 42 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 มีบุตร 2 คน คือ นายชนะศึก การฟุ้ง อายุ 20 ปี กำลังศึกษาในระดับชั้นอนุปริญา และ นางสาวรัตน การฟุ้ง อายุ 19 ปี กำลังศึกษาในระดับปริญญาตรี นายสังข์เป็นสมาชิกเครือข่ายศูนย์การเรียนรู้ฯ สมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านนาฮีสานและเป็นประธานธนาคารปลา คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารข้าว ธนาคารพันธุ์ไม้ ที่เป็นกลุ่มกิจกรรมการเรียนรู้ของบ้านนาฮีสานด้วย

จากฐานครอบครัวจะเห็นว่าบุตรของนายสังข์กำลังศึกษาอยู่ในระดับอุดมศึกษาที่ 2 คน ทำให้ต้องมีค่าใช้จ่ายสำหรับการเล่าเรียน แต่นายสังข์ยังคงทำสวนปาล์มเกษตรและทำนาไว้สำหรับกินในครอบครัว และการใช้ชีวิตอย่างพอเพียง มีรายได้จากการเป็นวิทยากรร่วมกับเพื่อน สมาชิกกลุ่มวนเกษตรที่ต้องให้การต้อนรับผู้คนที่มาศึกษาดูงาน และจากการเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการบริหารกลุ่มออมทรัพย์ทำให้มีเงินออมและมีสวัสดิการทั้งของตนเองและครอบครัวด้วย

1) ก่อนเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร เดิมทำนากับบิดา-มารดา ที่ จ.กาฬสินธุ์ ตั้งแต่เด็ก และย้ายครอบครัวเข้ามาอยู่ที่บ้านนาฮีสาน ประมาณปี 2524 ได้แต่งงานกับนางเสาวภา เดิมมีอาชีพรับจ้าง กระทั่งปี 2526 ได้ทำไร่ข้าวโพด ทำนา และหารายได้เสริมจากการหาของป่าขาย ในการทำไร่ต้องใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลง กระทั่งทำให้นายสังข์เป็นโรคหอบหืด และเริ่มมีหนี้สินจากการกู้เงินมาซื้อสารเคมีและลงทุนทำการเกษตร ประมาณปี พ.ศ. 2539 นายเลี่ยม บุตรจันทา ได้ชักชวนให้ไปเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ โดยในขณะนั้นไม่เคยรู้จักศูนย์การเรียนรู้มาก่อน หากแต่เคยได้ยินเรื่องราวของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม และเรื่องการทำวนเกษตร จากการบอกเล่าของนายเลี่ยม

2) กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร นายสังข์เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น และจากการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ของกลุ่มวนเกษตรบ้านนาฮีสาน ทำให้เกิดเป็นการเรียนรู้เรื่องต่างๆ ขึ้นดังนี้

- กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น หลังจากทีนายเลี่ยมได้เล่าเรื่องราวการออกไปเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ เรื่องการทำมาหากินให้กับนายสังข์ กระทั่งเกิดความสงสัยใคร่รู้ว่าปลูกไม้แล้วทำให้มีกินได้อย่างไร จะสามารถแก้ไขปัญหาหนี้สินได้อย่างไร แล้วทำไมทุกครั้งที่นายเลี่ยมได้เล่าให้ฟังจะต้องมีชื่อของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิมทุกครั้งไป ดังนั้นเมื่อนายเลี่ยมได้ชักชวนให้ออกไปเรียนรู้จึงเกิดความสนใจและได้ออกไปเรียนรู้ด้วยทำให้ได้มีโอกาสไปนั่งฟังผู้ใหญ่วิบูลย์พูดในที่ประชุมเครือข่ายวนเกษตร และเกิดความคล้อยตามเนื่องจากท่วงทำนองการพูดของผู้ใหญ่วิบูลย์คล้ายกันกับพ่อใหญ่ของตน ทำให้มีความสนใจในการรับฟังเรื่องราวความรู้ต่างๆ ที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้ถ่ายทอด

ฟังแล้วประทับใจมันสะดุดเลย แรกๆ ก็ประทับใจนิดหน่อย แต่พอฟังไปฟังมาก็น่าฟัง มีหลายคำพูดที่น่าสนใจ คิดถึงคำสั่งสอนของพ่อใหญ่ที่เคยพูดมาแต่เดิม ทำให้เข้าใจที่ผู้ใหญ่วิบูลย์พูดทันทีเลย หลังจากนั้นกลับมาถึงบ้าน ก็ได้มานั่งคิดทบทวนคิดถึงคำพูดของผู้ใหญ่ที่พูดว่า “ชาวบ้านเป็นแค่ลูกหาบให้กับนายทุนเท่านั้น” ผมก็นึกไปว่าเดิมแต่ก่อนผมเลื่อยไม้คอดไปคิดมามันจริงอย่างที่ผู้ใหญ่พูดนะ ผมก็เลยเลิกตัดไม้เลย กลับมาแทนที่จะไปตัดไม้แต่กลับมาปลูกไม้แทนเลย ผมเองเริ่มต้นไม่ถูกเหมือนกัน ไม่รู้จะเริ่มอย่างไร ผมจึงอยู่เฉยๆ ไปสักระยะหนึ่ง

หลังจากนั้นนายสังข์ได้ออกไปเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ เป็นประจำ การออกไปเรียนรู้ นอกจากทำให้ได้คิดทบทวนตนเองแล้ว ยังได้ความรู้ เรื่องประโยชน์และคุณค่าของต้นไม้ การปลูกไม้และเรื่องสมุนไพรซึ่งเป็นเรื่องที่พอที่จะมีความรู้อยู่บ้างจากการบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่

โดยเฉพาะความรู้เรื่องต้นไม้ที่ว่า “ปลูกไม้สามอย่าง ได้ประโยชน์สี่อย่าง” ได้นำมาซึ่งความสงสัย สงสัยต่อเรื่องการปลูกไม้ใช้สอย ไม้ทำพลังงาน-ทำฟืน ไม้ทำบ้าน

สงสัยว่าไม้ทำพลังงานนอกจากทำฟืนแล้วมันทำอย่างอื่นได้อีกไหม เช่น ไม้ยาง นำมาทำฟืนแล้วทำอะไรได้อีก คำตอบที่ได้คือทำน้ำมัน ยางนาสามารถทำน้ำมัน ได้ แต่ผมก็ยังไม่เข้าใจอยู่ดีต้นยางจะทำน้ำมันได้อย่างไร น้ำมันต้องใช้จากใต้ดิน สิ แต่พอฟังไปฟังมาผมชักเริ่มเชื่อ ผมปลูกไม้แบบไม่มีความรู้ ปลูกไว้ไฟก็ไหม้ เวลาไฟไหม้ผมก็รู้สึกเสียใจท้อแท้ ผมเองรู้จักกับสมุนไพร่มากกว่าต้นไม้ ช่วงแรก ผมออกไปเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ ประมาณ 2-3 ครั้งก็ยังเริ่มปลูกไม้ไม่ถูก ก็เลย ทำไปเรื่อย ๆ ลองผิดลองถูกปลูกไม้หลายชนิดมาก ซึ่งจริงๆ แล้วผมได้ไปเรียนรู้มา หลายอย่างนะ แต่ผมจำไม่ได้ก็ได้แต่ปลูกไม้ที่นั่นแหละ ผมปลูกไม้แบบลองผิดลอง ถูกสิ่งไหนที่ไม่รู้และสงสัยผมก็ออกไปที่ศูนย์ฯ แล้วก็ถามผู้ใหญ่

นอกจากได้เรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้แล้วยังมีโอกาสได้ไปศึกษาดูงานตามสถานที่ต่างๆ และนำกลับมาประยุกต์ใช้ในส่วนป่าของตนเอง แต่ที่ชอบมากที่สุดคือ การได้ทบทวนตัวเอง “...ทำให้เราได้ทบทวนเรื่องราวที่ผ่านมาของตัวเอง ทำให้รู้ว่าที่ผ่านมาเราแย่มาก ไม่เอาไหนเลย ผมมีชีวิตผ่านมาได้อย่างไร ผู้ใหญ่วิบูลย์เขาพูดให้เราได้คิด ทำให้ผมมีความคิด เกิดปัญญาขึ้นในตัว...”

- กระบวนการเรียนรู้ที่กลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสานจัดขึ้น จากการเข้าร่วมเป็นสมาชิก กลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสานที่ได้ร่วมกันจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้กับชุมชนและกลุ่มคนที่สนใจจาก ภายนอก นายสังข์ได้มีพัฒนาการการเรียนรู้เพิ่มขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมต่างๆ และจากการที่ ดำเนินงานในตำแหน่งประธานธนาคารปลาและเป็นคณะกรรมการกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ทำให้เกิด การเรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการกลุ่มและทรัพยากรที่มีอยู่ เรียนรู้เรื่องการจัดการความสัมพันธ์ ระหว่างผู้ร่วมงานและคนในชุมชน เรียนรู้เรื่องการแบ่งปัน การให้ อีกทั้งได้เรียนรู้จากการเข้าร่วม เป็นวิทยากรที่ทำให้เกิดการพูดคุยแลกเปลี่ยนและเกิดเป็นความภาคภูมิใจในตนเองขึ้น

การเรียนรู้เรื่องวนเกษตรของนายสังข์ได้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงการดำเนินชีวิตของ ตนเองและครอบครัว กล่าวคือ

3) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร หลังจากการตัดสินใจ ทำวนเกษตรได้นำความเปลี่ยนแปลงมากมายมาสู่ชีวิต กล่าวคือ จากเดิมที่เป็นคนตัดไม้แต่ตอนนี้ กลายเป็นคนปลูกไม้และดูแลรักษาตลอด คอยไปสังเกตการณ์เปลี่ยนแปลงของต้นไม้ดูแลเอาใจใส่ รักษาต้นไม้เพราะเกรงว่าต้นไม้ไม่โต และจากการกระทำเช่นนี้ได้ส่งผลต่อตัวของนายสังข์เอง กล่าวคือ ทำให้ได้มีเวลาคิดอะไรได้มากมาย ก่อให้เกิดปัญหาหลายอย่างจากการปลูกต้นไม้ เช่น

จากเดิมเป็นคนพูดจากราว ๆ ขวานผ่าซาก ได้รู้จักการพูดให้นุ่มนวลมากขึ้น นิสัยเปลี่ยนไปมีความละเอียดมากขึ้น ก่อนที่จะทำอะไรต้องคิดใคร่ครวญไตร่ตรองมากขึ้น "...การทำวนเกษตรทำให้ใจเย็น มีเวลาไตร่ตรองมากขึ้น ผมเองมีกินอยู่แต่ก่อนเก่าอยู่แล้ว แต่มันทำให้ผมได้ไตร่ตรองวางแผนอนาคตว่าจะทำอย่างไรให้มีกินตลอดไปมากกว่า เช่น ลูกผมที่เกิดมา ผมก็จะวางแผนว่าเขาจะมีกินมีใช้อย่างไร..."

นอกจากนี้การทำวนเกษตรยังก่อให้เกิดความภูมิใจและความน่าเชื่อถือขึ้น เนื่องจากว่าแต่เดิมไม่ค่อยมีความรู้ไม่ค่อยได้ใช้ปัญญาใคร่ครวญไตร่ตรอง แต่ปัจจุบันมีทั้งความรู้และตนเองมีเวลาคิดไตร่ตรองมากขึ้นทำให้คนในชุมชนให้ความเชื่อถือ "...คนที่เดินเข้ามาหาผม ผมก็อ่านใจเขาออกเลยว่าเขาจะมาอย่างไร แค่ดูลักษณะท่าทางก็รู้ มันทำให้ผมเกิดปัญญา ผมไม่คาดคิดว่าจะเกิดปัญญาได้มากขนาดนี้ มันทำให้ผมชอบศึกษาค้นคว้ามากกว่าเดิม โดยเฉพาะหนังสือตำราต่างๆ ที่เป็นประวัติความเป็นมา เป็นประวัติศาสตร์ต่างๆ มันทำให้ผมมีความสุขนะ..."

กระบวนการเรียนรู้ที่นายสังข์ได้เข้าร่วมเรียนรู้ทั้งจากศูนย์การเรียนรู้และจากกิจกรรมในชุมชนทำให้มีความรู้ในด้านต่างๆ เพิ่มขึ้นมากมายโดยเฉพาะเรื่องการจัดการทรัพยากรเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้ การเรียนรู้เรื่องการออม การจัดสวัสดิการเพื่อการแบ่งปันให้กับผู้อื่นเป็นการเรียนรู้เรื่องการพึ่งพากัน การเรียนรู้เรื่องการจัดการความสัมพันธ์ของคนและทรัพยากร การบริหารจัดการ และการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นกระทั่งก่อให้เกิดเป็นความน่าเชื่อถือกับคนในชุมชนและเกิดเป็นความภาคภูมิใจในตนเอง "...ผมเองไม่ได้อยากรวยเลยนะทุกวันนี้ แต่สิ่งที่ทำอยู่มันกำลังจะทำให้ผมรวย เพื่อนๆ ให้ความเชื่อถือผม มันทำให้ผมมั่นใจและสามารถเข้าไปช่วยงานต่างๆ ของชุมชนได้มากขึ้น ภูมิใจที่เกิดความน่าเชื่อถือมากขึ้น..."

ตารางที่ 2

การปรับเปลี่ยนวิธีคิด ทศนคติ และพฤติกรรมของนายสังข์ การฟุ้ง

การปรับเปลี่ยนที่เกิดจาก กระบวนการเรียนรู้	เดิม	ใหม่
ทัศนคติ / วิธีคิด / พฤติกรรม	-เป็นคนตัดไม้ -เป็นคนก้าวร้าว -ไม่มีความรู้เรื่องต้นไม้	- เลิกตัดไม้ และหันมาปลูกไม้ ดูแลรักษา สังเกตการณ์เปลี่ยนแปลงต่างๆ ของต้นไม้ -มีสติใคร่ครวญเรื่องราวต่างๆ ก่อนลงมือปฏิบัติ -มีความรู้เรื่องการจัดการทรัพยากร เช่นการแปรรูป การใช้ประโยชน์ -มีความสุข เกิดความน่าเชื่อถือ เกิดความภูมิใจในตัวเอง

กรณีศึกษาที่ 3 นายสมเด็จ กองบุตร

ปัจจุบันอาศัยอยู่ในชุมชนบ้านนา

อีสาน อายุ 51 ปี เดิมเป็นคนจังหวัดมหาสารคาม จบการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) จากอาชีวศึกษาเพื่อการพัฒนาชนบท (อศกช.) ภรรยาชื่อนางทองผัน กองบุตร มีบุตรจำนวน 2 คน คนโต นางสาวธัญรัตน์ กองบุตร อายุ 16 ปี กำลังศึกษาอยู่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ที่สหราชอาณาจักร คนเล็กเด็กหญิงธัญญา กองบุตร ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านนาอีสาน

นายสมเด็จเป็นสมาชิกเครือข่ายศูนย์การเรียนรู้ฯ สมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสาน และคณะกรรมการธนาคารปลา และเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ที่กลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสานจัดขึ้นด้วย

เมื่อพิจารณาจากฐานครอบครัวจะเห็นว่าบุตรคนโตซึ่งกำลังศึกษาอยู่ในระดับมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 4 ที่สหราชอาณาจักร ซึ่งเป็นสถานศึกษาที่ไม่มีค่าใช้จ่าย และยังได้เรียนรู้การจัดการทรัพยากรซึ่งสอดคล้องกับการทำสวนป่าวนเกษตร และการใช้ชีวิตอย่างพอเพียงของครอบครัว ดังนั้นนายสมเด็จมีรายได้จากการเป็นวิทยากรร่วมกับเพื่อนสมาชิกกลุ่มวนเกษตรที่ต้องให้การต้อนรับผู้คนที่มาศึกษาดูงาน และจากการเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ทำให้มีเงินออมและมีสวัสดิการทั้งของตนเองและครอบครัวด้วย

1) ก่อนเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร เดิมมีอาชีพรับจ้างทำงานที่กรุงเทพฯ หลังจากแต่งงานได้ย้ายครอบครัวมาอาศัยอยู่ที่บ้านนาอีสานปี พ.ศ. 2536 เพราะอยากรวบ จึงมาทำไร่ข้าวโพด ไร่มันสัมปะหลังและเปิดร้านขายของชำ ทำหรับการทำไร่ต้องมีค่าใช้จ่ายจำนวนมาก เช่น ค่าเช่า ค่าปุ๋ยเคมี ค่าคนงาน ช่วงแรกๆ ของการทำไร่ไม่ได้คิดยาแต่ใส่ปุ๋ยเคมี หลังจากทำไร่เป็นระยะเวลาหลายปีเห็นคนข้างๆ ที่ทำไร่เหมือนกันเห็นและได้ผลผลิตจำนวนมาก จึงเริ่มใช้สารเคมี คีดยา ใส่ปุ๋ยเหมือนคน แรกเริ่มที่มาอยู่บ้านนาอีสานมีเงินลงทุนซื้อของมาขายและทำไร่ แต่ประมาณปี 2540 ล้มละลายจากการทำไร่ขาดทุนมหาศาลเป็นหนี้เป็นสิน

ยืมเงินนายทุนมาลงทุน นายทุนคนแรกยืมมา 10,000 บาท กลายเป็น 70,000 บาท ส่วนอีกคนที่สองยืมมาอีก 20,000 บาท กลายเป็น 100,000 บาท รวมมีหนี้สินทั้งหมด 170,000 บาท เมื่อมาพบทางตันของชีวิตด้วยการเป็นหนี้ และคิดไม่ออกว่าจะจัดการอย่างไรกับชีวิตตนเองและครอบครัว เป็นช่วงจังหวะเดียวกับที่นายเลี่ยม บุตรจันทา ได้ชักชวนให้เพื่อนบ้านได้จับกลุ่มพูดคุยปัญหาต่างๆ กัน และได้ชักชวนให้ไปเรียนรู้เพื่อการอยู่อาศัยทำกินที่ศูนย์การเรียนรู้

จุดเริ่มต้นที่สำคัญในการเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ของนายสมเด็จ เนื่องจากประสบปัญหาการเป็นหนี้สินที่เกิดจากการทำการเกษตรและเกิดความรู้สึกหมดหนทางในการทำมาหากิน กระทั่งนายเลี่ยม มาชักชวนให้ไปเรียนรู้เรื่องวนเกษตรที่ศูนย์การเรียนรู้ และเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสาน

2) กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร นายสมเด็จเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรที่ศูนย์การเรียนรู้ จัดขึ้น และจากการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ของกลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสาน ทำให้เกิดเป็นการเรียนรู้เรื่องต่างๆ ขึ้นดังนี้

- กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ จัดขึ้น เมื่อครั้งที่นายเลี่ยม บุตรจันทา ได้เล่าประสบการณ์ในการออกไปเรียนรู้เรื่องวนเกษตรให้ฟังยังไม่มีเชื่อมั่นว่าการปลูกไม้จะทำให้สามารถมีอยู่มีกินและสามารถปลดหนี้สินให้กับตนเองได้ แต่ความพยายามของนายเลี่ยมที่หวังดีกับเพื่อนยังไม่ลดละจากความพยายามจึงได้ชักชวนให้ออกไปทำงานซ่อมแซมบ้านพักในศูนย์การเรียนรู้ โดยจะได้รับค่าตอบแทนวันละ 120 บาท จึงได้ตัดสินใจออกไป

พอไปถึงก็ไม่ได้ทำแต่งงานเพียงอย่างเดียว คือ ต้องไปคุยกันด้วย ซึ่งนำเลี่ยมไม่ได้ให้ข้อมูลเรื่องการคุยกันบอกแต่เรื่องค่าจ้าง...หลังจากที่ได้ไปทำงานที่ศูนย์การเรียนรู้ พร้อมทั้งได้พบปะกับเครือข่าย ที่สำคัญได้พูดคุยกับผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์จะเดินมาคุยด้วยตั้งแต่เช้าทุกวัน เรื่องที่คุยกันเป็นเรื่องของ

การปลูกป่า เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง การทำอยู่ทำกิน ในขณะที่ได้มีโอกาสได้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ เริ่มคิดว่าสถานที่แห่งนี้คงจะมีอะไรดีแน่นอน เพราะมีคนเข้าๆ ออกที่ศูนย์การเรียนรู้ เป็นประจำ

หลังจากกลับจากไปซ่อมแซมสถานที่ของศูนย์การเรียนรู้ จึงได้ลงมือปลูกไม้ลงในผืนดินของตนเอง แต่ก็ยังคงทำไร่มันสำปะหลังอยู่เช่นเดิม เพราะยังเป็นหนี้อยู่อีกทั้งเมื่อปลูกไม้ไปแล้วก็ยังไม่เห็นว่าจะมีอยู่มีกิน กระทั่งปี 2543 ได้ตัดสินใจเลิกทำไร่และทำเรื่องประνομหนี้ หลังจากนั้นเริ่มกลับมาปลูกไม้อีกครั้งหนึ่ง พร้อมๆ การออกไปเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ "...ผมออกไปเรียนรู้ตลอด แต่ยังไม่มั่นใจ ศูนย์การเรียนรู้ มีโครงการต่างๆ มาอบรมผมก็ไปอบรมด้วย แต่โดยความเข้าใจของผมมาโดยตลอดคือนึกว่าเขาจะเอาเงินมาช่วยฉันนี้ นึกว่าศูนย์ฯ จะช่วยปลดหนี้ให้ แต่จริงๆ แล้วความรู้ที่ได้จากการไปเรียนรู้ต่างหากเป็นโครงการปลดหนี้..."

หลังจากตัดสินใจทำสวนปาวนเกษตร ได้เอาไม้หนานาชนิดมาปลูกในที่ดินของตนเอง โดยได้แบ่งไว้สำหรับทำนาข้าวด้วย เมื่อปลูกไม้ทำไปเรื่อยๆ ไร่ไปเรื่อยๆ มีความรู้จากการทำ เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นขณะที่ทำในพื้นที่ของตนเอง การปลูกไม้ของนายสมเด็จเป็นผลทำให้มีอยู่มีกินซึ่งแต่เดิมต้องซื้อกินมาโดยตลอด โดยการนำเอาความรู้ที่ได้รับจากศูนย์การเรียนรู้มาทดลองปฏิบัติ และเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติด้วยการสังเกตการณ์ และทดลองเพิ่มเติม อีกทั้งนำความรู้ที่ได้มาประยุกต์เข้ากับทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงที่ว่า ปลูกไม้ 3 อย่างให้ประโยชน์ 4 อย่าง และลงมือปฏิบัติ

ปลูกไม้ไปแล้วทำให้มีของอยู่ของกิน ไม่เหมือนแต่ก่อนที่ต้องซื้อทุกอย่าง เช่น พริกก็ปลูกได้ไม่ต้องซื้อ แต่เมื่อก่อนซื้ออย่างเดียวเลย มีแค่ไม่กี่อย่างที่ปลูกเอง ตอนนั้นคิดอย่างเดียวคือ ค่าเพื่อขาย ทำเยอะๆ ให้ได้พอขายต้องดีวัน มาทำอย่างนี้ไม่ต้องดีวันอะไร เราทำเพื่อสิ่งแวดล้อมที่ดี สิ่งมีชีวิตทั้งหลายทั้งปวงจะอยู่กับเรา เช่น มีป่า ป่าก็อุดมสมบูรณ์ แม่น้ำแม่คงคาก็ไม่มีสารพิษ เดียวนี้สิ่งแวดล้อมเสียไปหมดแล้ว ผมสงสารเขียด กบ ตัวไหนหนีมาได้มันก็รอด เพราะทำนาติดกันมีคันนาคั่นกลางหากว่ากบ เขียนมันหนีมาได้ก็มาอยู่ที่นาผม แต่พอนาข้างๆ เขาฉีดยา มันก็ตายอยู่บนคันนานั้นแหละ

จากการที่ได้ลงมือปลูกไม้ลงบนพื้นที่ของตนเองทำให้ได้เรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรของตนเองไปด้วยการปฏิบัติและการสังเกตการณ์ในระหว่างการลงมือปฏิบัตินายสมเด็จได้ทบทวนตนเองด้วยการทำบันทึกรายจ่ายทำให้รู้จักการใช้ชีวิตการใช้ทรัพยากรมากขึ้น จึงมีการนำทรัพยากรที่มีอยู่มาแปรรูปไว้ใช้เองในครัวเรือนเช่น การปลูกอ้อยและนำมาทำน้ำตาลไว้กินใน

ครัวเรือน ทำนาสำหรับกินในครอบครัวโดยทั้งหมดเป็นผลจากการเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น

- กระบวนการเรียนรู้ที่กลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสานจัดขึ้น จากการที่นายสมเด็จได้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น นายสมเด็จเริ่มเข้ากลุ่มพูดคุยแลกเปลี่ยนกับเพื่อนๆ สมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสาน กระทั่งกลุ่มได้แนะนำให้ไปประนอมหนีสินที่มีอยู่ "...เรื่องการประนอมหนีสินได้เกิดจากการพึ่งพากัน ถ้าไม่มีกลุ่มผมอยู่ไม่ได้ กลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสานที่ทำได้ด้วยกันได้ช่วยหาทางออกให้..." จากการช่วยเหลือของกลุ่มวนเกษตรทำให้นายสมเด็จมีกำลังใจในการที่จะแก้ไขปัญหามีอยู่ เกิดเป็นพลังในการพลิกผันชีวิตตนเองสู่การทำสวนวนเกษตรอย่างจริงจังและเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ของกลุ่มมาโดยตลอด

จากการเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ที่กลุ่มวนเกษตรจัดขึ้นทำให้เกิดการเรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการ การจัดการทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนร่วมงานและคนในชุมชน ที่สำคัญรู้จักการแบ่งปัน การเอื้อเฟื้อต่อกันและกัน "...กลุ่มวนเกษตรช่วยผมมากๆ เลย โดยเฉพาะเรื่องหนีสิน กลุ่มได้ไปพูดกับเจ้านี้ให้เกิดการประนอมหนีสิน มีการเรียกมาคุยกันหารือกัน เรื่องการมีอยู่มีกินพอจากมองๆ ก็ทำให้มีอยู่มีกินก็ทำวนเกษตรเป็นทางออกที่เหมาะสมมากเลยจริงๆ และยังมีการทำกิจกรรมอื่นๆ ที่ทำให้ผมได้เรียนรู้ด้วย..."

นอกจากแหล่งการเรียนรู้ข้างต้นแล้ว นายสมเด็จยังได้มีโอกาสไปศึกษาดูงานตามที่ต่างๆ ซึ่งเป็นเครือข่ายของศูนย์การเรียนรู้ฯ เช่น ไปเรียนรู้ ที่ศรีระอโคก ซึ่งเป็นการเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร การใช้ชีวิตอย่างอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ นอกจากนี้ในส่วนงานของเจ้าหน้าที่ของศูนย์การเรียนรู้ฯ ได้มีส่วนช่วยเป็นที่เลี้ยงที่ดีตั้งแต่ช่วยจัดการกระบวนการต่างๆ เพื่อให้รู้จักตนเองยังเข้ามาช่วยสร้างความมั่นใจโดยการนำพาให้ลงมือปฏิบัติ และทดลอง

3) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร ปัจจุบันนายสมเด็จได้ใช้เวลาสำหรับการดูแลต้นไม้ เพาะพันธุ์กล้าไม้ แปรรูปผลผลิตจากสวนป่าวนเกษตร นอกจากวิถีปฏิบัติที่ได้ปรับเปลี่ยนไปแล้วทัศนคติในการมองธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังแปรเปลี่ยนไปจากเดิมอีกด้วย จากที่ทำไร่มันสำปะหลัง ไร่ข้าวโพดซึ่งหวังให้ได้ผลผลิตจำนวนมากๆ จึงต้องมีการลงทุนซื้อสารเคมีต่างๆ มาใช้ในไร่นาของตนเอง โดยไม่คำนึงถึงสภาพแวดล้อมที่เริ่มเสื่อมโทรมลงซึ่งเป็นผลจากการใช้สารเคมีทางการเกษตร แต่หลังจากได้ไปเรียนรู้และได้ลงมือปฏิบัติทำให้เกิดการเรียนรู้ ทำให้วิถีคิดและทัศนคติที่มีต่อสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไปกล่าวคือ มีความห่วงใยต่อสภาพแวดล้อมมากยิ่งขึ้น

เมื่อก่อนไม่เคยคิดว่าจะทำแค่พออยู่พอกิน เพราะธรรมชาติของคนที่ทำอยู่กับมือ จะรู้ไปเรื่อยๆ จะมาจบครั้งๆ กลางๆ ไม่ได้ ในเมื่อลงทุนไปแล้วก็ต้องทำให้สำเร็จ ถ้าไม่มีเงินก็ต้องไปยืมเขามาเพราะอยากได้เยอะๆ เพราะความอยาก อยากได้เยอะจริงๆ ...เดี๋ยวนี้ผมรู้สึกจะทำไม่ว่าใครทุกวันนี้ถึงได้ใจร้ายมากเลย แต่ก็ไม่ได้ว่าใครเพราะเราห้ามใครไม่ได้ เงินก็เป็นเงินของเขา ต้องให้เขาได้เรียนรู้ด้วยตนเอง ผมได้แต่พูดว่า "ดีเนอะ" แต่เมื่อมีปลาตายในนา ก็มาถามผมว่าเอาอะไรได้ ผมก็ไม่ว่าจะพูดว่าอย่างไร เพราะมันเป็นสารเคมี ผมก็ได้แต่แนะนำให้เลิกใช้สารเคมี ผมเชื่อมั่นว่าสิ่งแวดล้อมจะดีขึ้นจริงๆ ถ้าเรามีป่า มีอาหารการอยู่การกิน อยากกินผลไม้ก็ได้กิน อยากได้ยาสมุนไพรก็สามารถไปเก็บได้แถมยังสามารถเก็บได้ในพื้นที่ ในที่ดินของเราด้วย บางอย่างผมไม่ได้ปลูกมันก็มีงอก มีเกิดขึ้นมาตามธรรมชาติ

นอกจากทัศนคติที่มีต่อสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังเกิดความเชื่อมั่นต่อการทำวนเกษตร และยืนยันที่จะปลูกไม้ไปเรื่อยๆ "วนเกษตรทำให้ผมเห็นว่า แต่ก่อนผมทำไร่ไม่มีเงินใช้หนี้ ได้มาแค่พอได้ใช้ ไม่มีเงินกินก็ไปยืมมากิน มาทำวนเกษตรมีข้าวกิน ผมสีข้าวกลั้วมาโดยตลอด" ความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้ในการปลูกไม้ทำให้เกิดความสุขขึ้นภายในจิตใจ กล่าวคือ เมื่อถึงหน้าร้อน ไม้ที่ปลูกไว้ได้เป็นที่พักหลบแดดให้กับเพื่อนบ้านได้ ซึ่งที่ผ่านมามีเหตุการ์ณและความรู้สึกเหล่านี้เกิดขึ้น

ตารางที่ 3

การปรับเปลี่ยนวิธีคิด ทักษะคิด และพฤติกรรมของนายสมเด็จ กองบุตร

การปรับเปลี่ยนที่เกิดจาก กระบวนการเรียนรู้	เดิม	ใหม่
ทัศนคติ/วิธีคิด/พฤติกรรม	- ปลูกไม้ไม้ดีรก ไม่มีประโยชน์ทำให้มีพื้นที่ทำไร่น้อย ต้องตัด ขุด ถาง ออก - ต้องทำให้มีผลผลิตมากๆ และใช้สารเคมีทางการเกษตรเข้าช่วย เพื่อจะได้รวยมีเงินทองมากๆ จึงต้องไปกู้ยืมเงินมาลงทุนจนเป็นหนี้สิน	- เลิกทำไร่ และไม่ใช่สารเคมีชนิดใดๆ หันมาปลูกไม้และปลูกข้าวสำหรับกินในครอบครัว - รู้ประโยชน์และคุณค่าของไม้ อีกทั้งยังสามารถจัดการกับทรัพยากรที่มีอยู่กระทั้งสามารถสามารถใช้นี้ได้บางส่วน - มีความสุขเนื่องจากมีผู้คนได้มาขออาศัยร่มเงาของไม้ที่ปลูก

กรณีศึกษาที่ 4 นายถาวร สุวรรณไตร

ปัจจุบันอาศัยอยู่ชุมชนบ้านหลุม

มะขาม (น้องชายของนายวินัย สุวรรณไตร) อายุ 49 ปี เดิมเป็นคนจังหวัดศรีสะเกษ มีภรรยาชื่อ นางสมปอง สุวรรณไตร มีบุตร 3 คน ชาย 2 คน หญิง 1 คน จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ปัจจุบันบุตรทั้ง 3 คน ทำงานแล้ว

นายถาวรเป็นสมาชิกเครือข่ายศูนย์การเรียนรู้ เป็นสมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขามและเป็นคณะกรรมการบริหารงานธนาคารชุมชนบ้านหลุมมะขาม

1) ก่อนเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร นายถาวรเข้ามาอยู่บ้านหลุมมะขาม ปี พ.ศ. 2518 ด้วยการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำไร่มะพร้าวหลัง แรกเริ่มเข้ามายังพื้นที่นี้มาในต้นไม้ถางป่าเผาป่า เพื่อให้มีพื้นที่สำหรับปลูกมันสำปะหลัง ด้วยการทำการเกษตรซึ่งต้องการผลผลิตจำนวนมากทำให้นายถาวรต้องไปกู้ยืมเงินจากเจ้าแม่ มาลงทุน เจ้าแม่คิดดอกเบี้ยร้อยละ 3 บาท ต่อเดือน เงินส่วนหนึ่งนำมาลงทุนทำไร่และเงินส่วนหนึ่งสำหรับใช้ภายในครอบครัว และอีกส่วนหนึ่งหมดไปกับการดื่มเหล้า

ปลูกมันสำปะหลังอยู่หลายปีจนที่ดินหมดสภาพ และเริ่มมีการใช้สารเคมีเมื่อปี 2530 ช่วงที่ปลูกมันเริ่มเป็นหนี้มากขึ้น เนื่องจากไปกู้เงินจากเจ้าแม่มาลงทุนจึงหันมาขายของชำของ

เบ็ดเตล็ด และ ปี 2537 เริ่มเป็นหนี้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) นำเงินมาไถ่ที่ปลูกมันสำปะหลังอีกครั้งหนึ่ง ที่ผ่านมามีเคยปลูกต้นมะม่วง ต้นขนุน แต่เนื่องจากไม่มีทุนในการดูแลรักษาใส่ปุ๋ย ฉีดยา ฉีดน้ำ สักกระยะหนึ่งผ่านไปมะม่วงก็ตาย แม้ว่าหันมาปลูกมันก็ยังคงขาดทุนไม่สามารถใช้หนี้ ธกส. หหมดได้ ต่อมาเมื่อโครงการส่งเสริมเลี้ยงวัวซึ่งเป็นนโยบายของรัฐบาลจึงนำที่ดินสปก. 4-01 ไปค้ำประกันนำเงินมาใช้ซื้อรถสำหรับวิ่งรับ-ส่งผัก (ปล่อยให้ที่ดินว่างเปล่า-รกร้าง) วิ่งรับส่งผักจากตลาดไทไปขายที่โรงเกลือ อำเภออรัญประเทศ วิ่งผักอยู่ปีกกว่าๆ ก็ไม่ได้ดีขึ้นจึงหยุดวิ่งและหันมาวิ่งรถรับส่งนักเรียนจากบ้านหลุมมะขามไปโรงเรียน หลังจากมาวิ่งรถรับ-ส่งนักเรียนพบว่าใช้น้ำมันยังไม่หมดจนถึงปัจจุบัน

เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่นายวินัย สุวรรณไตร พี่ชายได้ออกไปเรียนรู้เรื่องการทำวนเกษตร และประมาณปี 2542 พี่ชายจึงชวนให้ออกไปเรียนรู้ ครั้งแรกที่พี่ชายมาชักชวนออกไปก็ยังไม่ไป แต่ด้วยความพยายามของพี่ชายจึงได้ตัดสินใจออกไปเรียนรู้ด้วย

... พี่วินัยก็มาพูดกับเราว่า มึงพอเออะวิ่งรถนักเรียน รถมึงจะพังเอา...เขาก็มาบอกว่า "มาทำอยู่ทำกิน มาปลูกอยู่ปลูกกิน ปลูกขายอย่างนี้ก็ไม่เหลือหรอก" ยังนึกจะเถียงเขาอยู่เลยว่า "ที่ทำอยู่ทุกวันนี้ไม่ได้ทำอยู่ทำกินหรือไง" อาจเป็นเพราะเราไม่เข้าใจก็ไม่ไปเรียนรู้ ทำไปทำมามันไม่มีทางออกเราคิดตลอดว่าจะหาเงินมาจากไหนมาใช้หนี้ ก็เลยลองไปดู คือ คิดหาทางทำอะไรเพื่อจะหาเงินมาใช้หนี้ คิดแก้ปัญหาจนคิดไม่ออก จึงคิดอยากลองดู ก็เลยไปที่บ้านผู้ใหญ่วินบูลย์

จุดเริ่มต้นสำคัญในการเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ของนายถาวรเนื่องจากประสบปัญหาการเป็นหนี้สินจากการกู้ยืม และมีพี่ชายมาชักชวนให้ไปเรียนรู้

2) กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร นายถาวรได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น และจากการรวมกลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขามร่วมกันบริหารจัดการธนาคารชุมชนและจัดกิจกรรมโครงการหนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด

- กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น เมื่อแรกที่ได้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ ได้ไปฟังผู้ใหญ่วินบูลย์ เข้มเฉลิมพูดเกี่ยวกับเรื่องการปลูกไม้ การพึ่งตนเอง การทำอยู่ทำกิน เป็นเรื่องที่ฟังแล้วไม่เข้าใจ ทำอะไรกันก็ไม่รู้ เพราะไม่ได้บอกว่าต้องปลูกอะไร แต่ว่าด้วยความที่ต้องการหาทางออก ต้องการแก้ปัญหาหนี้สินที่มีอยู่ จึงนั่งฟังแล้วก็คิดทบทวนตามไปเรื่อยๆ "...ได้ฟังผู้ใหญ่วินบูลย์พูด พี่เลี่ยมพูด ฟังหลายๆ คนพูดได้คุยกันก็กลับมาคิดว่ามันน่าจะจริง เพราะนึกถึงสมัยก่อนเราอยู่กับป่ากับดง สมัยเป็นเด็กก็เป็นเด็กเลี้ยงวัวอยู่ที่อีสาน ไปเลี้ยงวัวไม่เคยซื้อกับข้าวกิน เงินไม่เคยติดกระเป๋าก็ยังอยู่ได้..."

กระทั่งได้เข้ารับการอบรม 5 ฐาน จึงได้รับข้อมูลความรู้เรื่องนโยบายแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ว่าแผนพัฒนาฯ มันผลิตผลตั้งแต่ฉบับที่ 1 เป็นต้นมา ทำให้ได้คิดทบทวนและตั้งข้อสงสัยคิดว่า สิ่งที่รัฐส่งเสริมมักจะล้มเหลว และสิ่งที่รัฐไม่ส่งเสริมจะอยู่ได้นานทำให้เริ่มชอบฟัง และชอบที่จะเข้าร่วมประชุมแลกเปลี่ยนกับเครือข่าย จากการที่ภายในสวนปาวน เกษตรที่ศูนย์การเรียนรู้ มีป้ายเขียนบอกชื่อต้นไม้ ว่าชื่ออะไร ใช้ทำอะไร มีสรรพคุณอะไรทำให้เกิดความรู้เรื่องต้นไม้มากขึ้น และที่สำคัญมีเวทีเรียนรู้เรื่องต้นไม้

ชอบที่ผู้ใหญ่วิบูลย์บอกว่า “มึงจะปลูกอะไรมึงต้องศึกษาก่อน ปลูกแล้วจัดการมันได้หรือเปล่า” ทำให้เกิดทั้งความรู้และการศึกษาค้นคว้าด้วยพอเราไปอ่านไปเห็นแล้วก็ยังได้ความรู้ เราก็ไปเสาะหาพันธุ์ไม้มาปลูกบ้างก็ขอบ้างก็ซื้อ ทุกอย่างได้มาก็เอามาปลูก ก็ได้เรียนรู้จากเพื่อนที่ได้คุยกัน ซึ่งแต่ก่อนเครือข่ายรอบป่าตะวันตกจะมาคุยกันทุกเดือนที่บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ เครือข่ายนี้ปลูกไม้อย่างเดียว เครือข่ายป่าตะวันตกไปเจอกันไปคุยกัน ใครเพาะพันธุ์อะไรไว้ก็เอามาแลกเปลี่ยนกัน

ความรู้ที่ได้รับจากการเรียนรู้ทำให้รู้จักช่องทางการทำอยู่ทำกิน การอยู่อย่างพอเพียง ไม่ต้องดิ้นรน ด้วยการปลูกไม้หลายหลายชนิดลงบนผืนดินที่มีอยู่ เพราะนอกจากมีอยู่มีกินมีใช้แล้วยังมีหลักประกันยามแก่เฒ่าให้ได้อยู่อย่างสุขสบาย

ผู้ใหญ่วิบูลย์เคยพูด “อะไรที่วาดก็สู้ไม้ป่า สู้ยางนา สู้ตะเคียน ไม่ได้หรอก มันเป็นหลักประกันให้เรา” แล้วเราก็ได้เห็นของผู้ใหญ่ด้วย เขาก็ว่าต้นนี้ปลูกปีอะไร มีต้นตะเคียนต้นหนึ่งอายุ 17 ปี ถ้าแปรรูปออกมาเป็นไม้วงกบได้ตั้งหลายตัว ตัวหนึ่งตั้ง 200-300 บาท คำนวณดูแล้วต้นหนึ่งก็ตกประมาณ 20,000 บาท ก็เลยนึกในใจว่า...โห....มันจริงด้วย

กระทั่งได้ลงมือปลูกไม้หลายๆ ชนิด หลายๆ อย่างลงบนพื้นดินที่เคยปลูกมันสำปะหลัง ได้เรียนรู้ธรรมชาติของไม้แต่ละชนิด ได้ใช้ประโยชน์จากไม้และเริ่มที่จะเห็นว่าการปลูกไม้ทำให้มีกินได้

ตอนนั้นปลูกไม้ก็ไม่ได้คิดถึงเรื่องการจัดการหрокเพราะยังไม่รู้เรื่อง....ถ้าเราปลูกป่า น่าจะอยู่ได้ เพราะมีของกินเยอะ ประชุมที่ไหนอบรมที่ไหนก็เจอเพื่อนฝูงได้คุยกันได้แลกเปลี่ยนกันว่าจะปลูกอะไร ปลูกอย่างไร มีประโยชน์อะไร ก็เลยลองปลูกดู ไปหาพันธุ์ไม้มาปลูกโดยการซื้อบ้าง ขอบ้าง เพาะพันธุ์เองบ้าง เอามาปลูกปลูกเต็มพื้นที่เลย...บอกตรงๆ ไม่คิดหрокว่าจะอยู่ได้ ... ช่วงหลังๆ พอดกเย็นชาวบ้านก็จะมาแถวๆ สวนผม มาหาของกิน เพราะผมมีค้างตำลึงอยู่ผมทำไว้

แล้วก็มีพวกมะระขึ้นไปด้วย พอตกเย็นเพื่อนบ้านก็รถออกมาขอผักไปกิน ก็เลยคิดเลย...อืม...มันจริงนะ แบบนี้

การที่ได้มีโอกาสออกไปเรียนรู้ยังศูนย์การเรียนรู้ และนำกลับมาลงมือปฏิบัติทำสวนวนเกษตรมีการทดลองผิดถูกด้วยตนเองทำให้เกิดเป็นความรู้เรื่องต้นไม้ขึ้น

เราได้อะไรและได้สังเกตว่า เราปลูกไม้แต่ละอย่างมันไม่เหมือนกัน บางอย่างชอบร่ม บางอย่างชอบแสง ถ้าไม้ชอบร่มก็ปลูกใกลางร่มก็ตาย ไม้กลางแจ้งไปปลูกใร่มมันก็ไม่โต ถ้าได้เดินเข้าสวนมันจะเพลิน ต้นนี้ก็เริ่มโตแล้วนี่หว่า ได้ถอนหญ้าฟันหญ้าไปด้วยช่วงนี้มันยังมีหญ้าขึ้นอยู่ ปีนี้ผมเริ่มย้ายไม้ออกไปปลูกที่อื่น เพราะมันเริ่มแน่นเกินไป เริ่มขยายพื้นที่ในการปลูกไม้

นอกจากนี้ยังได้มีโอกาสไปดูงานตามที่ต่างๆ โดยมีศูนย์การเรียนรู้ เป็นผู้อำนวยความสะดวกพาไปดูงานเช่น บ้านแม่ทา จ.เชียงใหม่, บ้านลุงน้ำค้าง จ. ฉะเชิงเทรา, บ้านน้อยผักหวาน จ.ชลบุรี ฯลฯ ซึ่งการไปดูงานตามสถานที่ต่างๆ ได้ก่อให้เกิดความมั่นใจในแนวทางการทำวนเกษตรเพิ่มมากยิ่งขึ้น

- กระบวนการเรียนรู้ที่กลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขามจัดขึ้น นายถาวรได้เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการบริหารงานธนาคารชุมชนบ้านหลุมมะขาม โดยในกระบวนการเรียนรู้นี้ได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการ การแบ่งปัน การช่วยเหลือพึ่งพากันและกัน รวมถึงการนำดอกเบี้ยที่ได้รับจากการดำเนินงานธนาคารชุมชนมาดำเนินโครงการหนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด ซึ่งเป็นกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรทำให้มีอยู่มีกินมีใช้ นายถาวรได้เข้าร่วมดำเนินโครงการนี้ด้วย

อืม...มันจริงนะปลูกไม้มีอยู่มีกินมีใช้ ก็เลยได้มาคุยกับกลุ่มว่าน่าจะได้มาทำ 1 งาน 100 ชนิด ปีแรกในชุมชนมีผมและพี่วินัยที่เริ่มทำ นอกนั้นก็ยังไม่มีการทำหรอก ขนาดคนที่ไปเรียนรู้ด้วยกันเขาก็ยังไม่ทำ ก็เลยตัดสินใจมาทำแต่ผมก็ไม่ได้ทำแบบนี้อย่างเดียว ผักผมก็ปลูก ส่วนที่ยังปลูกขายผมก็ยังปลูกอยู่ เพียงแต่ผมไม่ได้ทำเองมีลูกชายทำ ส่วนผมทำไว้กินอย่างเดียว (ประมาณปี 2548 ผมเข้าร่วมโครงการหนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด ผมทำกินอย่างเดียวไม่ได้ทำขาย)

การร่วมทำกิจกรรมกับกลุ่มวนเกษตรได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้กับตนเองและชุมชนทำให้ได้เรียนรู้ทรัพยากรที่หลากหลายทั้งที่เคยรู้จักและไม่เคยรู้จักมาก่อน อีกทั้งนายถาวรได้ทำบันทึกรายจ่ายเพื่อการเรียนรู้พฤติกรรมของตนเองและครอบครัว"...ผมทำบัญชีรายจ่าย ซึ่งมันช่วยได้นะ คือเราทำเรารู้ว่าอันนี้มันจ่ายมากเราก็ลดมัน อย่างลูกผมไปโรงเรียนจ่ายค่าขนมมากกว่าค่าเหล้า

พอแล้วนะ จะทำอะไร เหลือวันละ 5 บาทได้ไหมก็ตกลงกัน แล้วก็ให้ลูกวันละ 5 บาทค่าขนม และค่าข้าวอีกวันละ 10 บาท วันๆ หนึ่งของลูกก็ประมาณ 15 บาท..."

3) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้เรื่องวณเกษตร หลังจากที่ตั้งใจหันหลังให้กับการทำการเกษตรเพื่อขาย และเลิกการใช้สารเคมีทางการเกษตรทั้งปวงทำให้เกิดการเปรียบเทียบระหว่างการทำการเกษตรเพื่อขายกับการทำวณเกษตรว่า

เราทำแบบนี้แล้วเราสบายใจ มันเหมือนเรามองเห็นช่องทางหลุดหนีได้ ที่มันใจ เพราะรายจ่ายมันน้อยลง อย่างค่าข้าวทุกวันนี้แทบไม่ได้ซื้อ ที่ซื้อก็สิ่งที่เราทำเอง ไม่ได้ เช่น กะปิ น้ำปลา หมู ฯลฯ ผมไม่ได้ซื้อผักตลาดมาหลายปีแล้ว แม่บ้านก็ไม่กล้าซื้อเพราะถ้าซื้อมาผมก็ปน แล้วผมก็ไม่กินผักที่ซื้อมาจากตลาดด้วย แต่เดิมต้องซื้อผักที่ตลาดมาทำกินแต่เดี๋ยวนี้เก็บผักที่ปลูกไว้มากินเอง

นอกจากเกิดเชื่อมั่นในการแก้ปัญหาเรื่องนี้ขึ้น เกิดความสบายใจ ยังเกิดความรู้สึกภูมิใจในตนเองอีกด้วย กล่าวคือ ขณะที่นี้ได้มีผู้คน เพื่อนมาได้มาขอใช้ประโยชน์จากไม้ที่ปลูกไว้ บางคนมาขอไปเป็นอาหาร บางคนมาถามเรื่องต้นไม้รู้สึกภูมิใจ เพราะได้ถ่ายทอดความรู้เรื่องต้นไม้ให้คนอื่น ๆ และที่สำคัญการเรียนรู้ได้เปลี่ยนชีวิตคนๆ หนึ่งจากคนที่เคยตัดไม้ทำลายป่า ให้เป็นคนที่รักต้นไม้ ปลูกต้นไม้ ดูแลรักษาต้นไม้

ผมรู้สึกภูมิใจเวลาที่มีคนมาถามเรื่องต้นไม้ ถ้าเราได้บอกไป ได้บอกสรรพคุณด้วย เขาก็จะรู้สึกดีนะ ได้รู้จักต้นไม้ด้วยได้รู้จักสรรพคุณ เราเองก็ถือว่าได้ถ่ายทอดให้คนอื่นก็ภูมิใจ...อย่างที่คุณวิทยุบลย์ว่า "มีต้นไม้เป็นวณเกษตร มันเหมือนเหมือน หอสมุดที่ใหญ่ที่สุดในโลก" ซึ่งมันก็น่าจะจริง เพราะเดี๋ยวนี้ไปที่ไหนก็จะมีไม้บางชนิดแล้ว มันสูญพันธุ์ไปแล้วหาไม่มีไม่ได้ แล้วคนรุ่นหลังหรือแม้แต่รุ่นผมยังแทบไม่รู้จักมัน...ตั้งแต่ปลูกต้นไม้ความรู้สึกภูมิใจมันมาเลย มันทำให้ผมเปลี่ยนเป็นคนรักต้นไม้ไปเลย ได้ปลูกกับมือ ได้รู้สรรพคุณ ได้รู้ประโยชน์ ก็ยิ่งรักยิ่งหวงมัน

ตารางที่ 4

การปรับเปลี่ยนวิธีคิด ทักษะ และพฤติกรรมของนายถาวร สุวรรณไตร

การปรับเปลี่ยนที่เกิดจาก กระบวนการเรียนรู้	เดิม	ใหม่
ทัศนคติ / วิธีคิด / พฤติกรรม	- มีพื้นที่ทำกินจำนวนมาก - พืชเชิงเดี่ยวจำนวนมากๆ - ขายได้และร่ำรวย - ไม่เชื่อว่าปลูกไม้จะมีกิน - กินเหล้าทุกวัน - ตัดไม้ทำลายป่า - ภูมิใจเมื่อขายผลผลิตแล้วได้เงิน - แต่เมื่อเงินหมดความภูมิใจก็หมด	- พื้นที่ทำกินไม่มาก - ทำให้จัดการได้ไม่เหนียว - มั่นใจว่าปลูกไม้แล้วมีกิน มีใช้ - มีหลักประกัน - ปลูกไม้โดยเฉพาะไม้แปลก - ใหม่ เพราะจะได้เรียนรู้เพิ่มขึ้น - เกิดความรัก ห่วงต้นไม้ - ปลูกผักกินเอง พยายามแปรรูปเอง - ภูมิใจเมื่อมีคนมาถามเรื่องต้นไม้ - ภูมิใจที่ได้ถ่ายทอดความรู้ให้คนอื่น

กรณีศึกษาที่ 5 นายโสภณ ขุดแก้ว ปัจจุบันอาศัยอยู่ชุมชนบ้านหลุมมะขาม อายุ 59 ปี บ้านเดิมอยู่ที่ อ.พนัสนิคม จ.ชลบุรี จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ภรรยาชื่อนางจวน ขุดแก้ว อายุ 55 ปี มีบุตร 3 คน เดิมมีอาชีพทำนา แต่เนื่องจากทำนาอย่างเดียวทำให้มีเวลารว่างในแต่ละปีมาก จึงได้ไปแผ้วถางพื้นที่เพื่อทำไร่มันสำปะหลัง กล่าวคือ ภายในหนึ่งปีเมื่อเสร็จสิ้นภารกิจจากการทำนาแล้วจะพาครอบครัวไปทำไร่มันสำปะหลังซึ่งจะทำหมุนเวียนเช่นนี้เป็นประจำ กระทั่งตัดสินใจเลิกทำไร่มันแล้วหันมาทำไร่อ้อยกับทำนา นายโสภณเป็นสมาชิกเครือข่ายศูนย์การเรียนรู้ เป็นสมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขามและเป็นคณะกรรมการบริหารงานธนาคารชุมชนบ้านหลุมมะขาม

1) ก่อนเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร หลังจากตัดสินใจทำไร่อ้อยได้มีการระดมทุนที่มีอยู่และได้กู้เงินจากโรงงานน้ำตาลมาลงทุนทำไร่อ้อยจำนวนมาก มีการจ้างแรงงานจำนวนมาก ขยายพื้นที่ปลูกอ้อยด้วยการใช้รถไถและรถแบ็คโฮ มาไถและขุดต้นไม้จำนวนมากออกจากพื้นที่เพื่อให้โล่งเตียนสำหรับการปลูกอ้อยในช่วงแรกๆ การทำไร่อ้อยได้ผลผลิตดีก่อให้เกิดผลกำไร

เป็นที่น่าพอใจ แต่เมื่อเข้าสู่ระยะหลังซึ่งมีเกษตรกรทำไร่อ้อยกันมากขึ้นส่งผลให้เกิดภาวะอ้อยล้นตลาดราคาอ้อยตกต่ำ ทำให้เกิดภาวะขาดทุนอย่างหนัก

ตอนที่ผมขาดทุนอย่างหนัก นาข้าวผมก็ยังทำอยู่แต่ก็ยังดันทุรังทำอ้อยอยู่ แล้วอ้อยก็เป็นโรคอีก ผลปรากฏว่าอ้อยตายแล้วผมก็ใช้หนี้ขายทุนไม่หมด ผมตัดสินใจขายที่เล็กทำไร่อ้อย หยุดทำอ้อย ขายที่ไปทั้งหมดร่อยกว่าไร่กลับมาอยู่บ้าน (บ้านแปลง) แต่ก็มาปลูกมันสำปะหลังต่อไปอีกผสมกับปลูกมะม่วงซึ่งตอนนั้นก็ประมาณปี 2537 เห็นจะได้ ซึ่งช่วงนั้นมะม่วงราคาดีมาก ๆ ผมก็ไปซื้อพันธุ์มะม่วงมาปลูก ตั้งแต่ผมทำมะม่วงต้องใช้สารเคมีแรงให้ได้ผลผลิตจำนวนมากทั้งในฤดูกาลและออกผลนอกฤดู พอทำไป ๆ เราก็ขาดทุนเพราะเราต้องลงทุนซื้อสารเคมีมาฉีดพ่น บางครั้งลงทุนฉีดสารแต่กลับไม่ได้ผลเลยสักลูกก็มี ผมจึงตัดสินใจเลิกทำมะม่วงในเวลาต่อมา

พ.ศ. 2540 ได้รับเลือกให้เป็นสมาชิกของกรการบริหารส่วนตำบล (อบต.) ทำให้ได้มีโอกาสเรียนรู้เรื่องการทำออมทรัพย์ ได้มีโอกาสเข้าสังคม เข้าร่วมประชุม พบปะผู้คนจำนวนมาก ได้ทำงานร่วมกับพัฒนากรอำเภอ ได้รวมกลุ่มกับชาวบ้านแล้วจัดทำกลุ่มออมทรัพย์และนำเงินไปฝากไว้ที่ธนาคารออมสิน (อ.สนามชัยเขต) พ.ศ. 2542 หลังจากที่ได้เรียนรู้เรื่องการทำออมทรัพย์แล้วได้รู้จักกับนายวินัย สุวรรณไตรและได้ร่วมกันทำกลุ่มออมทรัพย์บ้านหลุมมะขาม นายวินัยได้ไปเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จึงมาชวนให้ไปเรียนรู้ด้วย

นายโสภณมีหนี้สินจากการลงทุนทำไร่จำนวนมากกระทั่งต้องขายที่ดินจำนวนมากเพื่อไถ่หนี้ และได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ด้วยการชักชวนของนายวินัย สุวรรณไตร

2) กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร นายโสภณได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น และจากการรวมกลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขามร่วมกันบริหารจัดการธนาคารชุมชนและจัดกิจกรรมโครงการหนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด

- กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น หลังจากที่ได้ไปเรียนรู้เรื่องการปลูกไม้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ และได้เข้าร่วมอบรม 5 ฐานการเรียนรู้ ทำให้เกิดความคิดและได้ทบทวนตัวเอง โดยเฉพาะเรื่องการทำยาสีฟันเป็นเรื่องที่ทำให้ได้คิดทบทวนมากที่สุด

ผมไปศึกษาดูว่าที่นั่นเขาปลูกไม้กันอย่างไร ผมเริ่มสงสัย และสนใจ เพราะปลูกไม้ป่าแล้วจะอยู่ได้อย่างไร? พอไปแล้วผู้ใหญ่บุญลย์ก็พูดถึงเรื่องต่างๆ เราก็เริ่มคิดตามที่เขาพูด ที่เขาพูดว่า "เขาทำยาสีฟันเอาไม้ข่อยมาทำแล้วซื้อเกลือมาผสม แต่พอทำแล้วขายได้กิโลกรัมละ 270 บาท เกลือที่ซื้อมาก็มีค่า 270 บาท" เราก็นึกว่า

การแปรรูปทรัพยากรที่เรามีอยู่มันก็มีค่ามีราคาเพิ่มขึ้น ไม่ว่าเราจะเอาอะไรมาผสมกับอะไรเราก็จะเพิ่มมูลค่าของมันนั่นเอง ก็เลยรู้ว่าที่นายทุนอยู่ได้เพราะเขาเอาของจากเราไปเพิ่มค่า แล้วผู้ใหญ่ก็พูดว่า “อยากให้ปลูกไม้ เพราะถ้าปลูกแล้วเราต้องได้รู้ เราต้องรู้ว่ามันทำอะไรได้ ใช้อะไรได้ เราต้องรู้จักประโยชน์ของมัน” คือเราจะได้จัดการมัน ซึ่งตอนนั้นผมเริ่มฟังผู้ใหญ่พูดรู้เรื่องมากขึ้น

ครั้งแรกที่ไปศูนย์การเรียนรู้ ไม่ได้รู้สึกติดอกติดใจอะไร เพราะเคยอยู่ป่ามาก่อน ทำให้ไม่เกิดความน่าสนใจ ประกอบกับฟังในสิ่งที่ผู้ใหญ่วิบูลย์พูดไม่รู้เรื่อง เพราะเป็นพูดที่กำกวม ทำให้ต้องพยายามคิดตาม กระทั่งได้เข้าร่วมอบรม 5 ฐาน ซึ่งหลังจากกลับมาได้ทำยาสมุนไพร ทำปุ๋ยชีวภาพ เริ่มคิดค้นทำสิ่งต่างๆ ขึ้นมาใช้ การไปเรียนรู้ได้ก่อให้เกิดความรู้ที่ไม่เคยได้คิดถึงมาก่อน กล่าวคือ ได้รู้ถึงประโยชน์ คุณค่า ของต้นไม้ต่างๆ รู้วิธีการปลูก การรักษา การใช้ประโยชน์ รู้จักใช้รู้จักกินไม้ที่ปลูกเอง ทำให้ได้คิดทบทวนเรื่องราวต่างๆ ของชีวิตการใช้ชีวิตที่ผ่านมาของตนเองจากการทำบ้านที่ทรายจำย มีความรู้ว่ามีเมื่อปลูกไม้แล้วยังทำให้สิ่งแวดล้อมดีขึ้น ความรู้ที่ได้รับมาจากการถ่ายทอดโดยวิธีการต่างๆ เช่น การเข้าร่วมประชุมแลกเปลี่ยนกับเครือข่าย การฟังผู้ใหญ่วิบูลย์เล่าประสบการณ์ต่างๆ เกี่ยวกับการทำวนเกษตร แล้วนำมาประยุกต์ใช้ในส่วนปาวนเกษตรของตนเอง ประกอบกับชุดประสบการณ์ชีวิตที่มีลักษณะคล้ายกันกับผู้ใหญ่วิบูลย์ จึงทำให้นายโสมณเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้

พ.ศ. 2545 เริ่มปลูกต้นไม้ ซึ่งเป็นไม้ป่าเช่น ปลูกไม้พยอม ปลูกไม้สีเสียด ปลูกไม้มะขามป้อม ฯลฯ ซึ่งไม้ป่าบางอย่างก็รู้จักบางอย่างไม่รู้จัก เช่น ไม้พยอม เดิมทีรู้ว่าดอกมันหอม เนื้อไม้ใช้ทำบ้านแต่ไม่รู้ว่าพยอมทำอะไรได้ จนกระทั่งได้ไปเรียนรู้แลกเปลี่ยนก็รู้ว่าพยอมเอาเปลือกไปใส่น้ำตาลมาป้องกันไม่ให้บูด-เน่า-เสีย ก็ทำให้รู้จักประโยชน์มากขึ้น

- กระบวนการเรียนรู้ที่กลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขามจัดขึ้น นายโสมณเป็นสมาชิกกลุ่มวนเกษตรและร่วมบริหารจัดการธนาคารชุมชนบ้านหลุมมะขาม โดยดำรงตำแหน่งเป็นประธานธนาคารชุมชน กระบวนการเรียนรู้นี้ได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการ การแบ่งปัน การช่วยเหลือพึ่งพากันและกัน รวมถึงการนำดอกเบี้ยที่ได้รับจากการดำเนินงานธนาคารชุมชนมาดำเนินโครงการหนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด ซึ่งเป็นกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรทำให้มีอยู่มีกินมีใช้ นายถาวรได้เข้าร่วมดำเนินโครงการนี้ด้วย

ผมเองก็มีเงินออมจากกลุ่มออมทรัพย์ ตอนที่เริ่มปลูกไม้ผมมานั่งใจตรงที่ว่าผมได้ทำบัญชีรายจ่ายทุกปีหนี้สินที่ผมเคยมีผมได้ใช้หนี้แล้วไม่ต้องเป็นหนี้อีก

หลังจากปลูกไม้ผมก็ปลูกผักในพื้นที่ปลูกไม้ด้วย พอต้นไม้มันเริ่มโตผมก็ขยายไปปลูกที่ใหม่ ตอนที่ปลูกยังปลูกพริก ปลูกผัก และปลูกต้นไม้ผมก็ใช้ทั้งปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยเคมีร่วมกัน แต่มาหลังๆ ผมไม่ได้ใช้สารเคมีเลย ก็ตั้งแต่ไปอบรมที่ศูนย์มาบเอื้องกลับมาผมก็เลยเลิกใช้สารเคมีเลย

3) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร

ชีวิตก่อนและหลังการทำวนเกษตรมันแตกต่างกันตรงที่ว่าผมมีความคิดใหม่ บางคนมาเจอผมก็ถามว่า “ไม้ตะเคียนที่เพาะไว้ ปลูกแล้วจะตัดไหม?” ผมก็บอกว่าผมไม่ได้คิดนะว่าผมจะตัดหรือไม่ตัด ถึงผมไม่ได้ตัดรุ่นลูกรุ่นหลานก็ได้ตัด เราทำแล้วไม่ได้หวังว่าเราจะได้ถึงเราไม่ได้ลูกหลานเราก็ได้ เราทำเพื่อให้สิ่งแวดล้อมมันดีขึ้น เพราะไม้เราปลูกแล้วเราตัดมันไม่มีประโยชน์เพราะมันไม่ก่อให้เกิดป่า ไม่ได้ก่อให้เกิดความชุ่มชื้น ซึ่งแต่เดิมไม่เคยคิดแบบนี้เลย เราไม่เคยนึกเลย เรานึกแต่ว่าถางป่าไปแล้วก็จะได้พื้นที่อุดมสมบูรณ์ไว้ทำกินไม่ต้องใส่ปุ๋ย คิดว่าทำแล้วรวบลูกเดียวเลยตอนนั้น

วิธีคิดที่ห่วงใยต่อธรรมชาติได้ก่อเกิดขึ้นหลังจากที่ได้ลงมือปลูกไม้ ดูแลรักษา พร้อมกับศึกษาและเรียนรู้ธรรมชาติคุณประโยชน์ของไม้แต่ละชนิด นอกจากวิธีคิดที่เปลี่ยนไปพฤติกรรมก็ปรับเปลี่ยนไปด้วย กล่าวคือจากเดิมที่เป็นคนใช้จ่ายเงินอย่างไม่คิด ต้องเสียเงินกับการซื้อของฟุ่มเฟือย เช่น เหล้า บุหรี่ เครื่องดื่มบำรุงกำลังต่างๆ เมื่อทำบันทึกรายจ่ายทำให้ได้รู้ว่ามีค่าใช้จ่ายมากเกินความจำเป็นจึงได้เลิกซื้อเลิกใช้สิ่งต่างๆ ดังกล่าว การปลูกไม้ยังก่อให้เกิดความสุขเพราะไม่ต้องรีบเร่ง และไม่คิดการทำเพื่อที่จะมีเงินมาซื้อกินซื้อทุกอย่างเหมือนเดิม “...มันทำให้เรามีความสุข สุขตรงที่ว่าเวลาไปอยู่ที่สวนเราแล้วมันเย็นมันเห็นมีต้นไม้โต มันเป็นธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ เราจะมองเห็นได้เลยว่าถ้าอากาศร้อนๆ เรายืนอยู่ในบ้านมันจะร้อน แต่ถ้าเราออกไปอยู่ตามโคนต้นไม้มันจะเย็นสบาย...”

ตารางที่ 5

การปรับเปลี่ยนวิธีคิด ทักษะ และพฤติกรรมของนายโสมณ ชูดแก้ว

การปรับเปลี่ยนที่เกิดจาก กระบวนการเรียนรู้	เดิม	ใหม่
ทัศนคติ/วิธีคิด/พฤติกรรม	-ขยายพื้นที่สำหรับทำไร่จำนวน มากโดยการโค่นไม้ทิ้ง ทำไร่จำนวน มากได้ผลผลิตมากได้เงินมาก สำหรับมาใช้จ่าย ซื้อทุกอย่างไม่ ปลูกไว้กิน -มีความสุขเมื่อมีเงินจำนวนมาก และความสุขหมดไปเมื่อเงินหมด -มีหนี้สินจำนวนมากและไม่ สามารถใช้นี้ได้	-ปลูกไม้ เรียนรู้ธรรมชาติและ คุณประโยชน์ของต้นไม้ -มีอยู่มีกิน โดยไม่ต้องใช้เงินซื้อ หาทั้งหมด -มีความสุข และมีเพื่อนๆ เพิ่ม มากขึ้น -สามารถใช้นี้ได้แล้วบางส่วน

กรณีศึกษาที่ 6 นายประเสริฐ จำนงผล ปัจจุบันอาศัยอยู่ชุมชนบ้านหลุมมะขาม อายุ 48 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 เดิมเป็นคนบ้านบึง จังหวัดชลบุรี มีบุตรจำนวน 2 คน และมีหนี้สินประมาณล้านกว่าบาท นายประเสริฐเป็นสมาชิกเครือข่ายศูนย์การเรียนรู้ฯ เป็นสมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขามและเป็นคณะกรรมการบริหารงานธนาคารชุมชนบ้านหลุมมะขาม

1) ก่อนเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร เดิมนายประเสริฐมีทำไร่อ้อย แม้ว่าจะย้ายมาอยู่ที่บ้านหลุมมะขามก็ยังคงยึดอาชีพทำไร่อ้อยอยู่เช่นเดิม มีการขยายพื้นที่ที่ทำไร่ด้วยการตัดไม้ออกจากผืนดินของตนเอง โดยใช้เงินลงทุนจากโรงงานน้ำตาลเพื่อนำมาลงทุนทำไร่อ้อย โดยมีค่าใช้จ่ายไปกับค่าจ้าง และค่าสารเคมีทางการเกษตร ส่วนหนึ่งเอามากินเหล้าแล้วเอาเงินมาซื้อกิน ถัดมาหันมาปลูกมะม่วงและค่อมบ่อนการพนัน โดยการทำสวนมะม่วงจะต้องมีการลงทุนใส่ปุ๋ย ฉีดยาเร่งให้ออกดอกออกผล ฉีดยาฆ่าแมลงต่างๆ ช่วงนี้เป็นช่วงที่มีการใช้สารเคมีทางการเกษตรมากที่สุด แต่ผลผลิตที่ออกไม่คุ้มต่อการลงทุน จึงตัดสินใจปล่อยสวนมะม่วงไม่ดูแลรักษาแล้วผัน

ตัวเองไปเป็นพ่อค้าคนกลางค้าไม้ยูคาลิปตัส แทนที่จะทำให้ล้มตาอ้าปากได้แต่กับทำให้หนี้สินเพิ่มจำนวนมากขึ้น หนี้สินหลากหลายทางที่ได้สร้างไว้รวมๆ กันทั้งสิ้นประมาณล้านกว่าบาท

เราไปเอาเงินจากโรงงานมาลงทุนปลูกอ้อยแล้วส่งให้กับโรงงาน พอเรามีเงินมีเครดิต เราเองก็สำคัญตัวผิวนึกว่าตัวเองเป็นเฒ่าแก่ก็มีลูกน้อยเยอะ แบบว่าเงินมันเฟ้อ เราอยากได้สอง-สามแสน ทางโรงงานก็ให้ พอเอาเงินมาแล้วก็เอามาใช้จ่ายส่วนหนึ่งหมดไปกับค่าจ้าง ส่วนหนึ่งก็เอามากินเหล้าเมายามันหมดไปกับหลายทาง แล้วก็ซื้อกินปลูกกินไม่มี เอาเงินมาซื้อกินตลอด ตั้งแต่ผมเกิดมาชีวิตส่วนใหญ่ก็หมดไปกับการซื้อกิน

ปีแรกๆ เป็นหนี้โรงงานก็ใช้หนี้หมดและมีเหลือนิดหน่อย หลังจาก 3 ปี ผ่านไปที่ดินเริ่มเสื่อมโทรมผลผลิตตกต่ำจึงเริ่มใช้ยาฆ่าหญ้า ใช้ปุ๋ยจำนวนมากเราเริ่มใช้สารเคมี ทำให้ใช้หนี้โรงงานไม่หมด ทำให้เกิดหนี้สะสมเรื่อยมา จึงนำที่ดินไปจำนำกับ ธกส. และนำเงินไปใช้หนี้โรงงาน น้ำตาล จึงเลิกทำอ้อยและหันมาทำสวนมะม่วง "...ทำมะม่วงมา 5 ปี ก็มีปัญหาก็กเริ่มรู้ว่าไปไม่รอดแล้ว...หนี้สินมันเยอะมันเต็มไปพอดานไปขอกู้จากใครก็ไม่มีใครให้หมดที่ดินไปทุกวันนี้ผมพักชำระหนี้ 20 ปี แล้วหนี้ส่วนหนึ่งเกิดจากบ่อนอีกล้านกว่าบาทที่ปัจจุบันก็ยังถูกฟ้องอยู่ ซึ่งมันเป็นหนี้สินที่สร้างขึ้นเองเพียงห้าแสนกว่าบาทเอง..."

ขณะที่ชีวิตเริ่มเข้าสู่ทางตันด้วยปัญหาหนี้สิน ได้มีโอกาสรู้จักและได้พูดคุยกับ นายวินัย สุวรรณไตร ซึ่งออกไปเรียนรู้และได้เล่าประสบการณ์ช่องทางการทำมาหากิน และได้ชักชวนให้ไปเรียนรู้ด้วยกันที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ

ช่วงนั้นก็รู้จักกับวินัยซึ่งถือได้ว่าเป็นคนบ้านใกล้เรือนเคียงกัน เราสนิทกันเพราะไปช่วยเพื่อนอีกคนหนึ่งหาเสียงรับเลือกตั้งกำนัน ช่วงที่ทำงานร่วมกันก็เกิดเห็นอกเห็นใจกันมาโดยตลอด ช่วงนั้นคุณวินัยก็ได้มาเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ วินัยมาก่อนผมมาทีหลังไต่ถามกันมา ก็วินัยมาเรียนรู้ก่อนผมหนึ่งปี...คุณวินัยก็มาเล่าให้ฟังว่ามาเรียนรู้มันดีอย่างนั้นอย่างนี้ เขาก็พยายามชวนให้ผมมาด้วย แล้วเขาก็ชวนผมมาเรียนรู้ด้วยกัน

2) กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร นายประเสริฐได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น และจากการรวมกลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขามร่วมกันบริหารจัดการธนาคารชุมชนและจัดกิจกรรมโครงการหนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด

- กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น ความรู้สึกครั้งแรกที่มาয়ศูนย์การเรียนรู้ฯ ทำให้ไม่อยากมาอีกเลย เนื่องจากสิ่งที่พบเจอนั้นคือ สวนป่า ที่มีต้นไม้หลากหลายไม่มี

พัฒนาทางการเกษตรที่ขายได้ มาเจอผู้ใหญ่วิบูลย์แต่ฟังไม่รู้เรื่องแม้จะพูดทั้งเข้าทั้งเย็นก็ฟังไม่รู้เรื่อง หากแต่ในช่วงเวลาดังกล่าวได้มีสื่อแขนงต่างๆ นำเสนอรายการที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวง ซึ่งมีวิธีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การประชุมของชาวบ้านเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาต่างๆ เมื่อผ่านประสบการณ์ชีวิตแบบใหม่ในการเรียนรู้มาและได้รับสื่อที่นำเสนอเรื่องทำนองเดียวกันจึงเกิดความสงสัยในเรื่องต่างๆ ที่เป็นความรู้ใหม่ของชีวิตและเป็นเรื่องที่ไม่เคยรับรู้มาก่อน จึงตัดสินใจไขข้อข้องใจด้วยการพูดคุยกับนายวินัย หลังการพูดคุยจึงคิดได้ว่าควรจะต้องออกไปเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ อีกครั้ง เพื่อไปรับฟังแนวทางการแก้ไขปัญหาชีวิต ช่องทางการทำมาหากินจะได้มีเงินใช้หนี้ได้

มาถึงแล้วมาครั้งแรกไม่อยากมาอีกเลยอะไร...มาแล้วมาเห็นต้นไม้ จะกินอะไร จะอยู่อย่างไร จะไปเอาเงินที่ไหน จะไปขายอะไร...." มองเห็นสภาพสวนป่าแล้วมันยิ่งไปกันใหญ่....ไฉยไม่เอาอย่างนี้ไม่เอา คือผมเกิดคำถามในใจตลอด ที่แรกก็มาเฉยๆ อยากรู้ว่าเขามีอะไรกันที่นี่ นี่กว่าเขามีอะไรกันมาแล้วมันน่าจะร่ำจะรวยก็เลยมาดู พอมาแล้ว โห...เจ๋งอย่างเดียวเลย ไม่มีกิน ไม่มีอะไรเลยอดตายถ้าทำแบบนี้ก็อดตาย

การเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ของนายประเสริฐเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่สื่อมวลชนแขนงต่างๆ ให้ความสนใจนำเสนอแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง การพึ่งตนเอง ด้วยการเรียนรู้เรื่องต่างๆ ทำให้นายประเสริฐเกิดความสงสัยใคร่รู้เกี่ยวกับการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองมากขึ้น

หลังจากนั้นเรากลับไปบ้านเราดูโทรทัศน์มันเริ่มมีสื่อออกเรื่องการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งคำว่าแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นคำใหม่สำหรับเรามาก คำว่า "แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ผมไม่เคยรู้จัก" เราก็นั่งดูไปก็คิดไปว่า...เอ คำว่าแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มันเป็นอย่างไรรู้ ก็ได้คุยกับวินัยว่ามันเป็นอย่างไรการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ก็ไปถามเขาดู วินัยก็ว่า...มันก็เหมือนกับว่าใครมีความรู้เรื่องอะไรก็มาเล่าสู่กันฟัง รู้เรื่องการทำมาหากินอะไรต่างๆ ก็มาเล่าสู่กันฟัง เราก็พอจะนึกภาพออกว่ามันเป็นอย่างไรรู้ก็เริ่มสนใจเพราะที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ เขาใช้คำว่าแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันบ่อยมาก เราก็กลับไปคิดว่า "แลกเปลี่ยนเรียนรู้ก็น่าจะหมายความว่า คนหลายๆ คนมีความรู้หลายๆ อย่าง คนละอย่างสองอย่างแล้วเอามาคุยกัน

จากนั้นเมื่อคุณวินัยชักชวนให้ออกไปเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จึงตัดสินใจไปด้วย และครั้งนี้ได้พบกับนายเลี่ยม บุตรจันทา มาพูดเล่าประสบการณ์การทำสวนป่านเกษตร และประสบการณ์ชีวิต ขณะที่ฟังนายเลี่ยมพูดได้มีการคิดตามได้ทบทวนตนเอง กระทั่งเกิดความสับสน

ว่าตนเองจะจัดการกับชีวิตอย่างไรต่อไปซึ่งเป็นจุดสำคัญที่ทำให้มีความสนใจที่จะมาเรียนรู้เพื่อ
การพึ่งตนเอง

โดยเฉพาะน้ำเลี่ยมพูดได้ชัดเจนพูดจาฟังง่ายถึงแกพูดภาษาอีสานเราก็ฟังออกฟัง
แล้วมันเริ่มเข้าทำนะ เขาเริ่มปลดหนี้แบบนี้แบบนั้นเขาก็พูดเราเองก็นั่งฟังๆ ตอน
ที่มาฟังน้ำเลี่ยมพูดเราเองก็ยังไม่เลิกกินเหล้านะ น้ำเลี่ยมแกล้งกินเหล้า เลิกเล่น
มันทำให้เราย้อนนึกกลับไปว่า พ่อแม่ก็สั่งห้ามไม่ให้เล่นการพนันมันไม่ดีแต่พอเรา
มาอยู่ที่นั่นแล้วก็เล่น พอเจอน้ำเลี่ยมผมก็เริ่มสับสน ความรู้สึกของผมหลังจากมา
ครั้งที่ 2-3 ที่ได้เจอน้ำเลี่ยมผมรู้สึกสับสนหมดเลยว่าจะเอาอย่างไรดีชีวิตเราก็นึก
ไม่ออกว่าจะเอาอย่างไร วินัยก็ชวนให้มาที่ศูนย์การเรียนรู้ เราเองก็เข้าๆ ออก
เรื่อยก็ยังอยากรู้ว่าที่ศูนย์ฯ มันมีอะไรคนถึงได้มากันคือใจมันอยากรู้

นายประเสริฐเข้าออกศูนย์การเรียนรู้ หลายต่อหลายครั้งก็ยังไม่เห็นวิธีการแก้ไขปัญหา
หรือช่องทางทำมาหากิน นอกจากเห็นการแลกเปลี่ยนพูดคุยกันเรื่องต้นไม้

ว่ากันจริงๆ 5-6 ครั้งแรกๆ ก็ยังไม่เห็นว่าจะมีอะไร ไม่ได้อะไรเลยเห็นแต่ป่าเห็นแต่
ต้นไม้ แล้วก็พวกที่มาคุยกันเราก็ไม่รู้เรื่อง แต่ก็คิดนะว่าเขาต้องมีอะไรดีสักอย่าง
ถ้ามาแล้วไม่ดีคนที่มามันต้องหายไปเหมือนอย่างเรา ถ้าถูกหลอกให้มาคนหน้า
ใหม่ๆ ต้องเข้ามาเรื่อยๆ แต่มาก็เจอแต่คนหน้าเดิมๆ มันมาอีกแล้วมันมาทำไม
นึกในใจว่ามันต้องมีอะไรดีสักอย่างหนึ่ง มาหลังๆ ก็มาคุยกับเจ้าหน้าที่ที่ศูนย์ฯ ก็
คุยกับตายก่อนใครเลยแล้วก็เริ่มคุ้นกับพี่เลี่ยม แต่พอมาบ่อยๆ ชักเริ่มคุ้นเคยก็เริ่ม
คุยเริ่มถาม ถามโน่นถามนี่ถามซอกแซก

จากความสงสัยของนายประเสริฐได้พัฒนามาเป็นการเรียนรู้ขึ้น ได้มีการพูดคุย
แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับเพื่อนเกษตรกรซึ่งเป็นชุดประสบการณ์คล้ายกับของตน ได้รับการ
ถ่ายทอดจากผู้ใหญ่วิบูลย์และเจ้าหน้าที่ นายประเสริฐจึงเริ่มเกิดความเชื่อมั่นต่อแนวทางวนเกษตร
ผมก็ถามพี่เลี่ยมว่าทำอะไรเขาก็บอกว่า “ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก
เหลือแจก เหลือจากแจกขาย” ตรงนี้แหละที่มันโดนใจถึงกลับต้องไปคิดย้อนอดีต
เลยคิดว่าชีวิตเราถ้าเราทำแบบเดิมมันคงไม่รอดแล้ว ปี 2547 ผมปลูกไม้เป็นของ
ตนเอง ต้นแรกที่ปลูกก็คือต้นประดู่ เพราะพื้นที่เดิมที่มากินป่าทำไร่เคยมีแต่ต้น
ประดู่ขึ้นเต็มไปหมด อีกอย่างผมคิดว่าถ้าจะปลูกไม้ให้ดีเราน่าจะยึดว่าพื้นที่เดิม
มันมีอะไร ซึ่งผมคิดและสงสัยว่าดินตรงนี้น่าจะเหมาะกับไม้ประดู่ ต้องปลูก
ประดู่ เพราะสมัยก่อนมีประดู่เต็มไปหมดเลย

จุดสำคัญของชีวิตที่ทำให้หยุดและหันกลับมาปลูกไม้เนื่องจากการได้ไปเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ และได้แลกเปลี่ยนกับสมาชิกเครือข่าย แม้กระทั่งเจ้าหน้าที่ของศูนย์ฯ ซึ่งคอยให้กำลังใจ และแวะเวียนมาบอกกล่าวด้วยความห่วงใยว่า “เลิกเถอะพี่ เลิกเถอะพี่” ซึ่งได้สร้างความน่าเชื่อถือให้กับศูนย์ฯ เป็นอย่างมาก ประกอบกับนายเลี่ยม บุตรจันทา สมาชิกเครือข่ายจากบ้านนาอีสานได้เดินทางไปแลกเปลี่ยนกับนายวินัย สุวรรณไตร ที่บ้านหลุมมะขาม และได้ไปชมสวนปาวนเกษตรของนายประเสริฐ เมื่อเดินทั่วสวนแล้วนายเลี่ยมถึงกับพูดว่า “โอ้โฮ...ทรัพยากรมีมากขนาดนี้ไม่จนหรอก” ซึ่งเป็นจุดสำคัญอีกครั้งที่ทำให้ได้คิดทบทวน ผนวกกับมีเจ้าหน้าที่จากศูนย์การเรียนรู้ฯ ได้นำเสนอให้จดบันทึกรายชื่อไม้ในสวนว่ามีจำนวนกี่ชนิด เมื่อจดแล้วทำให้ได้รู้ว่าในสวนของตนมีไม้จำนวนมากและเป็นไม้ที่สามารถกินได้ เป็นอาหาร เป็นสมุนไพร และเป็นไม้ใช้สอย เมื่อได้เห็นความหลากหลายของทรัพยากรของตนเองแล้วจึงตัดสินใจปลูกไม้

จากการได้ไปเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ ได้ทำให้เกิดความรู้ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำอยู่ทำกิน การจัดการทรัพยากรของตนเอง การพึ่งตนเอง กระทั่งได้ลงมือปฏิบัติปลูกไม้ก็ทำให้เกิดการเรียนรู้จากการดูแลต้นไม้

- กระบวนการเรียนรู้ที่กลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขามจัดขึ้น นายประเสริฐเป็นสมาชิกกลุ่มวนเกษตรและร่วมบริหารจัดการธนาคารชุมชนบ้านหลุมมะขามโดยดำรงตำแหน่งเป็นรองประธานธนาคารชุมชน กระบวนการเรียนรู้นี้ได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการ การแบ่งปัน การช่วยเหลือพึ่งพากันและกัน รวมถึงการนำดอกเบี้ยยที่ได้รับจากการดำเนินงานธนาคารชุมชนมาดำเนินโครงการหนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด ซึ่งเป็นกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากร ทำให้มีอยู่มีกินมีใช้ นายถาวรได้เข้าร่วมดำเนินโครงการนี้ด้วย

ผมเรียนรู้เยอะเลย ยิ่งเรียนยิ่งรู้ยิ่งรู้ก็รู้มากยิ่งขึ้นไปอีก ที่รู้เยอะมากก็คือต้นไม้เป็นทั้งยารักษาโรค เป็นทั้งผักกินได้ ยิ่งเรียนยิ่งรู้ กลับยิ่งทำให้รู้ไปถึงว่าไม่เกือบทุกชนิดมันเป็นสมุนไพรเกือบทั้งนั้นเลย โห...มันยังมั่นใจเลยที่นี่ มาหลังๆ ชีวิตหันกลับเลยเพราะยาหลวงผมไม่เคยกิน ผมจะหลีกเลี่ยงยาหลวงเลย ...ผมเชื่อเลยนะว่าชีวิตคนเราก็มีปวดหัว ปวดท้อง ตัวร้อนเป็นไข้ ซึ่งฟ้าทะลายโจรก็แก้ได้ ผมเชื่อ

นะ

โดยมีความรู้เรื่องการจัดการไม้ จัดการทรัพยากรจากการแลกเปลี่ยนกับเพื่อน เครือข่าย และที่รู้มากที่สุดคือจากการหิวปิ่นโตข้าวมาแลกกันกินทำให้ได้เรียนรู้กับเพื่อน การหิวปิ่นโตให้ความรู้กับเรื่องผักเยอะมาก ทำให้รู้ว่าผักกินได้มากมาย การที่ได้ไปดูงานตามสถานที่ต่างๆ ทำให้ได้รู้จักผักอีกหลายชนิด รู้จักไม้หลายชนิด รวมถึงรู้จักวิธีการจัดการกับไม้

จากการแลกเปลี่ยนและที่รู้มากที่สุดคือการหิวปีนโตข้าวมาแลกกันกินทำให้เราเรียนรู้กับเพื่อน การหิวปีนโตให้ความรู้กับผมเรื่องผักเยอะมาก ทำให้รู้ว่าผักกินได้มากมาย การที่ได้ไปดูงานที่บ้านนาอีสานก็ได้รู้จักผักอีกหลายชนิดเลย มันแปลกๆ ผักอะไรเยอะไปหมดเลยมันเป็นผักที่อยู่ตามท้องไร่ท้องนาเรา เราเคยเห็นแล้วก็นึกแต่ว่ามันกินไม่ได้เพราะไม่เคยกินมันก็กินได้... ผักบางอย่างที่เรากินไม่เป็นพวกเขาก็เก็บมากินให้เราดู แล้วเราก็เริ่มมากิน มีหลายอย่างนะผักที่เรากินไม่เป็นแล้วเพื่อนเขาเก็บใส่ปีนโตมากินกัน การที่เราหิวปีนโตไปในวันที่ 24 ของทุกเดือน เราก็ไปเห็นผักอะไรต่อมิอะไรก็ไม่รู้ไม่เคยกิน ชีวิตผมรู้จักแต่ผักวางตุง กระน้ำ ผักบุ้ง ผักกระเฉด ผักตำลึง ผมโตมาที่เห็นๆ ก็กินผักพวกนี้แหละอย่างอื่นไม่เคยกิน ผักต้ว ผักชะมวง ก็ไม่เคยกิน พอเรามาปลูกไม้เรารู้จักกินมันซึ่งเราน่าจะจนไม่เป็น

3) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร

เมื่อได้ลงมือปลูกไม้สิ่งที่เกิดขึ้นคือ มีอาหารไว้กินมากขึ้น เลิกใช้สารเคมีทางการเกษตรทุกชนิด เลิกอบายมุขทุกอย่าง เลิกจ้างงานทำให้ค่าใช้จ่ายลดลง เกิดความอยากรู้ อยากเรียนรู้ตลอดเวลา เกิดความสุข และพบหนทางการปลดหนี้ให้กับตนเอง

ทุกวันนี้มาทำเรื่องปลูกไม้ พอได้ทำเองจริงๆ แล้วเหวี่ยงมันออกมันคิดได้เยอะเลย ทุกวันนี้ แล้วก็มีความสุขมากตอนที่เรากางต้นไม้ คือผมปลูกแล้วมันรกผมก็กางไปเรื่อยๆ ในใจก็นึกว่าไปข้างหน้าจะเจอกับต้นอะไรอีก กางหญ้าไปถึงต้นไม้ก็จะเรียกชื่อทันทีไม่ว่าจะเป็นต้นอะไรก็ตาม ที่ต้องเรียกเพราะทำให้เกิดความจำต้นไม้...ตอนนี้ผมเชื่อมั่นแนวทางนี้ถึงร้อยเปอร์เซ็นต์ไม่มีอะไรแคลงใจเลยนะ บอกตรงๆ ว่าเพิ่งจะมองเห็นปีนเอง ชัดเจนปีนี้ หลายๆ อย่างเราเริ่มรู้สึกว่าการปลูกไม้มันเริ่มให้ผล

จากการลงมือปฏิบัติทำสวนวนเกษตรได้นำมาซึ่งความสุขความภาคภูมิใจในตนเอง และยังเอื้อประโยชน์ต่อเพื่อนบ้านใกล้เคียงและยังมีความคิดที่จะชักชวนเพื่อนบ้านเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ด้วย

ตอนนี้เริ่มมีชาวบ้านเขาเริ่มมาขอพวกไพล เราดีใจนะที่เขามาขอของเรา ดีใจตรงที่ว่าเขาเริ่มมาขอของขอทรัพยากรที่เราปลูกอยู่ เราดีใจอยากให้เขามาขอเยอะๆ หมายความว่ามาขอหลายๆ คนนะ เขาเชื่อในสมุนไพรเขาก็มาขอ แต่ก็ยังไม่ถามหรอกว่าต้นไหนใช้ประโยชน์ทำอะไร แต่เขามีคนบอกมาอีกทีว่าให้เอาต้น

อะไรมาทำอะไร เขาก็มาขอจากเรา หากมีคนมาขอพวกสมุนไพร่มีความรู้สึกที่ดีใจ เหมือนกับที่เราตั้งความหวังไว้เลยว่า ถ้าเขามาขอของเราเราจะกลับไปหาเขา พยายามเชื่อมต่อกับเขาเพื่อชวนให้เขามาทำแบบเรา เพราะเรารู้ว่าชีวิตที่ทำแบบนี้อนาคตเราคงไปรอดแล้ว แต่เขาที่ปลูกทำเรื่องเงินเขาไปไม่รอดหรอก เราคิดอย่างนั้น

ตารางที่ 6

การปรับเปลี่ยนวิถีคิด ทักษะ และพฤติกรรมของนายประเสริฐ จรรย์ผล

การปรับเปลี่ยนที่เกิดจาก กระบวนการเรียนรู้	เดิม	ใหม่
ทัศนคติ / วิถีคิด / พฤติกรรม	- ตัดต้นไม้เพื่อเพิ่มพื้นที่ทำการเกษตร ต้องทำไร่จำนวนมาก เพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก ได้เงินมาก นำเงินมาซื้อกินซื้อใช้ เที่ยวเล่นการพนัน อบายมุข เงินหาง่าย - คิดว่าต้องทำการเกษตร ปลูกพืชเพื่อขายได้เท่านั้นจึงจะทำให้ตนเองและครอบครัวมีอยู่มีกิน - มีความรู้เรื่องไม้ไม่ค่อยมาก ไม่มีความรู้เรื่องการจัดการทรัพยากร	- เลิกทำไร่ เลิกจ้างแรงงาน ไม่ใช้สารเคมี ปลูกไม้ทุกชนิดพร้อมกับดูแลรักษา - มีความรู้เรื่องไม้มากขึ้น รู้คุณประโยชน์ รู้คุณค่า รู้วิธีการจัดการ - มีเพื่อนมีเครือข่ายในการแลกเปลี่ยน - มีความสุขที่เกิดจากการได้ปลูกไม้

จากกรณีศึกษาทั้ง 6 กรณี ซึ่งเป็นเกษตรกรที่ได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้จัดขึ้น และเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ด้วยการรวมกลุ่มกันจัดกิจกรรมการเรียนรู้ขึ้นภายในชุมชนที่อาศัยอยู่ ซึ่งกิจกรรมมีลักษณะที่แตกต่างกันกล่าวคือ

การจัดกระบวนการเรียนรู้บ้านนาอีสานโดยกลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสาน ซึ่งมีเกษตรกรกรณีศึกษาจำนวน 3 คนเป็นสมาชิกกลุ่ม ได้จัดกิจกรรมการเรียนรู้คือ กลุ่มนี้จะออกมทรัพยากรธรรมชาติ วนาการข้าว วนาการพันธุ์ไม้ ฯลฯ สมาชิกกลุ่มวนเกษตรได้เรียนรู้เรื่องต่างๆ จากการจัดกิจกรรม เช่น การเรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการกลุ่ม การจัดการทรัพยากร การแบ่งปัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง นอกจากนี้ยังได้จัดกิจกรรมเพื่อให้เกิดความสามัคคีที่ดี

ของคนในชุมชนด้วยการจัดกิจกรรมที่โยงถึงประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วยเช่น การทำบุญสู่ขวัญข้าว การลงแขกเกี่ยวข้าว การทำบุญกลางบ้าน

การจัดกระบวนการเรียนรู้บ้านหลุมมะขามโดยกลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขาม มีเกษตรกรกรณีศึกษาจำนวน 3 คน เป็นสมาชิก ได้จัดกิจกรรมการเรียนรู้โครงการหนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด เพื่อการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากร เป็นเวทีการพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของสมาชิก มีการแบ่งปันความรู้กันและกัน โดยกิจกรรมนี้อยู่ภายใต้การจัดสวัสดิการของธนาคารชุมชนบ้านหลุมมะขามที่มีสมาชิกกลุ่มวนเกษตรเป็นคณะกรรมการดำเนินงานด้วย การดำเนินงานธนาคารชุมชนจึงเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับสมาชิกกลุ่มวนเกษตรในเรื่อง การแบ่งปัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การบริหารจัดการ การจัดการทรัพยากร

ตารางที่ 7

สรุปภาพรวมการปรับเปลี่ยนวิถีคิด ทักษะ และพฤติกรรมของกรณีศึกษา

การปรับเปลี่ยนวิถีคิด ทักษะ และพฤติกรรม ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้		หมายเหตุ
เดิม	ใหม่	
วิถีคิดและทัศนคติ		
1. ทำการเกษตรจำนวนมากจะได้เป็นคนรวย โดยคนรวยต้องมีเงิน มีทอง มีรถขับ ต้องทำการเกษตรปลูกพืชเพื่อขายได้เท่านั้นจึงจะทำให้ตนเองและครอบครัวมีอยู่มีกิน	- อยากรวย แบบมีอยู่มีกินมีใช้ - เงินยังมีความจำเป็นสำหรับให้ลูกๆ ได้เรียนหนังสือ	ทั้ง 6 กรณีศึกษา
2. ไม่เชื่อว่าปลูกไม้จะมีกิน ปลูกไม้ไม่ติดรก ไม่มีประโยชน์ทำให้มีพื้นที่ทำไร่น้อย ต้องตัด ขุด ถาง ออก	- มีความรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรมากขึ้น เช่น การกิน การใช้ประโยชน์ รู้คุณค่าของต้นไม้ - มั่นใจว่าปลูกไม้แล้วมีกิน มีใช้ มีหลักประกัน	ทั้ง 6 กรณีศึกษา
3. มีความสุขเมื่อมีเงินจำนวนมาก	- ภูมิใจเมื่อมีคนมาถามเรื่องต้นไม้ ภูมิใจที่ได้ถ่ายทอดความรู้ให้คนอื่น - มีความสุขที่เกิดจากการได้ปลูกไม้มีผู้คนได้มาขออาศัยร่มเงาของไม้ที่ปลูก และมีเพื่อนๆ เพิ่มมากขึ้น เกิดความน่าเชื่อถือ	ทั้ง 6 กรณีศึกษา

	เกิดความภูมิใจในตัวเอง เป็นความสุขที่เกิดจากการแบ่งปัน	
พฤติกรรม		
1. ตัดไม้-โค่นไม้เพื่อเพิ่มพื้นที่ทำการเกษตรและใช้สารเคมีทางการเกษตรนำเงินที่ได้จากการขายผลผลิตมา ซื้อของกิน-ของใช้	- เลิกตัดไม้ และหันมาปลูกไม้ ดูแลรักษา สังเกตการณ์เปลี่ยนแปลงต่างๆ ของต้นไม้ เรียนรู้เรื่องต้นไม้และการจัดการทรัพยากร เช่นการแปรรูป การใช้ประโยชน์ เกิดความรัก ห่วงต้นไม้ - เลิกทำไร่ และไม่ใช่สารเคมีชนิดใดๆ หันมาปลูกไม้และปลูกข้าวสำหรับกินในครอบครัว - ปลูกผักกินเอง ทำการแปรรูปทรัพยากร	ทั้ง 6 กรณีศึกษา
2. เล่นการพนัน และกินเหล้า	เลิกกินเหล้า เลิกสูบบุหรี่ เลิกเล่นการพนัน	นายดาวเรียง บุตรจันทา, นายสังข์ การฟุ้ง, นายถาวร สุวรรณไตร, นายประเสริฐ จ่านองผล
3. เป็นคนก้าวร้าว-ใจร้อน	- มีสติใคร่ครวญเรื่องราวต่างๆ ก่อนลงมือปฏิบัติ - ใจเย็นค่อยคิดค่อยทำ มีเหตุผล	นายดาวเรียง บุตรจันทา, นายสังข์ การฟุ้ง
4. มีหนี้สิน	- รู้ประโยชน์และคุณค่าของไม้ อีกทั้งยังสามารถจัดการกับทรัพยากรที่มีอยู่กระทั้งสามารถสามารถใช้นี้ได้บางส่วน	ทั้ง 6 กรณีศึกษา

จากตารางข้างต้นจะพบว่ากรณีศึกษาทั้ง 6 คน ต่างมีวิธีคิด ทักษะคิด และพฤติกรรมก่อนการเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เหมือนกัน คือ ต่างคิดว่าต้องทำการเกษตรให้ได้จำนวนผลผลิตมากๆ เพื่อที่จะสามารถขายได้เงินจำนวนมาก และนำเงินที่ได้มาซื้ออยู่ซื้อกินและส่วนหนึ่งนำมาลงทุนทำการเกษตร มีการใช้สารเคมีทางการเกษตรเพื่อเพิ่มจำนวนผลผลิต สุดท้ายเป็นหนี้สิน ไม่รู้จักการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ และเมื่อได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้จากทั้งที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ กลุ่มวนเกษตร และจากการลงมือปฏิบัติ ทำให้เกิดเป็นการปรับเปลี่ยนทั้งวิธีคิด ทักษะคิด และพฤติกรรมที่เหมือนกันคือ ได้รู้ประโยชน์และคุณค่าของทรัพยากร รู้จักการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ ได้ทบทวนพฤติกรรมการบริโภคของตนเองและครอบครัว กระทั่งเกิดเป็นความรู้สึกภาคภูมิใจในตัวเอง เกิดความสุขจากการได้ถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้อื่น

การเรียนรู้เนื้อหาด้านจิตวิญญาณ คือ จากการลงมือปฏิบัติทำวนเกษตรได้เกิด เป็นการรับรู้และเข้าใจความจริงของชีวิตและธรรมชาติ กล่าวคือ การเรียนรู้และลงมือทำวนเกษตร ทำให้เกษตรกรเข้าใจและรู้จักการใช้ชีวิต หรือรู้ว่าความสุขที่แท้จริงของชีวิตไม่ได้เกิดจากการมีเงิน แต่เกิดจากการที่ชีวิตและครอบครัว รวมถึงชุมชนที่อาศัยอยู่สามารถพึ่งตนเอง และพึ่งพากันเองได้ เกิดเป็นความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนในชุมชน เข้าใจการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคน และ ธรรมชาติ กระทั่งเกิดเป็นความสุข ความภาคภูมิใจ ความรู้สึกที่ประณีตเพิ่มขึ้น

ปลูกไม้ไปแล้วทำให้มีของอยู่ของกิน ไม่เหมือนแต่ก่อนที่ต้องซื้อทุกอย่าง เช่น พริก ก็ปลูกได้ไม่ต้องซื้อ แต่เมื่อก่อนซื้ออย่างเดียวเลย มีแค่ไม่กี่อย่างที่ปลูกเอง ตอน นั้นคิดอย่างเดียวคือ คำเพื่อขาย ทำเยอะๆ ให้ได้พอขายต้องดิ้นรน มาทำอย่างนี้ ไม่ต้องดิ้นรนอะไร เราทำเพื่อสิ่งแวดล้อมที่ดี สิ่งมีชีวิตทั้งหลายทั้งปวงจะอยู่กับเรา เช่น มีป่า ป่าก็อุดมสมบูรณ์ แม่น้ำแม่คงคาก็ไม่มีสารพิษ เดียวนี้สิ่งแวดล้อมเสีย ไปหมดแล้ว ผมสงสารเขียด กบ ตัวไหนหนีมาได้มันก็รอด เพราะทำนาติดกันมีคัน นาคันกลางหากว่ากบ เขียนมันหนีมาได้ก็มาอยู่ที่นาผม แต่พอนาข้างๆ เขาฉีดยา มันก็ตายอยู่บนคันนานั้นแหละ (สมเด็จ กองบุตร, สัมภาษณ์)

จากที่พบว่าตนเองและครอบครัวเริ่มมีของกินของใช้มากขึ้น นายสมเด็จ ยังเกิดการ เปรียบเทียบผลที่เกิดขึ้นจากการเลิกใช้สารเคมีทางการเกษตรที่ส่งผลดีต่อระบบนิเวศ ซึ่งเป็นความ เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ กระทั่งเกิดเป็นความรู้สึกห่วงใยและห่วงแหนต่อ ทรัพยากร

นายโสภณ ขุดแก้ว เกษตรกรบ้านหลุมมะขามผู้ที่มีหนี้สินจำนวนมากจากการทำไร่อ้อย และหันเหชีวิตตนเองเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้และลงมือทำวนเกษตร ซึ่งทำให้เกิดการรับรู้และ เข้าใจความจริงของชีวิตและธรรมชาติว่า

ชีวิตก่อนและหลังการทำวนเกษตรมันแตกต่างกันตรงที่ว่าผมมีความคิดใหม่ บาง คนมาเจอผมก็ถามว่า “ไม้ตะเคียนที่เพาะไว้ ปลูกแล้วจะตัดไหม?” ผมก็บอกว่า ผมไม่ได้คิดนะว่าผมจะตัดหรือไม่ตัด ถึงผมไม่ได้ตัดรุ่นลูกรุ่นหลานก็ได้ตัด เราทำ แล้วไม่ได้หวังว่าเราจะได้ถึงเราไม่ได้ลูกหลานเราก็ได้ เราทำเพื่อให้สิ่งแวดล้อม มันดีขึ้น เพราะไม้เราปลูกแล้วเราตัดมันไม่มีประโยชน์เพราะมันไม่ก่อให้เกิดป่า ไม่ได้ก่อให้เกิดความชุ่มชื้น ซึ่งแต่เดิมไม่เคยคิดแบบนี้เลย เราไม่เคยนึกเลย เรา นึกแต่ว่าถางป่าไปแล้วก็จะได้พื้นที่อุดมสมบูรณ์ไว้ทำกินไม่ต้องใส่ปุ๋ย คิดว่าทำ แล้วรวบลูกเดียวเลยตอนนั้น

วิธีคิดที่ห่วงใยต่อธรรมชาติได้ก่อเกิดขึ้นหลังจากที่ได้ลงมือปลูกไม้ ดูแลรักษา พร้อมๆ กับศึกษาและเรียนรู้ธรรมชาติคุณประโยชน์ของไม้แต่ละชนิด นอกจากวิธีคิดที่เปลี่ยนไปพฤติกรรมก็ปรับเปลี่ยนไปด้วย กล่าวคือจากเดิมที่เป็นคนใช้จ่ายเงินอย่างไม่คิด ต้องเสียเงินกับการซื้อของฟุ่มเฟือย เช่น เหล้า บุหรี่ เครื่องดื่มบำรุงกำลังต่างๆ เมื่อทำบันทึกรายจ่ายทำให้ได้รู้ว่ามีค่าใช้จ่ายมากเกินไปจนความจำเป็นจึงได้เลิกซื้อเลิกใช้สิ่งต่างๆ ดังกล่าว การปลูกไม้ยังก่อให้เกิดความสุขเพราะไม่ต้องรีบเร่ง และไม่คิดการทำให้จะมีเงินมาซื้อกินซื้อทุกอย่างเหมือนเดิม “...มันทำให้เรามีความสุข สุขตรงที่ว่าเวลาไปอยู่ที่สวนเราแล้วมันเย็นมันเห็นมีต้นไม้โต มันเป็นธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ เราจะมองเห็นได้เลยว่าถ้าอากาศร้อนๆ เรานั่งอยู่ในบ้านมันจะร้อน แต่ถ้าเราออกไปอยู่ตามโคนต้นไม้มันจะเย็นสบาย...” (นายโสภณ ชูตแก้ว, สัมภาษณ์)

“...มีความสุขมากตอนที่เรากำลังต้นไม้ คือผมปลูกแล้วมันรกผมก็ลงไปเรื่อยๆ ในใจก็คิดว่าไปข้างหน้าจะเจอกับต้นอะไรอีก ถางหญ้าไปถึงต้นไม้ก็จะเรียกชื่อทันทีไม่ว่าจะเป็นต้นอะไรก็ตาม ที่ต้องเรียกเพราะทำให้เกิดความจำต้นไม้...”

(ประเสริฐ จ้านงผล, สัมภาษณ์)

การปลูกต้นไม้ทำให้ นายประเสริฐ ได้มีอาหารไว้กินแล้ว การดูแลรักษาต้นไม้ยังได้นำมาซึ่งความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนกับธรรมชาติ นายประเสริฐได้เรียนรู้กับไม้ที่ปลูกไว้ด้วยการจำชื่อต้นไม้ สรรพคุณหรือประโยชน์ต้นไม้ แสดงให้เห็นว่าการที่เกษตรกรได้ลงมือปฏิบัติทำ งานเกษตรทำให้เกิดเป็นความรู้สึภาคภูมิใจ เกิดเป็นความสุข และเกิดเป็นความผูกพัน ซึ่งปัจจัยด้านจิตวิญญาณนี้ได้เอื้อให้เกษตรกรมีความต้องการหรือเกิดความอยากที่จะเรียนรู้ เป็นเสมือนแรงกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ตลอดเวลา

ผลลัพธ์ของการเรียนรู้เนื้อหาด้านจิตวิญญาณคือ เกิดความภาคภูมิใจและความสุขที่เกิดขึ้นจากการแบ่งปัน ไม่ว่าจะเป็นการแบ่งปันให้กับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และหรือสิ่งมีชีวิตที่ต้องอาศัยอยู่บนผืนแผ่นดินเดียวกัน

ปัจจัยสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของบุคคล

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อตอบคำถามหลักของการวิจัย ผู้ศึกษายังได้ข้อค้นพบปัจจัยเงื่อนไขเบื้องต้นที่สนับสนุนการเรียนรู้ของเกษตรกรได้ดังนี้

ปัจจัยด้านผู้นำการเรียนรู้

ผู้นำซึ่งเป็นกลไกที่สร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นกับเกษตรกรกรณีศึกษาเป็นผู้ที่มีชุดประสบการณ์ชีวิตที่ต้องเผชิญกับปัญหาเดียวกับเกษตรกร เป็นผู้ที่ได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้และมีความรู้กระทั่งเกิดการปรับเปลี่ยนวิธีคิด ทักษะคิด และลงมือปฏิบัติทำการเกษตรรูปแบบวนเกษตร เป็นแบบอย่างให้กับเกษตรกรได้ รวมถึงเป็นผู้นำที่มีความสนิทสนมใกล้ชิดและได้รับความเชื่อถือจากเกษตรกร ในการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของบุคคลในครั้งนี้ พบว่าผู้นำการเรียนรู้มาจาก 2 แหล่งการเรียนรู้คือ 1) ผู้นำการเรียนรู้จากศูนย์การเรียนรู้ฯ ได้แก่ ผู้ใหญ่บุญลย์ เข้มเฉลิม และเจ้าหน้าที่ของศูนย์การเรียนรู้ฯ ซึ่งได้ร่วมกันจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเกษตรกร โดยผู้ใหญ่บุญลย์เป็นต้นแบบการเรียนรู้เรื่องการทำวนเกษตร ผ่านประสบการณ์ความล้มเหลวจากการทำการเกษตรเพื่อขาย และได้ถ่ายทอดชุดความรู้ดังกล่าวสู่เจ้าหน้าที่ซึ่งต่างเป็นบุคคลที่มีฐานความรู้ด้านการเกษตร และประสบการณ์การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ยาวนาน 2) ผู้นำการเรียนรู้จากกลุ่มวนเกษตรในชุมชน ได้แก่ นายเลี่ยม บุตรจันทา ผู้นำกลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสาน และนายวินัย สุวรรณไตร ผู้นำกลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขาม ทั้ง 2 คน เป็นกลไกสำคัญที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และเป็นผู้นำการจัดกลุ่มวนเกษตรภายในชุมชน เป็นผู้ชักชวนนำพาให้เกษตรกรเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น กระทั่งสามารถจัดกิจกรรมการเรียนรู้ภายในชุมชนขึ้นจากการศึกษาพบว่า ผู้นำการเรียนรู้มีลักษณะดังนี้

1. มีชุดประสบการณ์ตรงในความรู้ที่ถ่ายทอด เป็นชุดประสบการณ์ในพื้นที่เดิมของผู้นำการเรียนรู้ต่างเป็นผู้มีประสบการณ์การเรียนรู้จากความล้มเหลวในการทำการเกษตรกรรมเพื่อขาย โดยผู้นำบางคนมีประสบการณ์ถึง 2 รอบ ด้วยกัน เช่น นายเลี่ยมบุตรจันทา ซึ่งแต่เดิมเป็นคนจังหวัดบุรีรัมย์และย้ายมาอาศัยอยู่ที่บ้านนาอีสาน จังหวัดฉะเชิงเทรา เพราะที่ดินทำกินเสื่อมสภาพทำให้ได้ผลผลิตจำนวนน้อยและมีหนี้สินจากการทำการเกษตรจึงได้ย้ายมาจับจองที่ดินที่บ้านนาอีสานเพื่อทำการเกษตรอีกครั้ง แต่ลักษณะการทำการเกษตรยังคงวนเวียนอยู่ในวงจรเดิม กล่าวคือ มีการจ้างแรงงาน ใช้สารเคมี ทำการเกษตรจำนวนมากเพื่อขายและนำเงินมาซื้อกิน มีพฤติกรรมการเล่นการพนัน ดื่มสุรา ท้ายที่สุดเงินที่หามาได้ไม่เพียงพอสำหรับครอบครัว จึงจำเป็นต้องไปกู้หนี้ยืมสินจากนายทุนเพื่อนำมาลงทุนทำการเกษตรและเพื่อใช้จ่ายในครอบครัว เกิดเป็นวงจรหนี้สิน “ก่อนที่จะย้ายมาอยู่ที่นี่นาอีสานก็ทำงานกับพ่อ-แม่ ตอนทำก็ใส่ปุ๋ย จ้างคนงานเกี่ยวข้าว ทำไปทำมาดินก็เริ่มเสื่อมก็ไม่ค่อยได้ผลผลิตเท่าไร ชาตุนมาเรื่อยก็ต้องไปกู้เงินจากนายทุนมาลงทุน หลังๆ ต้องมาหาที่ดินแห่งใหม่แล้วก็ทำนาทำไร่เช่นเดิม แต่ก็ต้องเป็นหนี้เหมือนเดิม...” (เลี่ยม บุตรจันทา, สัมภาษณ์)

2. มีทักษะในการถ่ายทอดความรู้ ผู้นำการเรียนรู้เป็นผู้ที่มีฐานความรู้จากการศึกษาในระบบและเพิ่มพูนความรู้จากการทำงาน และจากชุดประสบการณ์ชีวิตที่ต้องเผชิญปัญหา เช่นเดียวกับเกษตรกร มีการถ่ายทอดความรู้จากชุดประสบการณ์ซึ่งเป็นเรื่องใกล้ตัวเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรและเคยเกิดขึ้นกับตัวผู้นำเอง ด้วยการบอกเล่าเรื่องราวที่เคยมีประสบการณ์นี้เองทำให้ผู้นำสามารถถ่ายทอดความรู้ได้เป็นอย่างดี ดังตัวอย่างคำให้สัมภาษณ์ของนายประเสริฐ จรรย์ผล ที่กล่าวถึงลักษณะการถ่ายทอดความรู้ของผู้นำว่า "...พี่เลี่ยมมาคุยมาพูด เราก็นึกในว่า "เอ...อิตานี้มันพูดเข้าที่เหมือนกัน มันพูดเข้าท่านะ" ก็พูดทำนองที่ว่าเป็นกันเองและได้ฟังประวัติชีวิตของแก ซึ่งพอมาเปรียบเทียบแล้วชีวิตของเรามันก็ไม่ค่อยถึงกับแกแต่ชีวิตของเรามันเจ๋งกว่า แก ผมก็เริ่มมีการเปรียบเทียบชีวิตเริ่มซึ้งน่าหนักแล้ว..."

3. มีความสามารถในการกระตุ้นให้เกิดความใฝ่รู้ ด้วยการใช้คำพูดที่แทงใจ-โดนใจผู้ฟัง รวมถึงคำพูดที่ให้กำลังใจและแสดงความเห็นอกเห็นใจ ดังตัวอย่างคำให้สัมภาษณ์ของนายดาว เรียง บุตรจันทาที่จำ "...ผู้ใหญ่บุญลย์พูดให้เราได้คิด อีกทั้งพี่เลี่ยมก็เอาคำพูดของผู้ใหญ่บุญลย์มาพูดให้ฟังเสมอว่า "เกษตรกรหลงตัวเอง" ผมก็เลยได้มาคิดว่าหลงตัวเองอย่างไร? ผมไม่เคยหลงตัวเองสักที ผมก็เลยนึกถึงการใช้ชีวิต..." และนายสังข์ การฟุ้ง ให้สัมภาษณ์ว่า "...นำเลี่ยมมาเล่าให้ฟังว่าผู้ใหญ่บุญลย์พูดว่า "ชาวนามันโง่มันไม่รู้จักตนเอง" ก็สงสัยเหมือนกันว่าไม่รู้จักตัวเองได้อย่างไร..."

จากคำสัมภาษณ์ข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความสามารถของผู้นำที่ใช้คำพูดกระตุ้นให้เกษตรกรเกิดความคิด อีกทั้งการใช้คำพูดที่ให้กำลังใจและเห็นอกเห็นใจ ดังคำสัมภาษณ์ของนายถาวร สุวรรณไตรที่ว่า "...พี่วินัยก็มาพูดกับเราว่า มึงพอเถอะวังรณักเรียน รถมึงจะพังเอา...เขาก็มาบอกว่า "มาทำอยู่ทำกิน มาปลูกอยู่ปลูกกิน ปลูกขายอย่างนี้ก็ไม่เหลือหรอก..." หรือที่นายเลี่ยม บุตรจันทา พูดว่า "...ปลูกไม่วัได้นอนน้อยอย่างน้อยเราก็มีอาหารไว้กิน พอ 3-5 ปีเราก็ได้กินผล พอเข้าสู่ปีที่ 20 เราก็สามารถตัดไม้มาทำบ้านได้ หรือไม่ก็แปรรูปขายได้ อีกอย่างเราไม่ต้องเสียเงินไปหาหมอเมื่อเจ็บป่วยสามารถใช้สมุนไพรที่ปลูกรักษาได้ เพียงต้องมีการจัดการกับทรัพยากรที่มีอยู่..."

4. มีวิธีการถ่ายทอดความรู้ที่เหมาะสมด้วยวิธีการลงมือปฏิบัติ หรือ สอนแบบผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง นอกจากการถ่ายทอดความรู้ด้วยการพูดกระตุ้นให้เกิดการคิด การพูดให้กำลังใจ และการเล่าประสบการณ์ชีวิตแล้ว ยังมีการถ่ายทอดความรู้ด้วยการปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง และนำพาปฏิบัติ ซึ่งผู้นำการเรียนรู้เป็นผู้ที่มีทั้งความรู้ความสามารถในการปฏิบัติเช่น มีการนำพาเกษตรกรแปรรูปทรัพยากรระหว่างการประชุม ซึ่งการแปรรูปทรัพยากรขึ้นอยู่กับความสนใจหรือความต้องการจะปฏิบัติของผู้เข้าร่วมประชุมหรือเรียนรู้

5. มีความเข้าใจในเรื่องการเรียนรู้ โดยสังมจากประสบการณ์การเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้รูปแบบต่างๆ จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์พบว่า ผู้นำการเรียนรู้มักจะจัดการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ ซึ่งก่อให้เกิดเป็นการเรียนรู้ตลอดเวลา หรือการเรียนรู้เป็นเนื้อหาเดียวกับการดำเนินชีวิต ไม่ทำให้เกษตรกรรู้สึกเกร็งหรือวางตัวไม่ถูก

พอไปถึงก็ไม่ได้ทำแต่งงานเพียงอย่างเดียว คือ ต้องไปคุยกันด้วย ซึ่งน่าเสียดายไม่ได้ให้ข้อมูลเรื่องการคุยกัน บอกแต่เรื่องค่าจ้าง...หลังจากที่ได้ไปทำงานที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ พร้อมทั้งได้พบปะกับเครือข่าย ที่สำคัญได้พูดคุยกับผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์จะเดินมาคุยด้วยตั้งแต่เช้าทุกวัน เรื่องที่คุยกันเป็นเรื่องของการปลูกป่า เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง การทำอยู่ทำกิน ในขณะที่ได้มีโอกาสได้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ เริ่มคิดว่าสถานที่แห่งนี้จะมีอะไรดีแน่นอน เพราะมีคนเข้าๆ ออกที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ เป็นประจำ (สมเด็จ กองบุตร, สัมภาษณ์) . . .

ผมว่าบรรยากาศมันดีไม่ใช่เรื่องไม่ทำให้เครียด แต่ทำให้พยายามอยากรู้ตลอดเวลา ส่วนมากที่พวกผมออกไปเรียนรู้กับผู้ใหญ่วิบูลย์ ส่วนมากจะไม่ใช่เป็นทางการ ส่วนมากจะไปทำงานให้ ผู้ใหญ่เรียกออกไปช่วยทำงาน แต่งกิ่งไม้ ปลูกไม้ ไปซ่อมแซมบ้านพัก สะพาน ช่วงที่กำลังทำงานอยู่ ผู้ใหญ่วิบูลย์ก็เข้ามาคุยด้วย พยายามถ่ายทอดความรู้ใหม่ๆ ให้ได้รู้ โดยพยายามบอกว่าฉันไม่มีประโยชน์อะไรบ้าง ขวนคุยเรื่องสถานการณ์ของประเทศ ซึ่งผู้ใหญ่ได้มีโอกาสไปเข้าร่วมประชุมที่ไหนมาก็มาเล่าให้ฟัง (ดาวเรียง บุตรจันทา, สัมภาษณ์)

จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ ที่บ้านนาอีสาน และบ้านหลุมมะขาม พบว่าผู้นำการเรียนรู้ให้ความเป็นกันเองกับเกษตรกร ไม่ถือเนื้อถือตัวว่าตนเป็นผู้มีความรู้ ไม่ใช่ทำที่แสดงความดูถูกเพื่อนเกษตรกร แต่เป็นผู้นำที่น้อมรับการแสดงความคิดเห็นและการแลกเปลี่ยน "...เจ้าหน้าที่ไม่ได้ทำให้เรารู้สึกว่าพวกเขามีความรู้แล้วเราไม่มีความรู้ แต่พวกเขาเหมือนคนในครอบครัวของเรา เขามีข่าวสารอะไรใหม่ๆ ก็จะมาคุยมาพูดให้เราฟัง..". (กลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสาน, สัมภาษณ์กลุ่มย่อย)

จากลักษณะของผู้นำข้างต้นซึ่งถือได้ว่าผู้นำเป็นกลไกการเรียนรู้ที่สำคัญในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นกับเกษตรกร ทั้งนี้ปัจจัยผู้นำการเรียนรู้ที่มีลักษณะต่างๆ นั้น มีความสัมพันธ์กับการกำหนดเนื้อหาการเรียนรู้ด้วย

ปัจจัยด้านเนื้อหาการเรียนรู้

จากการศึกษาในงานวิทยานิพนธ์นี้ พบว่าปัจจัยของเนื้อหาการเรียนรู้ที่มีลักษณะใกล้เคียง เป็นรูปธรรมเชิงประสบการณ์ มีผลต่อการเรียนรู้ของกรณีศึกษา โดยเนื้อหาถูกกำหนดจากเรื่องที่ใกล้เคียงและกำลังเป็นความทุกข์ร้อนของเกษตรกร เป็นเรื่องที่เกษตรกรรู้สึกถึงทางตันและหาทางออกไม่ได้ ดังนั้นเนื้อหาการเรียนรู้ที่กำหนดขึ้นจึงเป็นเนื้อหาที่สามารถตอบโจทย์ หรือสามารถแก้ปัญหาที่ชีวิตและครอบครัวกำลังเผชิญอยู่ได้

ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดเนื้อหาการเรียนรู้ที่เรียกว่า 3 5 3 หรือ 3 ขั้นตอนการเรียนรู้ (การเรียนรู้ตนเอง, ปัญหา และทรัพยากร) 5 เรื่องพื้นฐานชีวิต (การเรียนรู้เรื่อง ข้าว, อาหาร, ยาสมุนไพร, ข้าวของเครื่องใช้, ดิน จุลินทรีย์ และปุ๋ยชีวภาพ) และ 3 แผน (การเรียนรู้แผนชีวิตและครอบครัว, แผนชุมชน และการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม) เป็นเนื้อหาหลักที่พยายามตอบหรืออธิบายถึงสาเหตุของการเป็นทุกข์ ก่อให้เกิดการแยกแยะเหตุและผลของปัญหา สามารถแก้ไขปัญหได้ด้วยวิธีการเรียนรู้และการปฏิบัติ นอกจากนี้เนื้อหาการเรียนรู้ 3 5 3 ยังถูกประยุกต์ไปสู่รูปแบบอื่นๆ ที่เหมาะสมกับปัญหาที่เกิดขึ้น โดยมีผู้นำการเรียนรู้นำพาคิดค้นเนื้อหาใหม่ๆ อีกด้วย

กลุ่มวนเกษตรบ้านนาฮีสาน เริ่มต้นการทำวนเกษตรด้วยแนวทางที่เรียกว่า “ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก” ผสมผสานกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่ว่า “ปลูกไม้ 3 อย่าง ให้ประโยชน์ 4 อย่าง” (ปลูกไม้ยืนต้น ไม้ใช้สอย ไม้คลุมดิน ให้ประโยชน์เป็น อาหาร ที่อยู่อาศัย ใช้สอย และยารักษาโรค)

กลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขาม นำเนื้อหาความรู้ที่ได้จากศูนย์การเรียนรู้ฯ มาประยุกต์เป็นกิจกรรมที่เรียกว่า “หนึ่งงานร้อยชนิด” เพื่อการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากร เป็นเวทีการพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของสมาชิก มีการแบ่งปันความรู้กันและกัน โดยกิจกรรมนี้อยู่ภายใต้การจัดสวัสดิการของธนาคารชุมชนบ้านหลุมมะขามที่มีสมาชิกกลุ่มวนเกษตรเป็นคณะกรรมการดำเนินงานด้วย ส่งผลให้เกษตรกรสมาชิกกลุ่มได้เรียนรู้จากการจัดกิจกรรมในชุมชน เช่น การแบ่งปัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การบริหารจัดการ การจัดการทรัพยากร

จุดเปลี่ยนที่สำคัญเกิดจากที่ผมได้ทบทวนตัวเอง ประกอบกับได้รับความรู้เข้ามาใหม่ๆ มันทำให้เรามีความรู้ใหม่ๆ คิดใหม่ แต่ก็เป็นวิถีชีวิตเดิมๆ ของเรา ... หลังจากที่มาทำวนเกษตรก็ไม่ต้องรีบเร่ง ปลูกพืช ปลูกผัก ปลูกได้เท่าไรก็เป็นรายได้ของเราเท่านั้น เราทำได้เท่าไรก็เป็นของเราเท่านั้น แต่เราเองก็ต้องพยายามประหยัดให้มากที่สุด ต้องพยายามไม่มีรายจ่ายซึ่งถ้าเราไม่จ่ายเราก็อยู่ได้ (ดาวเรียง บุตรจันทา, สัมภาษณ์)

จากเนื้อหาการเรียนรู้ที่จัดขึ้นโดยศูนย์การเรียนรู้ฯ และกลุ่มแกนนำเกษตรกรเป็นเนื้อหาที่มุ่งให้เกษตรกรได้เรียนรู้เรื่องการพึ่งพาตนเอง และการพึ่งพากันเองของชุมชนด้วยการใช้ความรู้ในการจัดการทรัพยากรนั่นเอง จากเนื้อหาการเรียนรู้ที่เป็นเรื่องใกล้ตัว เป็นเรื่องที่สามารถแก้ไขปัญหาชีวิตที่กำลังเผชิญอยู่ได้ ถูกผู้ดำเนินการเรียนรู้นำมาถ่ายทอดด้วยรูปแบบและวิธีการต่างๆ เพื่อก่อให้เกิดการเรียนรู้ของเกษตรกรกล่าวคือ

ปัจจัยด้านรูปแบบหรือวิธีการเรียนรู้

จากการศึกษาพบว่า การจัดกระบวนการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรรูปแบบแกนนำเกษตรกรใช้วิธีการเรียนรู้ผ่านกลุ่ม และมีความหลากหลายซึ่งวิธีการเรียนรู้ที่สำคัญคือ การลงมือปฏิบัติ โดยมีกลุ่มเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญของเกษตรกร ซึ่งวิธีการที่ใช้ส่วนใหญ่จะมีลักษณะที่ไม่เป็นทางการเน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ซึ่งกันและกัน มีบรรยากาศที่เป็นกันเองที่ส่งเสริมให้ผู้เข้าร่วมเรียนรู้ได้แสดงความสามารถของตนเองได้อย่างเต็มที่ และจากการเรียนรู้ผ่านกลุ่มนี้ได้ก่อให้เกิดความหลากหลายของเนื้อหาการเรียนรู้ โดยรูปแบบ/วิธีการเรียนรู้ ดังนี้

1) การจัดรูปแบบการเรียนรู้ที่เน้นการมีส่วนร่วมของเกษตรกร เปิดโอกาสให้เกษตรกรสามารถถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนชุดประสบการณ์ปัญหาหรือเรื่องที่แต่ละบุคคลกำลังเผชิญอยู่ มีการถ่ายทอดความรู้ด้วยการบอกเล่า การกระตุ้นให้เกิดความคิดด้วยการพูด การศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเครือข่ายอื่นๆ โดยมีเนื้อหาการเรียนรู้เป็นตัวกำหนดรูปแบบ และเพื่อให้เกิดความต่อเนื่องของการเรียนรู้ ศูนย์การเรียนรู้ฯ ได้จัดให้มีประชุมสัมมนาเครือข่ายเป็นประจำทุกเดือน ในระหว่างที่มีการประชุมแลกเปลี่ยนกันนั้น ยังแทรกด้วยการทดลองปฏิบัติจริงด้วยการร่วมกันทำยาสมุนไพร เพื่อไม่ให้เกิดความเบื่อหน่ายแต่กระตุ้นให้เกิดความอยากเรียนรู้มากขึ้น นอกจากความต่อเนื่องของการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้นแล้ว ยังมีความต่อเนื่องถึงชุมชนที่เกษตรกรอาศัยอยู่ กล่าวคือ เกษตรกรได้รวมกลุ่มกันจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในชุมชนที่อยู่อาศัยโดยตั้งเป็นกลุ่มแกนนำ

2) การจัดรูปแบบการเรียนรู้ที่มีความต่อเนื่องของการเรียนรู้ และเป็นการประยุกต์ใช้ความรู้ที่ได้รับจากศูนย์การเรียนรู้ฯ ให้เป็นการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับตนเองและบริบทล้อมภายในชุมชน

กลุ่มแกนนำเกษตรกรบ้านนาฮีสานและกลุ่มแกนนำเกษตรกรบ้านหลุมมะขามได้จัดกิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับการออมเพื่อแก้ไขปัญหาการไม่มีอยู่มีกินซึ่งเป็นเรื่องใกล้ตัวของคนในชุมชน โดยกลุ่มแกนนำ

เกษตรบ้านนาอีสานตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อแก้ปัญหาเรื่องการไม่มีเงินทุน และการเป็นหนี้สิน
 นั้นเอง ธนาคารข้าว ธนาคารพันธุ์ไม้ ฯลฯ กลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขาม เข้าร่วมบริหารจัดการ
 ธนาคารชุมชนบ้านหลุมมะขาม และจัดสรรแบ่งปันเงินดอกเบี้ยมาเป็นสวัสดิการให้กับคนในชุมชน
 และจัดกิจกรรมการเรียนรู้โครงการหนึ่งงานร้อยชนิด และการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผ่านการแปรรูป
 ทรัพยากรด้วยการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนำมาแปรรูปสำหรับใช้ในครัวเรือนและขาย เพื่อการ
 เรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากร อีกทั้งเป็นเวทีสำหรับพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของสมาชิกมี
 การแบ่งปันความรู้กันและกัน การเรียนรู้ด้วยการพูดคุยแลกเปลี่ยนแบบไม่เป็นทางการ เรียนรู้ผ่าน
 การเป็นวิทยากรให้กับผู้ที่มีความสนใจมาศึกษาดูงานการดำเนินกิจกรรมของชุมชน การเรียนรู้
 ผ่านการจัดประชุมภายในชุมชนและมีการกำหนดนัดพบกันของสมาชิกกลุ่มเช่น บ้านนาอีสานทุก
 วันที่ 9 ของเดือน เป็นวันนัดประชุมกันของกลุ่มวนเกษตร และบ้านหลุมมะขามทุกวันที่ 24 ของ
 เดือนเป็นวันนัดประชุมเช่นกัน

รูปแบบและวิธีการเรียนรู้ส่งผลให้เกษตรกรเกิดการเรียนรู้จากการจัดกิจกรรมต่างๆ ใน
 ชุมชน เช่น การเรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการกลุ่ม การจัดการทรัพยากร การแบ่งปัน การช่วยเหลือ
 เกื้อกูลกันและกัน การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง และด้วยระยะเวลาและความต่อเนื่องในการ
 เรียนรู้ช่วยให้เกษตรกรเกิดความชำนาญ ความมั่นใจ มีการเรียนรู้ใหม่และเป็นการทบทวนการ
 เรียนรู้เดิมด้วย กระทั่งเกิดเป็นความเชื่อมั่นต่อแนวทางการทำวนเกษตรซึ่งเป็นการจัดการ
 ทรัพยากรอย่างยั่งยืนด้วย นายประเสริฐ จันทน์ผล ได้ยืนยันถึงการจัดการเรียนรู้โดยรูปแบบที่ไม่
 เป็นทางการว่า "...ผมมีความรู้จากการแลกเปลี่ยนและที่รู้มากที่สุดคือจากการหิวปีนโตข้าวมาแลก
 กันกินทำให้เราเรียนรู้กับเพื่อน การหิวปีนโตให้ความรู้กับผมเรื่องผักเยอะมาก ทำให้รู้ว่าผักกินได้
 มากมาย..."

3) การเรียนรู้ที่มีรูปแบบอย่างไม่เป็นทางการ ด้วยบรรยากาศที่เป็นกันเอง แต่มีความ
 สม่่าเสมอในการถ่ายทอดความรู้ได้ส่งผลทำให้เกษตรกรเกิดการเรียนรู้ ดังเช่นรูปแบบการเรียนรู้ที่
 นายสมเด็จ กองบุตร ได้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า

ตอนนั้นออกไปรับจ้าง แต่พอไปถึงก็ไม่ได้ทำแต่งานเพียงอย่างเดียว คือ ต้องไป
 คุยกันด้วย ซึ่งน้ำเลี่ยมไม่ได้ให้ข้อมูลเรื่องการคุยกันบอกแต่เรื่องค่าจ้าง...หลังจาก
 ที่ได้ไปทำงานที่ศูนย์การเรียนรู้ พร้อมทั้งได้พบปะกับเครือข่าย ที่สำคัญได้พูดคุย
 กับผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์จะเดินมาคุยด้วยตั้งแต่เช้าทุกวัน เรื่องที่
 คุยกันเป็นเรื่องของการปลูกป่า เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง การทำอยู่ทำกิน ในขณะที่
 ที่ได้มีโอกาสได้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ เริ่มคิดว่าสถานที่แห่ง
 นี้คงจะมีอะไรดีแน่นอน เพราะมีคนเข้าๆ ออกที่ศูนย์การเรียนรู้ เป็นประจำ

4) การเรียนรู้ที่มีรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคม พบว่าจากการเรียนรู้ผ่านกลุ่มทำให้เกิดเป็นความสัมพันธ์ของบุคคลที่เอื้อต่อการเรียนรู้ ทำให้เกิดบรรยากาศเป็นที่กันเอง สนุกสนาน เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เนื่องจากบุคคลสามารถแสดงความสามารถของตนเองให้กับเพื่อนๆ ในกลุ่มได้รับทราบ ในการบริหารจัดการศูนย์การเรียนรู้ ซึ่งมีบุคลากรจำนวนจำกัดแต่การดำเนินงานมีลักษณะเพื่อนร่วมงาน ให้อำนาจการตัดสินใจที่ไม่เป็นทางการด้วยการพูดคุยแลกเปลี่ยนและปรึกษาหารือกัน มีการแบ่งงานกันทำตามความถนัดและความสนใจ ซึ่งเอื้อให้บุคลากรภายในศูนย์เกิดการเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็วและมีความสุขในการคิดสร้างสรรค์งานใหม่ๆ แม้ว่าจะมีคณาจารย์น้อยก็ตาม

การจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเกษตรกรก็เช่นเดียวกันเน้นให้เกษตรกรเครือข่ายได้มีเวลาในการพูดคุยแลกเปลี่ยนและแบ่งงานกันทำตามความถนัดของแต่ละบุคคล (จากการสังเกตการณ์วันนัดประชุมเครือข่ายและทำยา)

สำหรับกระบวนการเรียนรู้ที่กลุ่มเกษตรกรจัดขึ้นภายในชุมชน กิจกรรมต่างๆ เน้นให้มีการรวมกลุ่มกันของคนในชุมชน มีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่ไม่สามารถดำเนินไปได้เพียงคนเดียว คนใดเน้นการทำกิจกรรมแบบรวมกลุ่ม เกษตรกรสมาชิกกลุ่มเกษตรกรมีความหลากหลายด้านความรู้ความสามารถ เมื่อต้องดำเนินกิจกรรมร่วมกันจะมีการปรึกษาหารือพูดคุยกันอย่างไม่เป็นทางการ มีการแบ่งงานกันทำตามความถนัดและความสามารถไม่มีการออกคำสั่งหรือแม้แต่กิจกรรมที่ดำเนินอยู่ยังก่อให้เกิดความสัมพันธ์ขึ้นด้วย

จากปัจจัยเงื่อนไขข้างต้นแสดงให้เห็นว่าการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับกลุ่มหรือการเรียนรู้ผ่านการทำกิจกรรมกลุ่ม ได้ก่อให้เกิดเป็นความหลากหลายของเนื้อหาและรูปแบบการเรียนรู้ ที่มีความสัมพันธ์กับผู้นำการเรียนรู้ที่มีความรู้ความสามารถที่หลากหลายด้วยเช่นกัน

ปัจจัยด้านความสุขทางจิตวิญญาณของผู้เรียนรู้

การเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งวิถีการผลิต ทักษะคติวิธีคิดต่อเกษตรกร ที่ก่อให้เกิดเป็นความภาคภูมิใจ และความสุขที่เกิดจากการแบ่งปัน ความเชื่อมั่นต่อแนวทางวิธีการเรียนรู้ด้วยการทำการเกษตรรูปแบบวนเกษตรกระทั่งเกิดเป็นการเปลี่ยนแปลงจากการเรียนรู้ขึ้น และความรู้สึกนี้เองที่ทำให้ผู้เรียนรู้มีกำลังใจ หรือเป็นตัวกระตุ้นให้ผู้เรียนยังมุ่งมั่นที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของตนเองสู่การทำวนเกษตร

อยากให้ชุมชนได้มีความสุขช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แต่ผลปรากฏว่าทำออกมาแล้วสิ่งที่เราได้ทำมันเผยแพร่ออกไป ทำให้มีคนสนใจมาศึกษาดูงาน เวลาที่มี

คนมาดูงานเราก็ดีใจ มันเป็นกำลังใจว่าเรามาถูกทางแล้วจึงทำให้คนภายนอกอยากมาเรียนรู้กับเรา ขณะที่คนภายนอกมาเรียนรู้กับเรา เราเองก็ได้เรียนรู้กับเขาด้วยเช่นกัน เพราะได้มีเวลาแลกเปลี่ยนกัน ...ผมว่าผมมีความสุข ทุกวันนี้ผมต้องคอยไปต้อนรับคนภายนอกที่มาดูงาน หลังจากที่เขาลงจากรถมานั่งคุยนั่งถามผมเองก็อยากคุยให้ฟังว่า ผมทำวนเกษตรมาอย่างไร ผมมีความสุขในการทำขนาดไหน ผมรู้สึกว่ายากพูดให้เขาได้ฟัง มันมีความสุขเพราะคนที่มาดูงานก่อนที่จะมาเขาคงจะคิดแล้วว่ากลุ่มวนเกษตรของเราได้ทำมาถูกทางแล้ว หรือเขามาเพื่อเตือนสติเรากียินดี (ดาวเรียง บุตรจันทา, สัมภาษณ์)

นายดาวเรียงมีความรู้สึกที่อยากเห็นเพื่อนๆ ในชุมชนมีความสุขเช่นเดียวกับที่ตนเองกำลังมีความสุขจากการทำวนเกษตร มีความสุขจากการได้ถ่ายทอดเรื่องราวความสุขที่เกิดขึ้นให้กับผู้อื่นได้รับฟัง

การทำวนเกษตรทำให้ใจเย็น มีเวลาไตร่ตรองมากขึ้น ผมเองมีกินอยู่แต่ก่อนเก่าอยู่แล้ว แต่มันทำให้ผมได้ไตร่ตรองวางแผนอนาคตว่าจะทำอะไรให้มีกินตลอดไปมากกว่า เช่น ลูกผมที่เกิดมา ผมก็จะวางแผนว่าเขาจะมีกินมีใช้อย่างไร (สังข์ การฟัง, สัมภาษณ์)

การได้รับความไว้วางใจจากเพื่อนบ้านให้เข้าร่วมดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน เป็นผลอันเนื่องมาจากการที่นายสังข์ เป็นผู้ที่มีความละเอียดอ่อนและสามารถควบคุมภาวะทางอารมณ์และเป็นคนที่ใจเย็นมากขึ้น ใช้เวลาในการคิดไตร่ตรองก่อนตัดสินใจทำเรื่องต่างๆ ทำให้เพื่อนบ้านเกิดการยอมรับต่อความคิดเห็นมากขึ้น ซึ่งพัฒนาการด้านภูมิทางอารมณ์ ความละเอียดอ่อน และการแบ่งปันนี้เป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากการเรียนรู้ตนเอง "...ผมสงสารเขียด กบ ตัวไหนหนีมาได้มันก็รอด เพราะทำนาติดกันมีคันนาคั่นกลางหากว่ากบ เขียนมันหนีมาได้ก็มาอยู่ที่นาผม แต่พอนาข้างๆ เขาเจียดยามันก็ตายอยู่บนคันนานั้นแหละ..." (สมเด็จ กองบุตร, สัมภาษณ์)

ผมรู้สึกภูมิใจเวลาที่มีคนมาถามเรื่องต้นไม้ ถ้าเราได้ออกไป ได้ออกสรรพคุณด้วย เขาก็คงจะรู้สึกดีนะ ได้รู้จักต้นไม้ด้วยได้รู้จักสรรพคุณ เราเองก็ถือว่าได้ถ่ายทอดให้คนอื่นก็ภูมิใจ...อย่างที่คุณใหญ่วิบูลย์ว่า "มีต้นไม้เป็นวนเกษตร มันเหมือนเหมือนหอมสดชื่นที่สุดในโลก" ซึ่งมันก็น่าจะจริง เพราะเดี๋ยวนี้ไปที่ไหนก็จะมีไม้ไผ่บางชนิดแล้ว มันสูญพันธุ์ไปแล้วหาไม่มีไม่ได้ แล้วคนรุ่นหลังหรือแม้แต่รุ่นผมยังแทบไม่รู้จักมัน...ตั้งแต่ปลูกต้นไม้ความรู้สึกภูมิใจมันมาเลย มันทำให้ผมเปลี่ยนเป็นคนที่ยึดมั่นไม่ไปเลย ได้ปลูกกับมือ ได้รู้สรรพคุณ ได้รู้ประโยชน์ ก็ยิ่งรักยิ่งหวงมัน (ถาวร สุวรรณไตร, สัมภาษณ์)

ความภาคภูมิใจที่ขึ้นจากการที่มีเพื่อนบ้านได้เข้ามาขอให้ประโยชน์จากทรัพยากร รวมถึงจากการถ่ายทอดความรู้ให้กับเพื่อนบ้าน ส่งผลให้นายถาวรมีกำลังใจในการทำสวนวนเกษตรพร้อมกับการเรียนรู้ต่อไป

นอกจากนี้ผู้ศึกษาได้ให้พบข้อสังเกตสำคัญบางประการสำหรับการเรียนรู้กล่าวคือ การเรียนรู้ของบุคคลมีความต่อเนื่องเป็นกระบวนการโดยมีเนื้อหาเรื่องการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองของชุมชน และให้ความสำคัญกับการลงมือทดลองปฏิบัติควบคู่กับการเรียนรู้

ข้อสังเกตทางทฤษฎี

จากข้อค้นพบเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของบุคคล ในงานศึกษานี้ ผู้ศึกษาพบว่ามีความสอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ โดยเฉพาะที่พระธรรมปิฎก (2543, น.1) ได้กล่าวถึง วิธีการคิดแบบโยนิโสมนสิการ ว่าเป็น การคิดเป็น เป็นความสามารถที่คนรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะโดยวิธีคิดหาเหตุปัจจัยสืบค้นจากต้นเหตุตลอดทางจนถึงผลสุดท้าย ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายในที่มีความเกี่ยวข้องกับการฝึกใช้ความคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระบบคิดอย่างวิเคราะหฺ์ ไม่มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างผิวเผิน ซึ่งจะเป็นขั้นตอนสำคัญของการสร้างปัญญา ทำให้ทุกคนช่วยตัวเองได้และนำไปสู่ความเป็นอิสระไร้ทุกข์

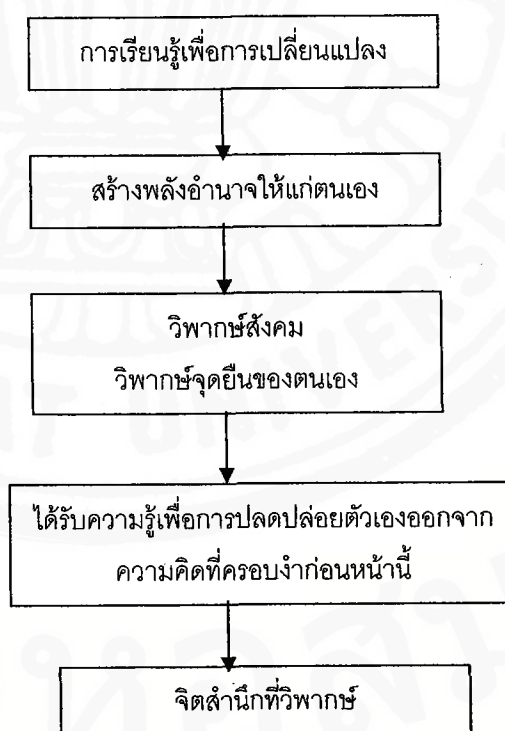
การจัดการทรัพยากรโดยรูปแบบ วนเกษตร มีผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เป็นต้นแบบของแนวคิดและการลงมือปฏิบัติการเกษตรรูปแบบวนเกษตร ด้วยการปฏิบัติตนให้เป็นผู้มีสัมมาทิฐิ และมีวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ นำประสบการณ์การดำเนินชีวิตที่ล้มเหลวมาคิดไตร่ตรองอย่างมีลำดับขั้นตอน แยกเหตุและผลของปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเอง มีพิจารณาปรากฏการณ์ต่างๆ ให้รู้สภาพความเป็นจริง เกิดการยอมรับสภาพความเป็นจริง กระทั่งสามารถสรุปเป็นแนวคิดการเรียนรู้จากการลงมือทดลองทำสวนวนเกษตร และมีความคิดในการเผยแพร่แนวคิดนี้ไปสู่เพื่อนเกษตรกรด้วยกัน เพื่อต้องการให้เพื่อนเกษตรกรได้หลุดพ้นจากความทุกข์ที่เกิดจากปัญหา โดยเฉพาะปัญหานี้สิน ปัญหาไม่มีกินไม่มีใช้

ด้วยวิธีการปฏิบัติตนที่เป็นแบบอย่างเรื่องการเรียนรู้ของผู้ใหญ่วิบูลย์ ได้มีการสรุปและถอดประสบการณ์การเรียนรู้มาเป็นเนื้อหาและวิธีการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร ซึ่งเป็นต้นแบบหนึ่งสำหรับการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรและการเรียนรู้เรื่องการพึ่งตนเอง ที่เรียกว่าเนื้อหาการเรียนรู้ 3 5 3 โดยมีสวนป่าวนเกษตรภายในศูนย์การเรียนรู้ฯ เป็นแหล่งการเรียนรู้และมีการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเกษตรกรด้วยรูปแบบและวิธีการที่เน้นการมีส่วนร่วมของเกษตรกร มีเวที

สำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ของเกษตรกรและเป็นเวทีสำหรับการทดลองปฏิบัติ อีกทั้งในการเรียนรู้ของเกษตรกรได้มีความต่อเนื่องสม่ำเสมอ ด้วยการรวมกลุ่มและจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชน และเกษตรกรเองได้ลงมือปฏิบัติทำสวนเกษตรเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติพร้อมกับการถ่ายทอดชุดความรู้และประสบการณ์ให้กับชาวบ้านภายในชุมชนที่อาศัยอยู่ การจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนของเกษตรกรเริ่มจากการรวมกลุ่มผู้นำที่ได้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น ร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ที่หลากหลายและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาของตนเอง ครอบครัว และคนในชุมชน ซึ่งปัญหาที่ได้รับการแก้ไขเร่งด่วนคือ ปัญหาการไม่มีกินไม่มีใช้ และปัญหาการเป็นหนี้สิน เรียนรู้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเพื่อเกิดการใช้ประโยชน์สูงสุดพร้อมกับการรักษาสมดุลไว้

นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับทฤษฎี “การเรียนรู้ท่ามกลางประสบการณ์ (Theory of Experimental Learning)”

ภาพที่ 5 กระบวนการเรียนรู้ในการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์และจิตสำนึก

จากภาพแสดงกระบวนการเรียนรู้ในการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ข้างต้น สามารถอธิบายการปรับเปลี่ยนทัศนะ วิถีคิด และพฤติกรรมของเกษตรกรกรณีศึกษาทั้ง 6 คน ที่เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้และสามารถปรับพฤติกรรมตนเองจากการทำการเกษตรเพื่อขายมาสู่การทำการเกษตร

รูปแบบวนเกษตร และเกิดเป็นการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนได้ในระดับหนึ่งกล่าวคือ เกษตรกรทั้ง 6 คน ได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้จากที่ศูนย์การเรียนรู้ จัดขึ้น และจากการรวมกลุ่มและจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในกลุ่มและชุมชน เป็นการเรียนรู้เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านวิถีคิดและพฤติกรรม ด้วยวิธีการต่างๆ ตามที่ได้กล่าวมา เกิดเป็นจิตสำนึกที่วิพากษ์ทั้งตนเองและวิพากษ์สังคมแวดล้อม

โดยกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรท่ามกลางประสบการณ์เพื่อการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์และจิตสำนึกในการศึกษานี้มีกระบวนการดังนี้

1. เกษตรกรกรณีศึกษาได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เพื่อต้องการเปลี่ยนแปลงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองเรียนรู้เพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาชีวิตโดยเฉพาะปัญหาหนี้สินของตนเอง ด้วยการเรียนรู้เรื่องการพึ่งตนเองซึ่งในการเรียนรู้นี้เกษตรกรจะต้องทำความเข้าใจเรียนรู้ตนเองหาที่มาหรือสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหา มีการสำรวจทรัพยากรรอบตัว สำรวจความรู้ความสามารถของตนเอง มีการทดลองปฏิบัติ นอกจากนี้เกษตรกรยังมีความรู้จากการฟังผู้รู้ถ่ายทอดเรื่องราวหรือประสบการณ์ ดังตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรจากการให้สัมภาษณ์ เช่น

ชีวิตก่อนและหลังการทำวนเกษตรมันแตกต่างกันตรงที่ว่าผมมีความคิดใหม่ บางคนมาเจอผมก็ถามว่า “ไม้ตะเคียนที่เพาะไว้ ปลุกแล้วจะตัดไหม?” ผมก็บอกว่าผมไม่ได้คิดนะว่าผมจะตัดหรือไม่ตัด ถึงผมไม่ได้ตัดรุ่นลูกรุ่นหลานก็ได้ตัด เราทำแล้วไม่ได้หวังว่าเราจะได้ถึงเราไม่ได้ลูกหลานเราก็ได้ เราทำเพื่อให้สิ่งแวดล้อมมันดีขึ้น เพราะไม้เราปลุกแล้วเราตัดมันไม่มีประโยชน์เพราะมันไม่ก่อให้เกิดป่า ไม่ได้ก่อให้เกิดความชุ่มชื้น ซึ่งแต่เดิมไม่เคยคิดแบบนี้เลย เราไม่เคยนึกเลย เรานึกแต่ว่าถางป่าไปแล้วก็จะได้พื้นที่อุดมสมบูรณ์ไว้ทำกินไม่ต้องใส่ปุ๋ย คิดว่าทำแล้วรวยลูกเดียวเลยตอนนั้น (โสภณ ชูตแก้ว, สัมภาษณ์)

ว่ากันจริงๆ 5-6 ครั้งแรกๆ ก็ยังไม่เห็นว่าจะมีอะไร ไม่ได้อะไรเลยเห็นแต่ป่าเห็นแต่ต้นไม้ แล้วก็พวกที่มาคุยกันเราก็ไม่รู้เรื่อง แต่ก็คิดนะว่าเขาต้องมีอะไรดีสักอย่าง ถ้ามาแล้วไม่ดีคนที่มามันต้องหายไปเหมือนอย่างเรา ถ้าถูกหลอกให้มาคนหน้าใหม่ๆ ต้องเข้ามาเรื่อยๆ แต่มากก็เจอแต่คนหน้าเดิมๆ มันมาอีกแล้วมันมาทำไม นึกในใจว่ามันต้องมีอะไรดีสักอย่างหนึ่ง มาหลังๆ ก็มาคุยกับเจ้าหน้าที่ที่ศูนย์ฯ ก็คุยกับตายก่อนใครเลยแล้วก็เริ่มคุ้นกับพี่เลี้ยง แต่พอมาน้อยๆ ชักเริ่มคุ้นเคยก็เริ่มคุยเริ่มถาม ถามโน่นถามนี่ถามซอกแซก (ประเสริฐ จ่านองผล, สัมภาษณ์)

ปลูกไม้ไปแล้วทำให้มีของอยู่ของกิน ไม่เหมือนแต่ก่อนที่ต้องซื้อทุกอย่าง เช่น พริก ก็ปลูกได้ไม่ต้องซื้อ แต่เมื่อก่อนซื้ออย่างเดียวเลย มีแค่ไม่กี่อย่างที่ปลูกเอง ตอนนั้นคิดอย่างเดียวคือ ค่าเพื่อยาย ทำเยอะๆ ให้ได้พอยายต้องดิ้นรน มาทำอย่างนี้ ไม่ต้องดิ้นรนอะไร (สมเด็จ กองบุตร, สัมภาษณ์)

2. เกษตรกรกรณีศึกษาเมื่อผ่านกระบวนการเรียนรู้ด้วยการรับฟัง การแลกเปลี่ยน และการลงมือทดลองปฏิบัติแล้ว ความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้ก่อให้เกิดเป็นพลังอำนาจให้กับเกษตรกรสามารถนำไปถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนหรือผู้ที่สนใจได้เป็นอย่างดี เพราะเรื่องที่ถ่ายทอดเป็นเรื่องที่ได้ผ่านการทดลองปฏิบัติ และมีประสบการณ์ด้วยตนเอง การลงมือปฏิบัติทำสวนวนเกษตรได้นำมาซึ่งความสุขความภาคภูมิใจในตนเอง และยังเอื้อประโยชน์ต่อเพื่อนบ้านใกล้เคียงและยังมีความคิดที่จะชักชวนเพื่อนบ้านเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ด้วย ตัวอย่างคำให้สัมภาษณ์ตอนหนึ่งของนายถาวร สุวรรณไตร ที่แสดงให้เห็นถึงความภาคภูมิใจในตัวเองว่า “...ผมรู้สึกภูมิใจเวลาที่มีคนมาถามเรื่องต้นไม้ ถ้าเราได้ออกไป ได้บอกสรรพคุณด้วย เขาก็คงจะรู้สึกดีนะ ได้รู้จักต้นไม้ด้วย ได้รู้จักสรรพคุณ เราเองก็ถือว่าได้ถ่ายทอดให้คนอื่นก็ภูมิใจ...”หรือที่นายประเสริฐ จ้างผล ให้สัมภาษณ์ว่า “...ตอนนี้เริ่มมีชาวบ้านเขาเริ่มมาขอพวกไพล ดีใจที่เขามาขอของเรา ดีใจตรงที่ว่าเขาเริ่มมาขอของขอทรัพยากรที่เราปลูกอยู่ ...หากมีคนมาขอพวกสมุนไพรมีความรู้ดีกว่าดีใจ เหมือนกับว่าเราตั้งความหวังไว้เลยว่า ถ้าเขามาขอของเราเราจะกลับไปหาเขาพยายามเชื่อมต่อกับเขาเพื่อชวนให้เขามาทำแบบเรา...”

3. เกษตรกรกรณีศึกษาเกิดการวิพากษ์สังคม วิพากษ์จุดยืนของตนเอง กระบวนการเรียนรู้ที่จัดขึ้นเป็นกระบวนการที่ทำให้เกษตรกรได้ใช้สติปัญญาคิดใคร่ครวญแยกเหตุและผลของปัญหา กระทั่งสามารถวิจารณ์ ให้ความเห็นต่อปรากฏการณ์ หรือสาเหตุของการเกิดปัญหาได้ ดังนั้นเมื่อต้องมีการทบทวนเรื่องราวปัญหาชีวิตของตนเองเชื่อมโยงกับบริบทแวดล้อม เกษตรกรจึงสามารถให้ความเห็นต่อเหตุและผลของปัญหาที่เกิดขึ้นได้

ผมก็ถามพี่เลี่ยมว่าทำอะไรเขาก็บอกว่า “ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก เหลือแจก เหลือจากแจกขาย” ตรงนี้แหละที่มันโดนใจถึงกลับต้องไปคิดย้อนอดีตเลยคิดว่าชีวิตเราถ้าเราทำแบบเดิมมันคงไม่รอดแล้ว ปี 2547 ผมปลูกไม้เป็นของตัวเอง ดันแรกที่ปลูกก็คือต้นประดู่ เพราะพื้นที่เดิมที่มาก่อนป่าทำไร่เคยมีแต่ต้นประดู่ขึ้นเต็มไปหมด อีกอย่างผมคิดว่าถ้าจะปลูกไม้ให้ดีเราน่าจะยึดว่าพื้นที่เดิมมันมีอะไร ซึ่งผมคิดและสงสัยว่าดินตรงนี้มันน่าจะเหมาะกับไม้ประดู่ ต้องปลูกประดู่ เพราะสมัยก่อนมีประดู่เต็มไปหมดเลย (ประเสริฐ จ้างผล, สัมภาษณ์)

ได้ฟังผู้ใหญ่วิบูลย์พูด พี่เลี้ยงพูด ฟังหลายๆ คนพูดได้คุยกันก็กลับมาคิดว่ามันน่าจะจริง เพราะนี่ถึงสมัยก่อนเราอยู่กับปากกับตม สมัยเป็นเด็กก็เป็นเด็กเลี้ยงวัวอยู่ที่อีสาน ไปเลี้ยงวัวไม่เคยซื้อกับข้าวกิน เงินไม่เคยติดกระเป๋าก็ยังอยู่ได้ (ถาวร สุวรรณไตร, สัมภาษณ์)

4. เกษตรกรกรณีศึกษาได้รับความรู้เพื่อการปลดปล่อยตัวเองออกจากความคิดที่ครอบงำก่อนหน้านี้ จากการที่เกษตรกรเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์จากเพื่อนๆ ในเครือข่ายที่มีประสบการณ์ต่างกัน มีการรับรู้ข้อมูลด้วยการไปศึกษาดูงาน อีกทั้งได้รับข้อมูลความรู้จากการถ่ายทอดของผู้ใหญ่วิบูลย์ จากการเข้าร่วมประชุมสัมมนา ร่วมกับองค์กรต่างๆ โดยความรู้ที่เกษตรกรได้รับส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรเพื่อการพึ่งตนเอง มีการวิเคราะห์ที่ตั้งคำถามกับความรู้ที่ได้รับระหว่างการเรียนรู้ . เนื่องจากเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นให้เกษตรกรได้รู้จักคิดทบทวนและลงมือปฏิบัติ

ผมไปศึกษาดูว่าที่นั่นเขาปลูกไม้กันอย่างไร ผมเริ่มสงสัย และสนใจ เพราะปลูกไม้ป่าแล้วจะอยู่ได้อย่างไร? พอไปแล้วผู้ใหญ่วิบูลย์ก็พูดถึงเรื่องต่างๆ เราก็เริ่มคิดตามที่เขาพูด ที่เขาพูดว่า “เขาทำยาสีฟันเอาไม้ข่อยมาทำแล้วซื้อเกลือมาผสม แต่พอทำแล้วขายได้กิโลกรัมละ 270 บาท เกลือที่ซื้อมาก็มีค่า 270 บาท” เราก็นึกว่าการแปรรูปทรัพยากรที่เรามีอยู่มันก็มีค่ามีราคาเพิ่มขึ้น ไม่ว่าเราจะเอาอะไรมาผสมกับอะไรเราก็จะเพิ่มมูลค่าของมันนั่นเอง ก็เลยรู้ว่าที่นายทุนอยู่ได้เพราะเขาเอาของจากเราไปเพิ่มค่า แล้วผู้ใหญ่ก็พูดว่า “อยากให้ปลูกไม้ เพราะถ้าปลูกแล้วเราต้องได้รู้ เราต้องรู้ว่ามันทำอะไรได้ ใช้อะไรได้ เราต้องรู้จักประโยชน์ของมัน” คือเราจะได้จัดการมัน ซึ่งตอนนั้นผมเริ่มฟังผู้ใหญ่พูดรู้เรื่องมากขึ้น (โสภณ ขุดแก้ว, สัมภาษณ์)

อืม...มันจริงนะปลูกไม้มีอยู่มีกินมีใช้ ก็เลยได้มาคุยกับกลุ่มว่าน่าจะได้มาทำ 1 งาน 100 ชนิด ปีแรกในชุมชนมีผมและพี่วินัยที่เริ่มทำ นอกนั้นก็ยังไม่มีการทำหรอก ขนาดคนที่ไปเรียนรู้ด้วยกันเขาก็ยังไม่ทำ ก็เลยตัดสินใจมาทำแต่ผมก็ไม่ได้ทำแบบนี้อย่างเดียวนะ ผักผมก็ปลูก ส่วนที่ยังปลูกขายผมก็ยังปลูกอยู่ เพียงแต่ผมไม่ได้ทำเองมีลูกชายทำ ส่วนผมทำไว้กินอย่างเดียว (ประมาณปี 2548 ผมเข้าร่วมโครงการหนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด ผมทำกินอย่างเดียวไม่ได้ทำขาย)...ผู้ใหญ่

วิบูลย์เคยพูด “อะไรที่ว่่าดีก็สู้ไม้ป่า สู้ยางนา สู้ตะเคียน ไม่ได้หรอก มันเป็นหลักประกันให้เรา” แล้วเราก็ได้เห็นของผู้ใหญ่ด้วย เขาก็อ่าต้นนี้ปลูกปีอะไร มีต้นตะเคียนต้นหนึ่งอายุ 17 ปี ถ้าแปรรูปออกมาเป็นไม้วงกบได้ตั้งหลายตัว ตัวหนึ่งตั้ง 200-300 บาท คำนวณดูแล้วต้นหนึ่งก็ตกประมาณ 20,000 บาท ก็เลยนึกในใจว่า...โห....มันจริงด้วย (ถาวร สุวรรณไตร, สัมภาษณ์)

5. จิตสำนึกที่วิพากษ์ เมื่อเกษตรกรได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ในระดับหนึ่งจะเป็นผู้ที่สามารถคิด วิเคราะห์แยกเหตุและผลเรื่องราว ที่อยู่รอบตัวได้ พร้อมทั้งมีการศึกษาค้นคว้าเรียนรู้ตลอดเวลา ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ก่อเกิดเป็นพลังอำนาจให้แก่ตนเอง เนื่องจากเป็นความรู้ที่ได้มาจากการเรียนรู้ถูกผิด การทดลอง การลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง จึงทำให้สามารถถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้อื่นและก่อให้เกิดเป็นความภาคภูมิใจในตนเอง และได้รับความรู้ที่มาจาก การวิพากษ์ในแง่มุมต่างกันซึ่งเป็นความรู้ที่สามารถปลดปล่อยตนเองจากความคิดที่ครอบงำก่อนหน้านี้ได้ในที่สุด